กรรมวิธีแบ่งตอนของภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

โดย
นายพงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2553
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

A SCENE DIVIDING METHOD IN MURAL PAINTING : LATE AYUTTHAYA TO EARLY RATTANAKOSIN PERIOD

By

Phongsak Akharawatthanakun

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Art History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2010

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ กรรมวิธีแบ่งตอนของภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ” เสนอโดย นายพงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

…….....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศนวงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

...../...../.....

51107317 : สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ
คำสำคัญ : เส้นสินเทาสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล :กรรมวิธีแบ่งตอนของภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ : ศ.ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์. 93 หน้า

การค้นคว้าฉบับนี้ทำการศึกษากรรมวิธีแบ่งตอนของภาพในงานจิตรกรรมไทยแบบประเพณีนับตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเน้นจุดหมายการศึกษาถึงที่มาความหมายเส้นสินเทาและลักษณะวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา เพื่อกำหนดรูปแบบสอดคล้องกับองค์ประกอบจิตรกรรมแต่ละสมัย

ผลการศึกษาพบว่า ไม่สามารถสืบหาที่มาและความหมายของเส้นสินเทาได้ชัดเจน แต่สันนิษฐานว่าเป็นคำที่คุ้นเคยในงานช่างจิตรกรรมไทยโบราณ รูปแบบเส้นสินเทาในการแบ่งภาพกำหนดได้ทั้งหมด 3 รูปแบบ คือ

1. รูปแบบเส้นสินเทามีลวดลายคล้ายน่องสิงห์
2. รูปแบบเส้นสินเทาไม่ปรากฏลวดลาย และ
3. เส้นสินเทาแบบศิลปะจีนหรือเส้นฮ่อ

ผลการวิเคราะห์รูปแบบของกรรมวิธีแบ่งภาพทำให้เห็นว่า การใช้เส้นสินเทาแบ่งภาพเป็นความนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยระยะหลังลดความสำคัญโดยปรากฏอยู่เฉพาะฉากสำคัญเท่านั้น รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏลวดลายและรูปแบบเส้นคดโค้งหรือเส้นฮ่อเป็นรูปแบบของเส้นสินเทาที่ปรากฏในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2553
ลายมือชื่อนักศึกษา .....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาค้นคว้าอิสระ .....

51107317 : MAJOR : ART HISTORY
KEY WORD : SCENE DIVIDING METHOD IN MURAL PAINTING
PHONGSAK AKHARAWATTHANAKUN : A SCENE DIVIDING METHOD IN MURAL PAINTING : LATE AYUTTHAYA TO EARLY RATTANAKOSIN PERIOD. INDEPENDENT STUDY ADVISOR : PROF. SAKCHAI SAISINGHA, Ph.D. 93 pp.

This research is to study methods used to divide scenes in Thai traditional painting from late Ayutthaya to early Rattanakosin. The main objective is to know origination and meaning of “Sin Thao” and styles of “Sin Thao” in scene dividing in order to identify the character of Sin Thao in each period.

The result of this research indicates that the origination and meaning of Sin Thao are unable to clearly investigate. However, it can be assumed that the word Sin Thao was familiar in Thai traditional mural painting. The styles of Sin Thao in scene dividing can be identified as follows:

4. The Sin Thao elaborated like lion-calf style
5. The Sin Thao without elaboration
6. The Sin Thao in Chinese style or called “Hor”

The result from analyzing scene dividing method shows that the use of Sin Thao was popular during late Ayutthaya to early Rattanakosin period. Later, its importance was gradually reduced as it was appeared in significant scenes only. The Sin Thao without elaboration and Sin Thao in Chinese style can be found during the reign of King Rama 3.

Department of Art History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2010
Student's signature .....
Independent Study Advisor's signature .....

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าอิสระครั้งนี้สำเร็จลุล่วงด้วยแรงสนับสนุนและความช่วยเหลือของบุคคลหลายฝ่าย โดยเฉพาะ ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ อาจารย์ผู้ควบคุมการค้นคว้าอิสระ ที่ได้กรุณาแนะนำ ให้คำปรึกษา แก้ไขข้อบกพร่อง และช่วยเหลืออย่างดียิ่งตลอดมา ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม และคณาจารย์ประจำวิชาประวัติศาตร์ศิลปะทุกท่าน ที่ให้โอกาสในการศึกษาและประสิทธิประสาทวิชาความรู้ตลอดหลักสูตร รวมไปถึงให้ข้อคิดอันเป็นประโยชน์ในการค้นคว้าอิสระ

ทั้งนี้ขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. ชวลิต อธิปัตยกุล ที่กรุณาให้คำแนะนำช่วยเหลือด้วยดีตลอดมา และมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานีที่ให้การสนับสนุนในการศึกษาต่อ

ขอขอบคุณ คุณขนิษฐา สวัสดิรักษ์ ที่ช่วยแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และขอบคุณเพื่อนร่วมชั้นประวัติศาสตร์ศิลปะทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ที่ได้ร่วมสำรวจภาคสนามและช่วยเหลือเสมอมา

สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณครอบครัวที่ได้ให้ทุนสนับสนุนตลอดการศึกษาและให้กำลังใจ ทำให้การศึกษาครั้งนี้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ง

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... จ

กิตติกรรมประกาศ ..... ฉ

สารบัญภาพ ..... ฌ

สารบัญแผนผัง ..... ฑ

สารบัญลายเส้น ..... ฒ

บทที่

1 บทนำ 1

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา 1

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์การศึกษา 3

สมมุติฐานของการศึกษา 3

ขอบเขตของการศึกษา 3

วิธีการศึกษา 4

ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษา 4

2 กรรมวิธีแบ่งภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังก่อนสมัยอยุธยาตอนปลาย 5

รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏในสมัยทวารวดี 5

รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏในงานจิตรกรรมสมัยสุโขทัย 10

รูปแบบเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น 13

สรุปวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังก่อน
สมัยอยุธยาตอนปลาย 18

3 กรรมวิธีแบ่งภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย 19

ลักษณะเส้นสินเทาแบ่งเรื่องและเส้นสินเทาแบ่งตอนของเรื่อง 21

เส้นสินเทาในการแบ่งภาพของเรื่องในงานจิตรกรรมฝาผนัง
สมัยอยุธยาตอนปลาย 21

เส้นสินเทาแบ่งตอนของเรื่องในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย 31

รูปแบบเส้นสินเทาในกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย .. 36

บทที่		หน้า
	สรุปการวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งภาพในงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย	46
4	กรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	48
	ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 1	50
	ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3	60
	ลักษณะการแบ่งภาพเทพชุมนุม	61
	ลักษณะการแบ่งเรื่องบนผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่าง	64
	รูปแบบเส้นสินเทาในกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3	73
	รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1	74
	รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3	80
	สรุปประเด็นวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในสมยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3	86
5	สรุปและข้อเสนอแนะ	48
บรรณานุกรม		74
ประวัติผู้วิจัย		80

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ภาพสลักฐานธรรมจักร แสดงลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพสมัยทวารวดี ปัจจุบันจัดแสดงในพิธิภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม	6
2	ลักษณะการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ชิ้นส่วนศิลปวัตถุสมัยทวารวดี ปัจจุบันจัดแสดงในพิธิภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร	8
3	ลักษณะการแบ่งภาพเส้นสินเทา ใบเสมาเมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันจัดแสดงในพิธิภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร	9
4	ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ภาพจารบนแผ่นหินชนวน มณฑปวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย.....	11
5	ภาพจารบนแผ่นหินชนวน ตอนพกชาดก มณฑปวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย	12
6	รูปแบบการแบ่งภาพกรุชั้นที่ 2 วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	16
7	ผนังที่ปรากฏเค้าโครงเส้นสินเทา กรุชั้นที่ 2 จิตรกรรมฝาผนังวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	16
8	รูปแบบอุโบสถไม่เจาะช่องหน้าต่าง สมัยอยุธยาตอนปลาย วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	20
9	รูปแบบอุโบสถนิยมเจาะช่องหน้าต่าง สมัยอยุธยาตอนปลาย วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	21
10	ภาพพระพุทธเจ้าระดับเดียวกับภาพเทพชุมนุม จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร	23
11	ภาพนักสิทธิ์วิทยาธรแสดงลักษณะวิธีแบ่งภาพเส้นสินเทา จิตรกรรมฝาผนัง วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	24
12	รูปแบบเทพชุมนุมแบ่งเป็นแถวตามความยาวของผนังสกัดด้านข้าง วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	26
13	ทวารบาลเขียนที่บานประตูอุโบสถ แสดงวิธีแบ่งภาพเส้นสินเทา จิตรกรรมฝาผนังวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	26
14	แถบเส้นแนวนอนแทรกลวดลายแบ่งภาพ จิตรกรรมฝาผนังวัดใหญ่สุวรรณาราม	

ภาพที่ หน้า

จังหวัดเพชรบุรี 27
15 รูปแบบเจดีย์ครอบด้วยเส้นสินเทาผนังด้านในอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม
จังหวัดเพชรบุรี 29
16 ลักษณะการแบ่งภาพเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบหยักฟันปลา
จิตรกรรมฝาผนังวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี 30
17 กรรมวิธีแบ่งภาพเรื่องมหโสถชาดกแสดงวิธีแบ่งตอนของเรื่องด้วยเส้นสินเทา
จิตรกรรมวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี 30
18 ลักษณะการแบ่งภาพโดยเขียนเส้นแนวตั้งลายรักร้อย จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี
กรุงเทพมหานคร 32
19 ลักษณะการแบ่งภาพด้วยการเขียนภาพทวารบาลเป็นตัวคั่นเนื้อหา
จิตรกรรมวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี 32
20 ลักษณะแบ่งตอนด้วยเส้นสินเทาจิตรกรรมเรื่แงนารทชาดก จิตรกรรมวัดช่องนนทรี
กรุงเทพมหานคร 33
21 รูปแบบเส้นสินเทาแบ่งพื้นที่ภาพ จิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร 34
22 ลักษณะเส้นสินเทาแบ่งเนื้อหาในเรื่องเดียวกัน จิตรกรรมวัดช่องนนทรี
กรุงเทพมหานคร 34
23 เส้นสินเทาแบ่งตอนในภาพเจดีย์จุฬามณี ตำหนักพุทโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 35
24 ลายวงกลมแทรกระหว่างแถบเส้นสินเทา วัดใหม่ประชุมพล
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 37
25 รูปแบบเส้นสินเทาแสดงแถบเส้นขอบชัดเจนฉากพระมหาชนก
จิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร 37
26 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบเส้น จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม
จังหวัดเพชรบุรี 39
27 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบเส้น จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม
จังหวัดเพชรบุรี 41
28 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบเส้น จิตรกรรมวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี 41

ภาพที่ หน้า

29 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบเส้น จิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี 42

30 รูปแบบเส้นครีบเน้นสีต่างกัน คือ สีแดงและสีดำ จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี 43

31 รูปแบบเส้นสินเทาภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมฝาผนังวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี 44

32 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏไปตามลักษณะตัวภาพ จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี 45

33 รูปแบบการแบ่งภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ 1 จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 52

34 ลักษณะการแบ่งภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 52

35 ลักษณะการแบ่งภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมวัดราชสิทธาราม สมัยรัชกาลที่ 1 เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร 53

36 ลักษณะการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาตอนราชาภิเษก จิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพนะนคร กรุงเทพมหานคร 54

37 ลักษณะกรรมวิธีแบ่งตอนด้วยเส้นสินเทา จิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 55

38 ลักษณะกรรมวิธีแบ่งตอนด้วยฉากธรรมชาติ จิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 55

39 ลักษณะการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาตอนพระพุทธเจ่าปรินิพาน จิตรกรรมวัดราชสิทธาราม เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร 56

40 ลักษณะเส้นสินเทาครอบปราสาท จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 57

41 ภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมฝาผนังหอไตร วัดระฆังโฆษิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร 58

42 ลักษณะเส้นสินเทาแบ่งตอนของภาพเรื่องมาฆมานพ จิตรกรรมฝาผนังหอไตรวัดระฆัง เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร 59

ภาพที่ หน้า

43 ระเบียบการวางภาพนักสิทธิ์วิทยาธรปรากฏเส้นสินเทาตามระบบเทพชุมนุม
จิตรกรรมหอไตรวัดระฆังโฆษิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร 60
44 ลักษณะภาพเทพชุมนุม จิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 วัดสุวรรณาราม
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 62
45 ภาพเทพชุมนุม จิตรกรรมฝาผนังวัดบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.... 63
46 ภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร .. 63
47 ลักษณะวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 65
48 ลักษณะวิธีแบ่งภาพที่ไม่ปรากฏเส้นสินเทา จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 65
49 ลักษณะการแบ่งภาพฉากจันทรกุมารด้านซ้ายและด้านขวาพรหมนาทชาดก
จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 66
50 ลักษณะวิธีแบ่งภาพแบบทัศนียวิทยาใช้ธรรมชาติเป็นเส้นคั่นภาพ
จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร..... 67
51 ลักษณะวิธีแบ่งภาพโดยใช้ธรรมชาติ จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 68
52 สถาปัตยกรรมแบบศิลปะจีน จิตรกรรมฝาผนังวัดราชสิทธาราม
เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร 68
53 เส้นสินเทาลักษณะเส้นคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อ จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 69
54 ลักษณะวิธีแบ่งภาพเส้นลายฮ่อเทพชุมนุม จิตรกรรมฝาผนังวัดบางยี่ขัน
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 70
55 ฉากพระเนมีราชจิตรกรรมฝาผนังวัดบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร... 71
56 ฉากพระเนมีราชจิตรกรรมฝาผนังสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.. 72
57 ลักษณะเส้นสินเทาในการแบ่งภาพตอนพระพุทธเจ้าเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
จิตรกรรมวัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร 72

ภาพที่ หน้า

58 รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย วัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร 74
59 รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมหอไตร วัดระฆังโฆษิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร 75
60 รูปแบบเส้นสินเทาแสดงลักษณะขมวดปลาย จิตรกรรมหอไตร วัดระฆังโฆษิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 76
61 รูปแบบเส้นสินเทาไม่ปรากฏลวดลายหรือเรียกว่าเส้นแผลง จิตรกรรมหอไตรวัดระฆัง เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 79
62 รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ที่ไม่ปรากฏลวดลาย เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร..... 79
63 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏลวดลาย จิตรกรรมวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 81
64 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏเฉพาะฉากสำคัญ จิตรกรรมวัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร 82
65 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏลวดลายแถบเส้นจิตรกรรมวัดบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 83
66 รูปแบบเส้นสินเทาเน้นเฉพาะฉากสำคัญ จิตรกรรมวัดบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร..... 83
67 รูปแบบเส้นสินเทาลักษณะเส้นริ้วคดโค้งหรือเส้นฮ่อสมัยอยุธยาตอนปลาย จิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี 84
68 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏวิธีแบ่งภาพพุทธประวัติ จิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี..... 85
69 รูปแบบเส้นลายฮ่อจิตรกรรมวัดบางยี่ขัน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรัชกาลที่ 3 85

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่		หน้า
1	รูปแบบการแบ่งภาพกรุชั้นที่ 1 จิตรกรรมฝาผนังในสมัยอยุธยาตอนต้น วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	14
2	รูปแบบการแบ่งภาพกรุชั้นที่ 2 จิตรกรรมฝาผนังในสมัยอยุธยาตอนต้น วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	15
3	รูปแบบการวางภาพบนผนังทั้ง 4 ด้าน วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	22
4	**รูปแบบการแบ่งพื้นที่จิตรกรรมฝาผนังวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี**.....	25
5	พื้นที่การแบ่งภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระที่นั่งพุทไธฯ ที่พิธิภัณฑ์สถานแห่งชาติ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร..	49

สารบัญลายเส้น

ลายเส้นที่		หน้า
1	รูปแบบเส้นสินเทาในการแบ่งภาพสมัยทวารวดี	7
2	รูปแบบเส้นสินเทาลักษณะคดโค้งแตกต่างกับลักษณะเส้นคล้ายกนกผักกูด.....	8
3	รูปแบบเส้นสินเทาบนแผ่นจารหินชนวน มณฑปวัดศรีชุม สมัยสุโขทัย	11
4	รูปแบบเส้นสินเทาบนแผ่นจารหินชนวนสมัยสุโขทัยมณฑปวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย	12
5	ต้นแบบเส้นสินเทาปรากฏภาพพุทธประวัติพระพุทธเจ้าตรัสรู้ จิตรกรรมกรุชั้นที่ 1 วัดราชบูรณะ สมัยอยุธยาตอนต้น	17
6	รูปแบบเส้นสินเทาในการแบ่งภาพเทพชุมนุม วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี	28
7	รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏปลายขมวดหรือเส้นแผลง จิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร.....	38
8	รูปแบบเส้นสินเทาปรากฏปลายขมวดคล้ายน้องสิงห์ จิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร.....	38
9	รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏแถบเส้นซ้อนกัน จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม.....	40
10	รูปแบบเส้นสินเทาปรากฏปลายขมวดคล้ายน้องสิงห์ จิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร.....	38
11	รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร.	76
12	รูปแบบเส้นสินเทาลักษณะลวดลายไทย จิตรกรรมหอไตร วัดระฆังโฆษิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.....	77
13	รูปแบบเส้นสินเทาลักษณะลวดลายไทย จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร.....	78

บทที่ 1
ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา

จากการศึกษาเอกสารที่กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยปรากฏมาแล้วนับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา และหลักฐานปรากฏค่อนข้างชัดเจนในงานจิตรกรรมฝาผนัง คือ จิตรกรรมสมัยสุโขทัย ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังวัดเจดีย์เจ็ดแถวศรีสัชนาลัยและวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย โดยเฉพาะภาพลายเส้นวัดศรีชุมแสดงถึงเรื่องราวชาดกที่พบภายในมณฑป[1] ถือว่าเป็นหลักฐานงานจิตรกรรมลักษณะหนึ่งที่สำคัญสะท้อนถึงกรรมวิธีด้วยการจารเป็นภาพลายเส้นบนแผ่นหินชนวน จึงอาจกล่าวได้ว่าภาพลายเส้นวัดศรีชุมเป็นต้นแบบงานจิตรกรรมฝาผนังมีการส่งอิทธิพลในสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นลำดับ

สำหรับกรรมวิธีแบ่งภาพโดยใช้เส้นแบ่งภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังเป็นวิธีหนึ่งที่ปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัยซึ่งสันนิษฐานว่ายังไม่เป็นที่นิยม จนถึงสมัยอยุธยาตอนปลายกรรมวิธีใช้เส้นแบ่งภาพจึงเป็นที่นิยมต่อเนื่องมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาจกล่าวได้ว่าการใช้เส้นแบ่งภาพแสดงถึงเอกลักษณ์จิตรกรรมไทยแบบประเพณีเป็นวิธีหนึ่งของการนำเสนอที่ช่างสื่อให้ผู้ชมเข้าใจเรื่องราว ซึ่งลักษณะการแบ่งภาพแนวคิดจำเป็นต้องใช้เส้นแบ่งภาพลักษณะเส้นดังกล่าวเรียกว่า “เส้นสินเทา”

จากการค้นคว้าความหมาย “เส้นสินเทา” ตามเอกสารและตำราที่ผ่านมา ในอดีตไม่ปรากฏที่มาและความหมายชัดเจน ซึ่งเป็นคำที่คุ้นเคยช่างเขียนจิตรกรรมในอดีตจนถึงปัจจุบันนิยมเรียกในงานจิตรกรรมฝาผนังของไทย ตามที่นักวิชาการได้สันนิษฐานถึงประเด็นที่มาและความหมายเส้นสินเทา ได้แก่ อาจารย์ น.ณ.ปากน้ำ กล่าวถึงที่มาเส้นสินเทาพัฒนารูปแบบมาจากกรอบเส้นประภามณฑล[2] และศาตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม กล่าวถึงเส้นสินเทาพัฒนาจากเส้นคดโค้งเส้นลักษณะดังกล่าวปรากฏเค้าโครงบนภาพสลักใบเสมาสมัยทราวดีและเป็นต้นแบบของเส้น

---

[1] ศิลป์ พีระศรี, วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย สถานจิตรกรรมฝาผนังของไทย (กรุงเทพ : กรมศิลปากร, 2502), 13.

[2] น.ณ.ปากน้ำ [นามแฝง],สยามศิลปะ จิตรกรรมและสถูปเจดีย์ (กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, 2538), 69.

สินเทามีหน้าที่แบ่งภาพเพื่อย่นระยะเวลา[3] ลักษณะเส้นคดโค้งปรากฏรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังวัดราชบูรณะในสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งหน้าที่เส้นสินเทาแสดงถึงการแบ่งตอนของเรื่องเพื่อย่นระยะภาพให้เกิดมิติใกล้ – ไกล[4] เมื่อพิจารณาประเด็นดังกล่าวจากข้อสันนิษฐานพบว่าจิตรกรรมที่ปรากฏช่วงระยะแรกเส้นสินเทามีหน้าที่แบ่งภาพต่อมาภายหลังสมัยอยุธยาตอนปลายรูปแบบเส้นสินเทาปรับเปลี่ยนหน้าที่ใช้ในการแบ่งตอนของภาพหรือครอบเนื้อหาส่วนสำคัญมากกว่าเส้นกรอบรัศมีหรือประภามณฑล

เนื่องจากในสมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรูปแบบเส้นสินเทาถูกนำไปใช้ในลักษณะแบ่งตอนของภาพตามที่ ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุมกล่าวไว้ ดังนั้นย้อนกลับมาพิจารณาคำและความหมายเส้นสินเทาปัจจุบันคำและความหมายบัญญัติศัพท์ในพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม พ.ศ. 2550[5] และเป็นที่เข้าใจว่ารูปแบบเส้นสินเทาใช้แบ่งตอนของภาพเฉพาะเนื้อหาสำคัญที่มากกว่าเส้นแบ่งภาพ ในที่นี้ผู้วิจัยจึงขอใช้คำว่า เส้นสินเทา เพื่อง่ายต่อการอธิบายและมีความหมายเข้าใจตรงกันสำหรับการศึกษาครั้งนี้

ถือได้ว่าเป็นกรรมวิธีที่นิยมใช้เส้นสินเทาแบ่งตอนของภาพและแสดงถึงลักษณะเฉพาะจิตรกรรรมไทยแบบประเพณี โดยเฉพาะงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังกล่าวมาข้างต้น รูปแบบเส้นสินเทาสมัยอยุธยาตอนปลายมีลักษณะเส้นหยักฟันปลาและต่อเนื่องมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงแม้ว่าจิตรกรรมฝาผนังบางสมัยขาดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจากสภาพความชื้นพื้นผนังและถูกรบกวนจากสภาพแวดล้อมหรือปัจจัยเงื่อนไขอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเป็นสาเหตุให้จิตรกรรมฝาผนังถูกบูรณะขึ้นใหม่ในบางแห่ง และเป็นปัญหาต่อการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลายต่อเนื่องมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนั้นการศึกษาเส้นสินเทาจึงเป็นการวิเคราะห์เพื่อกำหนดรูปแบบและลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพ โดยการเปรียบเทียบรูปแบบสมัยอยุธยาตอนปลายหรือก่อนหน้านั้นจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยสันนิษฐานลักษณะเส้นสินเทาจากรูปแบบเส้นคดโค้งเส้นเดียวคลี่คลายกลายเป็นลายแถบเส้นหยักฟันปลาก่อนที่ลักษณะดังกล่าวปรับเปลี่ยนเส้นแถบริ้วคดโค้ง

---

[3] สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างไทย (กรุงเทพฯ : บริษัทพิฆเณศ พริ้นติ้ง, 2546),62.

[4] เรื่องเดียวกัน,49.

[5] ราชบัณฑิตสถาน, พจนานุกรมศัพศิลปกรรม อักษร ซ-ส (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน,2550), 678.

หรือเรียกว่า “ลายฮ่อ” ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นช่วงรัชกาลที่ 3[6] และสันนิษฐานว่ารูปแบบเส้นสินเทาสอดคล้ององค์ประกอบจิตรกรรมฝาผนังร่วมทั้งเรื่องราวและเนื้อหาปรับเปลี่ยนแนวสมจริงก่อนที่จิตรกรรมฝาผนังแนวตะวันตกเข้ามาส่งมีอิทธิพลต่อจิตรกรรมไทยแบบประเพณีและภายหลังเส้นสินเทาถูกนำกลับมาใช้ในหน้าที่เฉพาะฉากสำคัญเท่านั้น

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1 เพื่อศึกษาที่มาและความหมายเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง

2 เพื่อศึกษารูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมฝาผนังอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์

3 เพื่อนำผลในการวิเคราะห์กำหนดรูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมมุติฐานของการศึกษา

กรรมวิธีแบ่งเส้นภาพหรือเส้นสินเทาสำหรับแบ่งตอนของเรื่อง รูปแบบเส้นสินเทาช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งสันนิษฐานว่ารูปแบบเส้นสินเทาปรากฏเค้าโครงต้นแบบสมัยทวารวดีและทำต่อเนื่องเรื่อยมา ภายหลังเส้นสินเทาได้รับความนิยมช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยรูปแบบเส้นสินเทายังได้พัฒนาต่อเนื่องมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 3 รูปแบบเส้นสินเทาเปลี่ยนแปลงพร้อมกับองค์ประกอบจิตรกรรมฝาผนังแนวสมจริงและพัฒนาไปตามลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังก่อนที่ลดความนิยมตามกระแสอิทธิพลตะวันตก

ขอบเขตการศึกษา

1 ศึกษารูปแบบเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังและศิลปกรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

2 ศึกษารูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

3 ศึกษากรณีกลุ่มตัวอย่างจิตรกรรมฝาผนังตามวัดที่ปรากฏหลักฐานสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

---

[6] สันติ เล็กสุขุม, <u>จิตรกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม</u> (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์,2548), 116.

วิธีการศึกษา

1 ศึกษาข้อมูลและเอกสาร บทความทางวิชาการที่กล่าวถึงที่มาและความหมายเส้นแบ่งภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังและงานศิลปกรรมอื่นที่เกี่ยวข้อง

2 เก็บข้อมูลภาคสนามงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

3 วิเคราะห์รูปแบบเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังจากการสำรวจภาคสนาม เพื่อกำหนดรูปแบบในลักษณะต่างๆเพื่อสอดคล้องกับอายุงานจิตรกรรม

4 นำผลที่ได้วิเคราะห์ สรุปผลและเสนอผลการวิจัยออกมาในรูปเล่มงานค้นคว้าอิสระ

ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาข้อค้นคว้าข้อมูลและการเรียบเรียงข้อมูล ระยะเวลาประมาณ 6 เดือน โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่เดือน เมษายน พ.ศ. 2553 และเสนองานค้นคว้าอิสระในเดือน กันยายน พ.ศ. 2553

บทที่ 2
กรรมวิธีแบ่งภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังก่อนสมัยอยุธยาตอนปลาย

วิธีแบ่งภาพจิตรกรรมไทยแบบประเพณีสะท้อนถึงแนวคิดทางเชิงช่างอันชาญฉลาดด้วยการเขียนเส้นสินเทาแบ่งภาพ เส้นดังกล่าวแสดงถึงหน้าที่สำคัญของการแบ่งเนื้อหาของเรื่องขณะที่องค์ประกอบภาพยังสัมพันธ์กัน จากลักษณะเส้นสินเทาไม่ได้ปรากฏเฉพาะงานจิตรกรรมไทยเท่านั้นกลับปรากฏงานศิลปกรรมอื่นๆ เช่น งานประติมากรรมภาพสลักเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

หากกล่าวถึงระเบียบวิธีแบ่งภาพจากรูปแบบเส้นสินเทาก่อนหน้านี้ นับจากสมัยทวารวดีถึงสมัยสุโขทัย หลักฐานดังกล่าวปรากฏเค้าโครงกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในสมัยทวารวดีนิยมการแบ่งเนื้อหาบนภาพเล่าเรื่อง จากการศึกษาปรากฏว่าลักษณะเส้นสินเทามักพบในกลุ่มงานศิลปกรรมอื่นๆนับตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยสุโขทัยตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งรูปแบบกรรมวิธีแบ่งภาพปรากฏตามลำดับดังต่อไปนี้

1 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏในสมัยทวารวดี

การเผยแพร่วัฒนธรรมในสมัยทวารวดีกระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทยภายใต้ความศรัทธาพุทธศาสนา สิ่งสำคัญที่สะท้อน คือ งานศิลปกรรม และเป็นที่ทราบกันว่าการกระจายวัฒนธรรมในสมัยทวารวดี นอกจากนั้นรูปแบบศิลปะแตกต่างกันและเป็นลักษณะเฉพาะท้องถิ่น[7]

กล่าวถึงความนิยมรูปแบบศิลปะสมัยทวารวดีแสดงถึงสัญลักษณ์เกี่ยวกับพุทธศาสนา ได้แก่ พระพิมพ์ดินเผา ธรรมจักร ใบเสมาเป็นต้น ซึ่งรูปแบบศิลปะดังกล่าวมักสะท้อนแนวคิดทางเชิงช่างโดยเฉพาะภาพสลักเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท[8] เช่น ภาพสลักฐานธรรมจักรและใบเสมา ภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ นอกจากภาพสลักเล่าเรื่องยังสะท้อนถึงแนวความคิด

---

[7] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2545), 74.

[8] เรื่องเดียวกัน, 76.

กรรมวิธีแบ่งภาพแสดงรายละเอียดของเนื้อหาตัวอย่างที่ปรากฏบนฐานธรรมจักร ซึ่งจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เป็นภาพสลักนูนต่ำฐานธรรมจักรเล่าเรื่องเกี่ยวพุทธประวัติจัดได้ว่าเป็นศิลปะในสมัยทวารวดีภาคกลาง[9]

ภาพเล่าเรื่องบนฐานธรรมจักร แสดงภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติ ตอนโปรดปัญจวัคคีย์[10] (ภาพที่ 1) กล่าวคือ สลักภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาท แวดล้อมด้วยกลุ่มบุคคลขนาบสองข้าง องค์ประกอบของภาพแบ่งเป็น 2 ส่วนคือ กลุ่มบุคคลที่นั่งด้านล่างซ้ายขวาพระพุทธเจ้าและกลุ่มบุคคลยืนถือสิ่งของด้านหลังพระพุทธเจ้าซึ่งอยู่ในภาพที่ไม่สมบูรณ์ทั้งสองข้าง ที่สำคัญองค์ประกอบภาพบนฐานธรรมจักรแสดงถึงแนวคิดการแบ่งภาพโดยใช้เส้นแบ่งภาพ ซึ่งคือเส้นสินเทาลักษณะเป็นเส้นคดโค้งคล้ายกนกผักกูด หรือคล้ายคลื่นน้ำ ลักษณะดังกล่าวเป็นที่นิยมและมักปรากฏเสมอในศิลปะทวารวดี (ภาพลายเส้นที่ 1)

ภาพที่ 1 ภาพสลักฐานธรรมจักร แสดงลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพสมัยทวารวดี
ปัจจุบันจัดแสดงในพิธิภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

---

[9] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, 136.

[10] เรื่องเดียวกัน, 136.

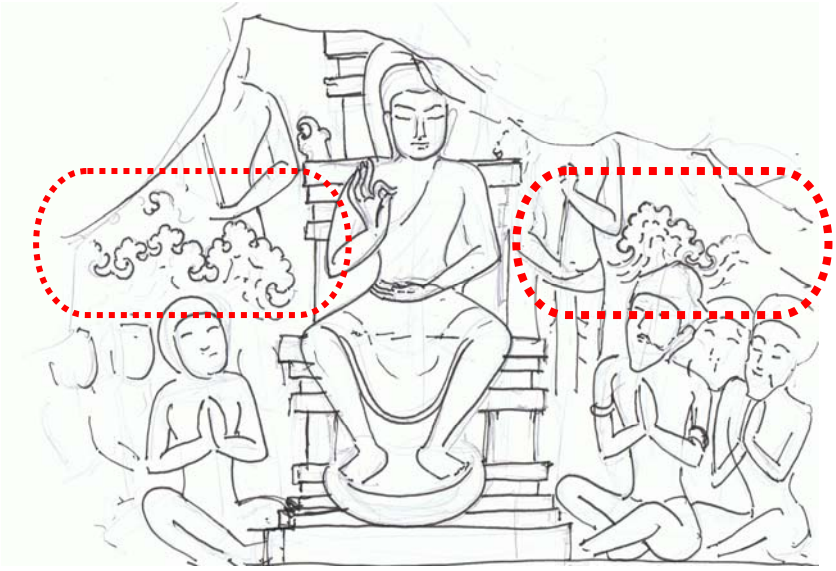

ภาพลายเส้นที่ 1 รูปแบบเส้นสินเทาในการแบ่งภาพสมัยทวารวดี

ลักษณะเส้นสินเทาที่ปรากฏบนฐานธรรมจักรข้างต้น สอดคล้องกับฐานธรรมจักรภาพสลักที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร กล่าวคือ สลักภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งระหว่างบุคคลสองกลุ่มด้านขวาและซ้ายของพระองค์ (ภาพที่ 2) รูปแบบเส้นสินเทาที่มีลักษณะเป็นเส้นคดโค้งคั่นระหว่างบุคคลทั้งสองกลุ่ม ทำให้ดูคล้ายกับภาพเทพชุมนุม (ภาพลายเส้นที่ 2) อาจกล่าวได้ว่ากรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทานิยมแบ่งภาพสลักเล่าเรื่องแนวคิดของช่างคงต้องการเล่าเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง ในสมัยทวารวดีไม่ปรากฏเส้นแบ่งภาพเฉพาะภาพสลักฐานธรรมจักรเท่านั้น แต่ยังปรากฏบนภาพสลักใบเสมาที่พบมากในเขตภาคอีสานอีกด้วย

ใบเสมาแบบแผ่นหินขนาดใหญ่ที่นิยมสลักภาพเล่าเรื่อง ส่วนใหญ่พบได้บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล แม่น้ำชี[11] โดยเฉพาะใบเสมาเมืองฟ้าแดดสูงยาง อ.กลมลาไสย จ.กาฬสินธุ์ ใบเสมาเมืองฟ้าแดดสูงยางแสดงลักษณะเฉพาะท้องถิ่น คือ การสลักภาพเต็มแผ่นหิน แนวคิดของช่างจึงได้ใช้วิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ตัวอย่างเช่น ใบเสมาสลักภาพพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร รายละเอียดภาพบนใบเสมานี้ เป็นภาพพระพุทธเจ้าแสดงวิตรรกะมุทราทั้งสองพระหัตถ์ มีภาพเทวดาปรากฏเฉพาะครึ่ง

---

[11] *ศรีศักร วัลลิโภดม*, <u>แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย แอ่งอารยธรรมอีสาน</u> (กรุงเทพฯ : มติชน,2546), 307.

องค์ ประทับอยู่เหนือพระพุทธเจ้าไปทางด้านซ้ายมือ มีเส้นคดโค้งคล้ายก้อนเฆมคั่นระหว่างพระพุทธเจ้ากับเทวดาครึ่งองค์นี้ และระดับพระพุทธองค์ปรากฏบุคคลด้านซ้ายมือเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 2 ลักษณะการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาบนภาพสลักในสมัยทวารวดี
ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร

ภาพลายเส้นที่ 2 รูปแบบเส้นสินเทาลักษณะคดโค้งแตกต่างกับลักษณะเส้นคล้ายลวดลายคล้ายกนกผักกูด

ภาพที่ 3 ลักษณะการแบ่งภาพปรากฏเส้นสินเทาบนใบเสมาเมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนครกรุงเทพมหานคร

ที่มา : หม่อมเจ้าสุภัทรดิส ดิสกุล, ศิลปะในประเทศไทย,พิมพ์ครั้งที่ 13. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มติชน ปากเกร็ด,2550), 57.

เมื่อเปรียบเทียบรูปแบบเส้นสินเทา พบว่ามีส่วนคล้ายกับกระหนกผักกูดบนฐานธรรมจักร ที่พิพิธภัณฑ์ฯนครปฐม รูปแบบและลักษณะของเส้นแบ่งภาพ หรือเส้นสินเทาบนใบเสมาในกลุ่มสลักภาพพุทธประวัติ มีลักษณะที่คล้ายกัน และการแบ่งภาพเช่นนี้เป็นที่นิยมกลุ่มใบเสมาเมืองฟ้าแดดสูงยาง

จากหลักฐานดังกล่าวรูปแบบเส้นสินเทาบนใบเสมา พบว่ารูปแบบเส้นสินเทาไม่ปรากฏลวดลายที่ชัดเจน กล่าวคือ รูปแบบเส้นสินเทามีลักษณะเป็นเส้นคดโค้งคล้ายก้อนเฆม ไม่ปรากฏลวดลาย รูปแบบเส้นสินเทานี้อาจถือได้ว่าเป็นต้นแบบเส้นแบ่งภาพ หรือเส้นสินเทาในสมัยทวารวดี ซึ่งปรากฏเฉพาะภาพสลักนูนต่ำเท่านั้น[12]

[12] สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างโบราณ, 60.

2 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏในงานจิตรกรรมสมัยสุโขทัย

หลักฐานเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยสุโขทัย มีปรากฏไม่มากนักเนื่องจากงานจิตรกรรมส่วนใหญ่ ชำรุดเสียหาย ไม่สามารถศึกษาได้ การศึกษาส่วนใหญ่มาจากภาพคัดลอกของ อาจารย์เฟื้อ หริพิทักษ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อมูลสำคัญในการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในยุคต่อมา

จิตรกรรมที่สำคัญในสมัยสุโขทัย คือ ภาพจารบนแผ่นหินชนวน มณฑปวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย แสดงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา กรรมวิธีการจารแผ่นหินคงเป็นที่นิยมในสมัยสุโขทัย เพราะนอกจากบนแผ่นหินชนวนยังปรากฏการจารบนรอยพระพุทธบาท กรรมวิธีการจารแผ่นหินชนวนที่มณฑปวัดศรีชุม มีการแบ่งเนื้อหาไปตามลำดับของเรื่อง และบางแผ่นแบ่งออกเป็นสองเรื่องในแผ่นเดียวกัน[13]

แผ่นหินเป็นการเขียนลายเส้นแสดงเรื่องราวชาดก 500 ชาติ เป็นเรื่องเกี่ยวกับนิบาตชาดกปรากฏเหลือเพียง 88 แผ่น[14] การแบ่งภาพบนแผ่นหินชนวนแบ่งเป็นช่องๆ บ่งบอกถึงแนวคิดทางเชิงช่างที่แสดงเนื้อหาตามลำดับของเรื่องราว ให้สอดคล้องกับลักษณะของแผ่นหินชนวนที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมพื้นผ้า มีการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาเช่น ในภาพเล่าเรื่องตอน มตกภัตตชาดก[15] ที่แสดงภาพพระโพธิ์สัตว์นั่งประทับเหนือต้นไม้โดยสั่งสอนศิษย์เรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดา[16] (ภาพที่ 4)

เรื่องราวบนแผ่นจารหินชนวนแบ่งออกเป็นสองด้าน ด้านซ้ายเป็นภาพพระโพธิ์สัตว์ ด้านขวาเป็นภาพกลุ่มบุคคลนั่งพนมมือ ระหว่างภาพกลุ่มบุคคลและพระโพธิสัตว์ถูกแบ่งด้วยเส้นแบ่งภาพหรือเส้นสินเทาที่มีลักษณะเส้นคดโค้ง เมื่อเทียบกับแผ่นจารหินชนวนตอน พกชาดก ที่เป็นเรื่องราวของพระโพธิ์สัตว์เสวยพระชาติเป็นรุขเทวดาสั่งสอนนกตัวหนึ่งที่ชอบกินปลา[17] (ภาพที่ 5) ลักษณะการแบ่งภาพคล้ายกับภาพมตกภัตตชาดก มีลักษณะเส้นคล้ายกัน คือเส้นสินเทาคดโค้งไม่ปรากฏลวดลาย แต่เส้นสินเทาแบ่งภาพมตกภัตตชาดกลักษณะเส้นซ้อนกันสองเส้น (ภาพลายเส้นที่ 3) ในขณะที่เส้นสินเทาแบ่งภาพพกชาดกกลับปรากฏลักษณะเส้นเดียว (ภาพลายเส้นที่ 4) จาก

---

[13] สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2540), 99.

[14] สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจารึก ภาคที่ 5 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515), 5.

[15] เรื่องเดียวกัน, 38.

[16] นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, ศิลปกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับชาดกในพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2552), 30.

[17] เรื่องเดียวกัน, 36.

รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏบนภาพชาดกสองภาพนี้ เป็นการแบ่งภาพในเรื่องราวเดียวกัน จึงสันนิษฐานได้ว่าช่างไม่ต้องการแบ่งภาพเพื่อให้เกิดระยะมิติใกล้ – ไกลอย่างเช่นเส้นสินเทาในสมัยทวารวดีหรือในงานจิตรกรรมไทยสมัยต่อมา การแบ่งภาพเส้นสินเทาบนภาพชาดกในสมัยสุโขทัยมีลักษณะเป็นเส้นแบ่งเพื่อแสดงความสำคัญของเรื่อง หรือแสดงความสำคัญหรือจุดสนใจของเรื่อง

ภาพที่ 4 ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ภาพจารบนแผ่นหินชนวนสมัยสุโขทัย มณฑปวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย

ที่มา : สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจารึก ภาคที่ 5 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,2515), 40.

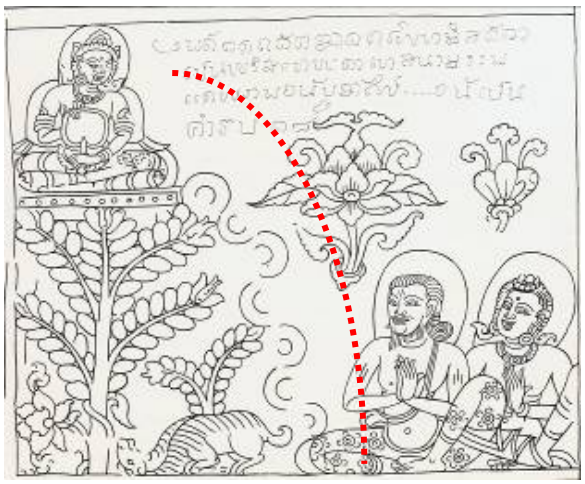

ภาพลายเส้นที่ 3 รูปแบบเส้นสินเทาบนแผ่นจารหินชนวนสมัยสุโขทัย มณฑปวัดศรีชุม

ที่มา : สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจารึก ภาคที่ 5 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,2515), 38.

ภาพที่ 5 ลักษณะเส้นสินเทาเป็นเส้นคดโค้งไม่ปรากฏลวดลายคล้ายกับตอนมตกภัตตชาดก มณฑปวัดศรีชุมสมัยสุโขทัย

ที่มา : สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจารึก ภาคที่ 5 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,2515), 59.

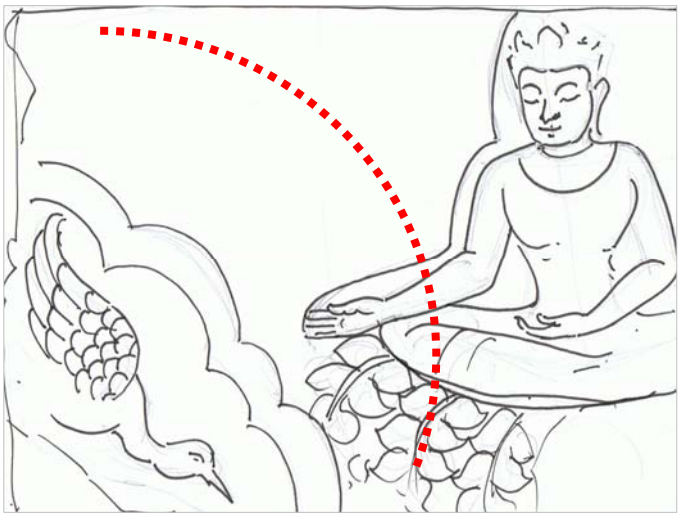

ภาพลายเส้นที่ 4 รูปแบบเส้นสินเทาบนแผ่นจารหินชนวนสมัยสุโขทัย วัดศรีชุม

จากการวิเคราะห์รูปแบบเส้นสินเทาสมัยสุโขทัยที่ปรากฏบนภาพจารลายเส้น ที่มณฑปวัดศรีชุม พบว่าช่างยังแสดงแนวคิดการแบ่งภาพเรื่องชาดกที่เป็นเรื่องเดียวกัน เมื่อพิจารณาลักษณะเส้นสินเทาที่ปรากฏในภาพชาดกที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น จะเห็นว่ารูปแบบเส้นสินเทายังคงแสดงรายละเอียดเป็นเส้นคดโค้งไม่ปรากฏลวดลาย บางแห่งเป็นเส้นโค้งเส้นเดียวคล้ายกับเส้นกรอบประภามณฑล การศึกษาเส้นสินเทาในกรรมวิธีแบ่งตอนของภาพสมัยสุโขทัยศึกษาได้เพียงภาพลายเส้นบนแผ่นหินชนวน ที่มณฑปวัดศรีชุม งานจิตรกรรมฝาผนังสมัยสุโขทัยที่นอกเหนือจากภาพจารบนแผ่นหินชนวนส่วนมากนิยมเขียนภายในคูหาเจดีย์ซึ่งไม่ปรากฏกรรมวิธีแบ่งภาพ คติดังกล่าวสืบทอดจนถึงสมัยอยุธยาตอนต้น

3 รูปแบบเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนต้น

เป็นที่ทราบกันว่าลักษณะงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาแบ่งได้ 3 ยุค คือ สมัยอยุธยาตอนต้น สมัยอยุธยาตอนกลาง และสมัยอยุธยาตอนปลาย[18] แต่กรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาในสมัยอยุธยาตอนต้นไม่สามารถศึกษาได้อย่างชัดเจนเนื่องจากสภาพจิตรกรรมส่วนใหญ่ลบเลือน จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนต้นที่พบนิยมเขียนภายในคูหาปรางค์หรือเจดีย์ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่นิยมสร้างปรางค์หรือเจดีย์คล้ายกับสมัยสุโขทัย ดังนั้นรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนต้นสะท้อนถึงการสืบทอดมาจากสมัยสุโขทัย คือ การเขียนภาพภายในกรุปรางค์ดังกล่าวมาข้างต้น และการเขียนที่แสดงถึงเทคนิค การเขียนสีที่ยังอยู่ในโครงสีเดียว คือ สีแดง องค์ประกอบภาพแบบอุดมคติในพุทธศาสนาลังกาวงศ์เนื้อหาของเรื่องแสดงออกเชิงสัญลักษณ์[19]

จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนต้น พบภายในกรุปรางค์ประธานเมื่อ พ.ศ.2500 ปัจจุบันได้รับการบูรณะอยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ถือได้ว่าเป็นหลักฐานสำคัญจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น วัดราชบูรณะเป็นวัดที่สร้างในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (พระเจ้าสามพระยา) จากพระราชพงศาวดารกล่าวตรงกันว่า ภายหลังถวายพระเพลิงบรมศพพระเจ้ายี่พระยาพระเจ้า

---

[18] หม่อมเจ้าสุภัทรดิส ดิสกุล, ศิลปะในประเทศไทย,พิมพ์ครั้งที่ 13. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด,2550), 181.

[19] สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2524), 11.

อ้ายพระยาพระองค์เจ้าสามพระยาเสวยราชสมบัติ ศักราช 786 (พ.ศ. 1967) และทำการสถาปนาวัดราชบูรณะขึ้นเป็นพระอาราม[20]

สำหรับกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาในจิตรกรรมฝาผนัง ภายในกรุปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ ที่แบ่งออกเป็นห้องจากชั้นเรือนธาตุจนถึงชั้นล่างสุดถึงชั้นฐานไพที จิตรกรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ, ชาดกและอดีตพุทธเจ้า[21] เนื่องจากพื้นที่ในการเขียนจิตรกรรมฝาผนังมีข้อจำกัดช่างได้แบ่งเนื้อหาจิตรกรรมบนผนังทั้ง 4 ด้าน กรุชั้นที่ 1 (แผนผังที่ 1) เขียนภาพเทพชุมนุม ลักษณะสภาพจิตรกรรมทั่วไปอยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์และไม่สามารถศึกษารายละเอียดวิธีแบ่งภาพและการใช้เส้นสินเทาได้

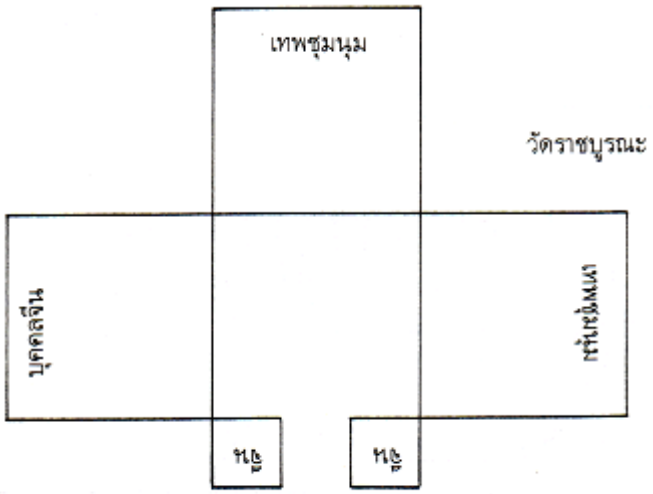

แผนผังที่ 1 รูปแบบการแบ่งภาพกรุชั้นที่ 1 จิตรกรรมฝาผนังในสมัยอยุธยาตอนต้น วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ที่มา : กรมศิลปากร, จิตรกรรมไทยประเพณี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2533), 45.

---

[20] "พระราชพงศวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิต์," ใน คำให้การชาวกรุงเก่า ขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิต์ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), 446.

[21] สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา, 43 – 45.

กรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมฝาผนังกรุชั้นที่ 2 ซึ่งแบ่งออกผนังทั้ง 4 ด้าน (แผนผังที่ 2) ลักษณะวิธีแบ่งภาพจะแบ่งซ้อนกันเป็นแถวตามแนวนอน เริ่มต้นแถวบนเป็นพระอสีตมหาสาวกถัดลงมาเขียนเรื่องชาดก (ภาพที่ 6) วิธีแบ่งภาพแบ่งเป็นตอนตามลำดับเรื่องบนจิตรกรรมฝาผนัง ภาพจิตรกรรมปรากฏเค้าโครงเส้นสินเทาบนภาพตอนที่พุทธองค์ตรัสรู้เป็นพระสัมโพธิญาณมีเหล่าเทวดาชุมนุม[22] (ภาพที่ 7)

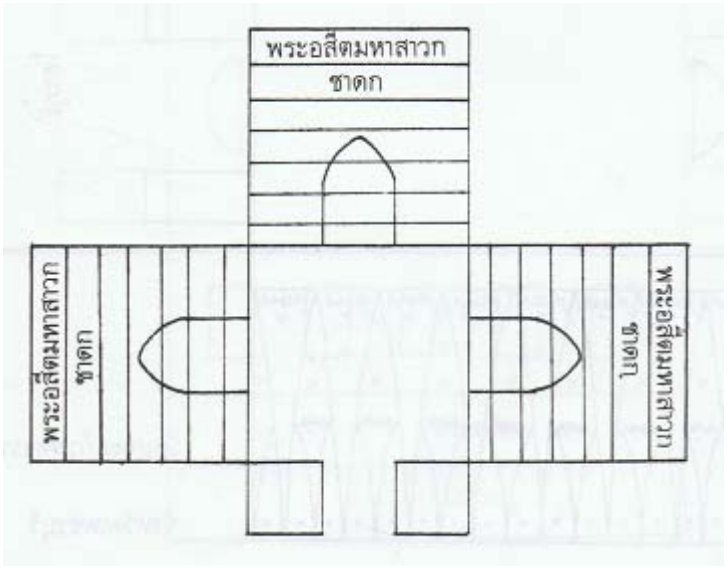

แผนผังที่ 2 รูปแบบการแบ่งภาพกรุชั้นที่ 2 จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนต้น วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ที่มา : กรมศิลปากร, จิตรกรรมไทยประเพณี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2533), 45.

[22] สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างโบราณ, 61.

ภาพที่ 6 รูปแบบการแบ่งภาพกรุชั้นที่ 2 โดยแบ่งตามเรื่องราวที่เขียนบนจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนต้น วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 7 ผนังที่ปรากฏเค้าโครงเส้นสินเทา กรุชั้นที่ 2 จิตรกรรมฝาผนังวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

องค์ประกอบภาพแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ภาพพุทธองค์ประทับนั่งบัลลังก์ เหล่าเทวดานั่งแวดล้อม เหนือขึ้นไปปรากฏภาพเทวดาครึ่งตัว การแบ่งภาพเขียนเส้นสินเทาลักษณะคดโค้งไปตามองค์ประกอบภาพเพื่อสื่อให้เห็นถึงการย่นเวลา เส้นสินเทามีลักษณะใช้เป็นเส้นคั่นหรือเส้นขอบฟ้าเพื่อแบ่งระยะมิติใกล้ – ไกล แสดงถึงหลักฐานเค้าโครงเส้นสินเทาเริ่มมีกรรมวิธีในการแบ่งภาพปรากฏเป็นต้นแบบที่แสดงให้เห็นถึงเส้นคดโค้งในสมัยอยุธยาตอนต้น

การปรากฏเค้าโครงต้นแบบเส้นสินเทาที่จิตรกรรมฝาผนังวัดราชบูรณะ ซึ่งเป็นลักษณะเส้นคดโค้งเส้นเดียวหรือลักษณะคล้ายเส้นขอบฟ้า (ภาพลายเส้นที่ 5) สันนิษฐานว่าการเขียนจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนต้นสะท้อนถึงการย่นระยะเวลาที่คล้ายกับแนวความคิดวิธีแบ่งภาพบนใบเสมาในสมัยทวารวดี และด้วยเงื่อนไขพื้นที่มีข้อจำกัดจึงไม่แสดงเนื้อหาของเรื่องมากนักช่างจึงไม่ให้ความจำเป็นในการใช้เส้นสินเทาแบ่งภาพ และกลับใช้วิธีแบ่งภาพเป็นช่องตามลำดับผนัง

อนึ่งกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมวัดราชบูรณะ มีรูปแบบลักษณะคล้ายกับภาพจารบนแผ่นหินวัดศรีชุม สุโขทัย โดยวิธีการแบ่งภาพเป็นช่องสี่เหลี่ยม ให้เหมาะสมกับพื้นที่และไม่จำเป็นต้องใช้เส้นสินเทาในการแบ่งภาพ

ภาพลายเส้นที่ 5 ต้นแบบเส้นสินเทาปรากฏภาพพุทธประวัติพระพุทธเจ้าตรัสรู้ จิตรกรรมกรุชั้นที่ 1 วัดราชบูรณะ สมัยอยุธยาตอนต้น

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างโบราณ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546), 65.

สำหรับลักษณะวิธีแบ่งภาพดังกล่าว มีการแบ่งภาพออกเป็นช่องหรือเน้นตอนสำคัญ โดยใช้รูปแบบลวดลายกรอบสี่เหลี่ยมสอดแทรกลวดลายที่นิยมในจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น กลุ่มที่ปรากฏลักษณะจิตรกรรมฝาผนังวิธีเดียวกัน คือ วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี และเจดีย์รายวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[23]

อนึ่ง จากการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในสมัยอยุธยาตอนกลาง สำหรับกรรมวิธีแบ่งภาพกลับไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนเนื่องจากหลักฐานดังกล่าวพบน้อยมาก ซึ่งหลักฐานที่ปรากฏเป็นเพียงภาพคัดลอก โดย อาจารย์เฟื้อ หิริพิทักษ์ คัดลอกภาพคูหาเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าอายุราวสมัยอยุธยาตอนกลาง[24] นอกเหนือจากนั้น คือ การเขียนภาพสมุดข่อยเกี่ยวกับเรื่องไตรภูมิด้วยเงื่อนไขพื้นที่มีข้อจำกัดจึงสันนิษฐานว่าเส้นสินเทาไม่ปรากฏในกรรมวิธีแบ่งภาพสมัยอยุธยาตอนกลาง และด้วยเหตุผลงานจิตรกรรมส่วนใหญ่ลบเลือนไปมาก

4 สรุปการวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังก่อนสมัยอยุธยาตอนปลาย

จากการพิจารณากรรมวิธีแบ่งภาพด้วยใช้เส้นสินเทานับตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยอยุธยาตอนต้น อาจกล่าวได้ว่ากรรมวิธีแบ่งตอนของภาพตามที่ได้วิเคราะห์นั้น เป็นเส้นสินเทาไม่ปรากฏลวดลายบนแถบเส้น สันนิษฐานว่าเส้นลักษณะดังกล่าวมีหน้าที่แบ่งภาพในเรื่องเดียวกัน แม้ว่าลักษณะเส้นสินเทาที่ปรากฏสมัยทวารวดีจนถึงอยุธยามีช่วงระยะเวลาห่างกันและบางช่วงไม่สามารถศึกษาและวิเคราะห์ได้ แต่มีความน่าจะเป็นว่ารูปแบบเส้นสินเทามีลักษณะคล้ายกัน คือ เส้นคดโค้งหรือโค้งตามองค์ประกอบภาพ

หน้าที่เส้นสินเทาที่ปรากฏบนภาพสลักสมัยทวารวดีจนถึงสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาตอนต้นมีลักษณะที่แตกต่างกัน คือ ระเบียบการแบ่งภาพสมัยทวารวดีคล้ายกับสมัยอยุธยาตอนต้น คือเป็นการแบ่งเพื่อแสดงระยะมิติใกล้ – ไกลหรือการย่นเวลา และมีรูปแบบเส้นที่คดโค้งไปตามองค์ประกอบภาพ เช่นในภาพพุทธประวัติตอนเสด็จดาวดึงส์หรือตอนพุทธองค์ตรัสรู้ที่ได้ยกตัวอย่างไว้ข้างต้น ขณะที่เส้นสินเทาสมัยสุโขทัยมีหน้าที่เฉพาะการแบ่งภาพในเนื้อหาเดียวที่เน้นถึงเฉพาะภาพสำคัญของเรื่อง อาจกล่าวได้ว่ากรรมวิธีแบ่งภาพช่วงก่อนสมัยอยุธยาตอนปลาย ช่างไม่จำเป็นต้องใส่รายละเอียดในเส้นสินเทาซึ่งแตกต่างจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่ภายหลังเส้นสินเทามีความสำคัญต่องานจิตรกรรฝาผนังที่มากกว่าการแบ่งภาพ

---

[23] สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา, 32.

[24] สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : ฟิสิกเซนเตอร์, 2550), 185.

บทที่ 3
กรรมวิธีแบ่งภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย

จากการศึกษาพบว่ารูปแบบของจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นการพัฒนามาจากสมัยอยุธยาตอนต้น แต่งานจิตรกรรมอยุธยาตอนปลายมักแสดงเรื่องราวและเนื้อหามากกว่าจิตรกรรมอยุธยาตอนต้น อาจเนื่องมาจากมีพื้นที่ในการสร้างงานจิตรกรรมมากขึ้น เพราะนิยมเขียนภาพในพระอุโบสถที่มีเนื้อที่ผนังมากกว่ากรุปรางค์ และเพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับพื้นที่ผนังจึงมีการใช้กรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ที่ทำหน้าที่แบ่งเรื่องราวและคั่นเนื้อหาให้มีความเข้าใจยิ่งขึ้น

สมัยอยุธยาตอนปลายอุโบสถกลับมีความสำคัญมากกว่าวิหาร และที่สำคัญกว่านั้นคือ อุโบสถถูกใช้งานหรือทำสังฆกรรมอย่างต่อเนื่อง[24] อาจเป็นไปได้ว่าในช่วงเวลานั้นผู้สร้างงานจิตรกรรมต้องการสื่อความหมายจากภาพจิตรกรรมถึงผู้ชมโดยตรง ในขณะที่จิตรกรรมอยุธยาตอนต้นมักนิยมเขียนภายในกรุปรางค์ที่เข้าถึงได้ยากหรือถูกปิดไว้ แม้ว่าชั้นเรือนธาตุบางแห่งจะมีช่องคูหาให้เข้าสู่ภายในได้ แต่ก็เป็นการเขียนถวายเป็นพุทธบูชาเท่านั้น มิได้มีจุดมุ่งหมายจะให้คนเข้าไปชมภาพจิตรกรรมแต่อย่างใด

แหล่งจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลายไม่ปรากฏมากนัก จิตรกรรมส่วนมากพบนอกเขตราชธานีหรือตามหัวเมืองต่างๆ ที่สำคัญมีรูปแบบที่สะท้อนถึงเอกลักษณ์ตามสกุลช่าง อาทิเช่น สกุลช่างเมืองเพชรบุรี สกุลช่างธนบุรีและสกุลช่างนนทบุรี[25]

จากการวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งตอนของภาพจิตรกรรมอยุธยาตอนปลาย จากการตั้งข้อสังเกตพบว่ากรรมวิธีแบ่งภาพให้ความสำคัญกับเส้นคั่นเรื่องราวและเนื้อหามากขึ้น เมื่อพิจารณาถึงหน้าที่ความสำคัญของเส้นสินเทาการแบ่งภาพจิตรกรรมซึ่งมีความสอดคล้องกับพื้นที่

---

[24] สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 123.

[25] สนธิวรรณ อินทรลิบ, จิตรกรรมไทยสกุลช่างต่างๆ ตัดตอน Thai Painting โดย Jean Boisselier (นครปฐม : แผนกบริหารกลางสำนักงานอธิการบดี พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 49.

ผนัง อาจแบ่งไปตามลักษณะพระอุโบสถซึ่งปรากฏ 2 รูปแบบ คือ รูปแบบอุโบสถไม่ปรากฏช่องหน้าต่างหรือที่เข้าใจกันดีว่าทรงมหาอุด (ภาพที่ 8) และอุโบสถปรากฏช่องหน้าต่าง (ภาพที่ 9)

ด้วยรูปแบบอุโบสถทั้ง 2 ลักษณะจึงมีพื้นที่การแบ่งภาพต่างกัน คือ รูปแบบอุโบสถไม่ปรากฏช่องหน้าต่างจะแสดงเนื้อหาได้มากกว่า ขณะที่รูปแบบอุโบสถปรากฏช่องหน้ากลับแสดงเนื้อหาน้อยกว่า โดยข้อสังเกตจิตรกรรมที่ปรากฏจะแสดงรายละเอียดองค์ประกอบจิตรกรรม โดยการแทรกงานสถาปัตยกรรม เช่น ปราสาท บ้านเรือน และแทรกภาพธรรมชาติได้อย่างตามรสนิยมทางเชิงช่าง แต่ภาพทั้งหมดที่กล่าวมายังคงทำตามแบบอุดมคติ คือเนื้อหาการนำเสนอยังคงเกี่ยวกับพุทธประวัติชาดกและอดีตพุทธเจ้าที่สำคัญนิยมใช้เส้นสินเทาแบ่งภาพ[26]

ภาพที่ 8 รูปแบบอุโบสถไม่ปรากฏช่องหน้าต่าง สมัยอยุธยาตอนปลาย วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี

[26] สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ, <u>จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา</u>, 9.

ภาพที่ 9 รูปแบบอุโบสถปรากฏช่องหน้าต่าง สมัยอยุธยาตอนปลาย วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตามที่กล่าวข้างต้น หน้าที่และความสำคัญของเส้นสินเทาในกรรมวิธีแบ่งภาพสมัยอยุธยาตอนปลาย พิจารณากรรมวิธีแบ่งภาพจากประเด็นหลักที่สำคัญดังต่อไปนี้ คือ

1. ลักษณะเส้นสินเทาแบ่งเรื่องและเส้นสินเทาแบ่งตอนของเรื่อง
2. รูปแบบเส้นสินเทาสมัยอยุธยาตอนปลาย

1 ลักษณะเส้นสินเทาแบ่งเรื่องและเส้นสินเทาแบ่งตอนของเรื่อง

ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพสมัยอยุธยาตอนปลายปรากฏรูปแบบแตกต่างกับวิธีแบ่งภาพสมัยอยุธยาตอนต้นหรือก่อนหน้าที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 เมื่อพิจารณาลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาจิตรกรรมอยุธยาตอนปลายปรากฏ 2 ลักษณะ คือ

1.2 เส้นสินเทาในการแบ่งเรื่องในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย

เรื่องราวในงานจิตรกรรมอยุธยาตอนปลายถูกแบ่งไปตามผนังสกัดทั้ง 4 ด้าน ซึ่งจะแบ่งไปตามเนื้อที่ผนังภายในอาคาร คือ ผนังสกัดด้านหน้าพระประธานเขียนภาพมารผจญ ด้านหลังพระประธานเขียนภาพไตรภูมิ สำหรับผนังสกัดด้านข้างทั้ง 2 ข้างเขียนเรื่องพุทธประวัติ

และชาดกถัดจากผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่างผนังติดกับเพดานเขียนภาพเทพชุมนุม ตัวอย่างเช่นที่ วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (แผนผังที่ 3)

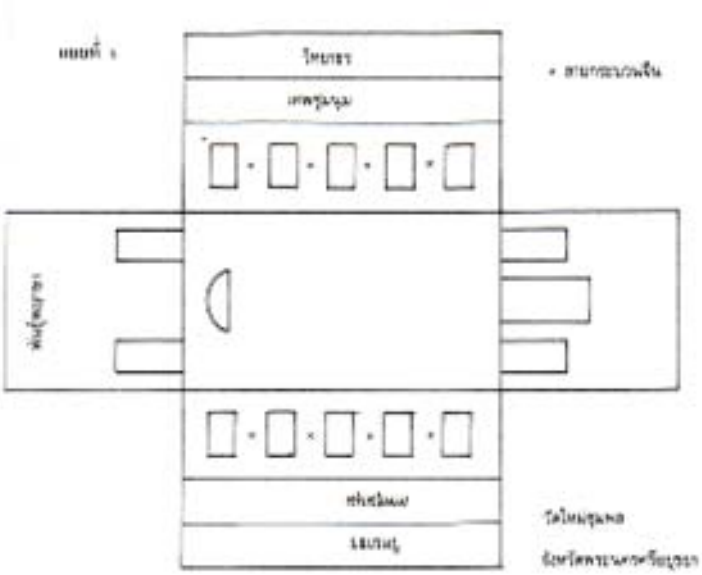

แผนผังที่ 3 รูปแบบการวางภาพบนผนังทั้ง 4 ด้าน วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : กรมศิลปากร, <u>จิตรกรรมไทยประเพณี</u> (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2533), 47.

อนึ่ง ผนังสกัดด้านหลังพระประธานจะไม่ปรากฏภาพไตรภูมิเสมอไป แต่อาจเขียนเป็นเรื่องราวพุทธประวัติและลวดลายพันธุ์พฤกษา เช่นที่วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

ผนังสกัดด้านข้างจากระดับขอบบนช่องหน้าต่างจนถึงเพดาน ในแต่ละแห่งอาจไม่ปรากฏภาพเทพชุมนุมเสมอไป แต่อาจพบการเขียนภาพอดีตพุทธ โดยแสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสลับกับเจดีย์และลวดลายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์คล้ายกับตาลปัตร ปรากฏตัวอย่างเช่น จิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร และวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี (ภาพที่ 10) กรณีกลุ่มจิตรกรรมที่กล่าวมาข้างต้นโดยเฉพาะภาพอดีตพุทธเจ้าที่ปรากฏระดับเดียวกับภาพเทพชุมนุมเสมอ ขณะที่ภาพอดีตพุทธจะไม่ปรากฏการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ดังนั้นรูปแบบภาพเทพชุมนุมส่วนมากนิยมเขียนเทวดาและนักสิทธิ์วิทยาธร ซึ่งวิธีแบ่งภาพแนวคิดช่างนิยมใช้เส้นสินเทา

คั่นระหว่างภาพเทวดาและนักสิทธิ์วิทยาธร ซึ่งสอดคล้องกับคติเทวดาแสดงความยินดีภายหลังพระพุทธเจ้าตรัสรู้[27] สันนิษฐานว่าระเบียบดังกล่าวปรากฏเค้าโครงที่วัดใหม่ประชุมพล อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[28] โดยแสดงภาพเทวดานั่งสลับกับเจดีย์ ด้านบนเขียนแถบเส้นสินเทาเป็นกรอบครอบภาพเทวดา ถัดขึ้นไปเขียนนักสิทธิ์วิทยาธร (ภาพที่ 11) จากการตรวจสอบกำหนดอายุจิตรกรรมแห่งนี้ราวต้นรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง[29]

ภาพที่ 10 ภาพพระพุทธเจ้าระดับเดียวกับภาพเทพชุมนุม จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

---

[27] มาณพ อิศรเดช, การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา สกุลช่างเพชรบุรี ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม (วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527), 118.

[28] สน สีมาตรัง,ความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรีในประวัติศาสตร์จิตรกรรมไทย (กรุงเทพฯ : ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, 2529), 31.

[29] สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา, 46.

ภาพที่ 11 ภาพนักสิทธิ์วิทยาธร ลักษณะแสดงวิธีแบ่งภาพเส้นสินเทา จิตรกรรมฝาผนังวัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ลักษณะเส้นสินเทาที่ยาวต่อเนื่องไปตามแถวผนังจึงกลายเป็นรูปแบบแถบเส้นหยักฟันปลาหรือเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา สันนิษฐานว่าเส้นลักษณะดังกล่าวจะเป็นต้นแบบของการแบ่งภาพในการสืบทอดต่อไป เนื่องจากเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาไม่ปรากฏในสมัยก่อนหน้านี้ สันนิษฐานว่าแนวคิดช่างต้องการแบ่งภาพเพื่อให้มีมิติระยะใกล้ – ไกล สังเกตได้ว่าเส้นสินเทาคั่นระหว่างเทวดาและนักสิทธิ์วิทยาธรมักปรากฏเสมอในงานจิตรกรรมฝาผนังช่วงระยะหลัง คือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เมื่อเปรียบเทียบกับระเบียบการจัดภาพเทพชุมนุมที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี ที่แสดงภาพเทพชุมนุมเต็มพื้นผนังทั้งสองด้าน (ภาพที่ 12) ซึ่งเป็นทราบกันว่ากำหนดอายุจิตรกรรมแห่งนี้ในสมัยอยุธยาตอนปลาย[30] และจิตรกรรมฝาผนังแสดงถึงลักษณะเฉพาะเรียกได้ว่าเป็นฝีมือสกุลช่างเพชรบุรี[31]

---

[30] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จ,เล่มที่ 21. (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2515), 148.

[31] สนธิวรรณ อินทรลิบ, จิตรกรรมฝาผนังไทยสกุลช่างต่างๆ ตัดตอน Thai Paninting โดย Jean Boisselier, 49.

วิธีแบ่งเรื่องราวภาพบนผนังทั้งหมดเป็น 4 ด้าน (แผนผังที่ 4) ที่สำคัญไม่ปรากฏเนื้อหามากนัก โดยเน้นเนื้อหาเทพชุมนุมแสดงลักษณะเต็มผนังสกัดด้านข้างทั้งสองด้านถือได้ว่าเป็นลักษณะพิเศษที่ปรากฏเพียงแห่งเดียวในงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย

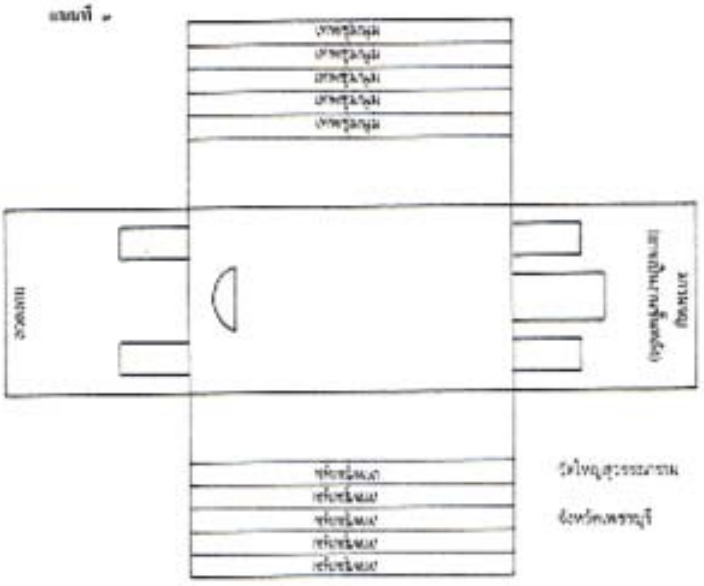

แผนผังที่ 4 รูปแบบการแบ่งพื้นที่จิตรกรรมฝาผนัง วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี
ที่มา : กรมศิลปากร, <u>จิตรกรรมไทยประเพณี</u> (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2533), 46.

จากรูปแบบงานจิตรกรรมสะท้อนแนวคิดช่างให้ความสำคัญกับภาพเทพชุมนุม แต่ในขณะผนังอื่นยังนิยมแบบแผนประเพณีเดิม คือ ด้านหน้าพระประธานเขียนภาพมารผจญ ผนังด้านหลังพระประธานไม่ปรากฏภาพไตรภูมิและกลับปรากฏการเขียนลวดลายหน้ากระดานหรือลวดลายพุ่มข้าวบิณฑ์แทนที่ภาพเล่าเรื่อง

อนึ่ง บนบานประตูมีภาพเขียนทวารบาลที่มีการแสดงเส้นแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาเป็นหลักฐานสำคัญที่ต้องกล่าวถึง คือ ภาพทวารบาลประทับยืนถือช่อกระหนก ที่สำคัญจิตรกรรมสะท้อนแนวความคิดช่างในการใช้เส้นสินเทาแบ่งภาพคั่นระหว่างพื้นฉากหลังเป็นแบบหยักฟันปลาครอบกับยอดปราสาท (ภาพที่13) ภาพดังกล่าวแสดงถึงวิธีแบ่งภาพที่สอดคล้องกับหน้าที่เส้น

สินเทาสมัยอยุธยาตอนปลายเพื่อแบ่งระยะภาพให้เกิดมิติหรือย่นเวลา[32] คล้ายเทวดายืนภายในกรอบซุ้มปราสาทที่คั่นด้วยเส้นสินเทา

ภาพที่ 12 รูปแบบเทพชุมนุมแบ่งเป็นแถวตามความยาวของผนังสกัดด้านข้าง วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 13 วิธีแบ่งภาพเส้นสินเทาทวารบาลที่บานประตูจิตรกรรมฝาผนังวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชบุรี

[32] สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างไทย,60.

ข้อสังเกตระเบียบการแบ่งภาพจิตรกรรมฝาผนัง ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม มีความแตกต่างจากจิตรกรรมสมัยเดียวกัน กล่าวคือ แนวคิดช่างออกแบบให้เป็นแถวตามความยาวผนังมีการใช้แถบเส้นแนวนอนประกอบลวดลาย (ภาพที่ 14) ซึ่งการลำดับภาพไล่เรียงจากตอนบนของผนังถัดลงมา แต่ละแถวเขียนภาพเทวดาและภาพอมนุษย์นั่งพนมมือสอดคล้องกับพระประธานประดิษฐานภายในอุโบสถ[33] การแสดงออกทางแนวคิดของช่างสะท้อนถึงกรรมวิธีแบ่งภาพในแต่ละชั้นซึ่งใช้เส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา สอดคล้องกับการระบายพื้นสีแดงเพื่อให้ภาพเด่นชัดขึ้น สำหรับประเด็นเส้นสินเทาที่ปรากฏเป็นเส้นครอบตัวภาพเทวดาชุมนุมจะกล่าวต่อไปในเรื่องรูปแบบเส้นสินเทา (ภาพลายเส้นที่ 6)

ภาพที่ 14 แถบเส้นแนวนอนแทรกลวดลายแบ่งภาพ จิตรกรรมฝาผนังวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชบุรี

[33] สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน,195.

ภาพลายเส้นที่ 6 รูปแบบเส้นสินเทาในการแบ่งภาพเทพชุมนุม วัดใหญ่สุวรรณาราม
จังหวัดเพชบุรี

ที่มา : กรมศิลปากร, จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย ชุดที่ 002 เล่มที่ 5 วัดใหญ่สุวรรณาราม วรวิหาร (กรุงเทพฯ : บริษัทฉลองรัตน จำกัด, 2536), 112

ลักษณะวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาจิตรกรรมฝาผนังวัดใหญ่สุวรรณาราม ยังปรากฏในวัดอื่นๆในกลุ่มสกุลช่างเดียวกัน คือ จิตรกรรมฝาผนังวัดเกาะแก้วสุทธาราม แม้การกำหนดอายุจิตรกรรมฝาผนังวัดเกาะแก้วสุทธารามมีอายุห่างกับวัดใหญ่สุวรรณาราม ซึ่งวัดเกาะแก้วสุทธารามกำหนดอายุจิตรกรรมฝาผนังราว พ.ศ.2277[34] อาจกล่าวได้ว่ากรรมวิธีทางจิตรกรรมมีลักษณะคล้ายกัน คือ เขียนเนื้อหาเต็มพื้นผนังเพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะอาคารที่เป็นอาคารแบบไม่นิยมช่องหน้าต่าง สำหรับเรื่องราวในการเขียนมีความแตกต่างจากวัดใหญ่สุวรรณาราม คือ ผนังด้านหน้าพระประธานเขียนเรื่องไตรภูมิ ด้านหลังพระประธานเขียนเรื่องมารผจญ และผนังทั้ง 2 ข้างเขียนเจดีย์สลับกับเรื่องพุทธประวัติ สันนิษฐานว่ารูปแบบเจดีย์ที่เขียนเรียงไปตามแนวผนังสกัดด้านข้าง เป็นเรื่องเกี่ยวกับสัตตมหาสถานและอัฏฐมหาสถาน[35] ดังนั้นแนวคิดช่างจึงใช้วิธี

---

[34] สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา, 55.

[35] วรรณิภา ณ สงขลา, จิตรกรรมฝาผนังไทยประเพณี ชุดที่ 11 เล่มที่ 3 : จิตรกรรมสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2535), 78.

แบ่งภาพโดยการเขียนเส้นสินเทาไปตามเค้าโครงรูปแบบเจดีย์ กลายเป็นลักษณะแบบหยักฟันปลาต่อเนื่องไปตลอดแนวผนัง นอกจากนั้นช่องว่างระหว่างเจดีย์นอกกรอบเส้นสินเทาเขียนภาพพุทธประวัติภายใต้ฉัตรขนาดใหญ่เพื่อลดช่องว่างระหว่างพื้นที่ผนัง ในขณะที่กรอบเส้นสินเทายังมีความสำคัญกับกรอบครอบฉัตรคล้ายลักษณะซ้อนมิติตามแบบจิตรกรรมประเพณี (ภาพที่ 15)

ภาพที่ 15 รูปแบบเจดีย์แสดงขอบครอบด้วยเส้นสินเทาผนังอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี

เมื่อพิจารณากรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดเกาะแก้วสุทธารามจะคล้ายกับวัดใหญ่สุวรรณาราม ลักษณะการแบ่งภาพดังกล่าวยังปรากฏพบในงานจิตรกรรมฝาผนังวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรีอีกด้วย สามารถตรวจสอบได้แม้ว่ารูปแบบจิตรกรรมอยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์มากนัก สำหรับวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมวัดปราสาท พบว่ายังคงปรากฏเค้าโครงเส้นสินเทาคล้ายกับวัดใหญ่สุวรรณารามและวัดเกาะแก้วสุทธาราม แต่วิธีแบ่งภาพจะมีลักษณะแตกต่างกัน คือ การเขียนเส้นสินเทาหยักไปตามองค์ประกอบจิตรกรรม ขณะที่เส้นสินเทาวัดใหญ่สุวรรณารามและวัดเกาะแก้วสุทธาราม แนวเส้นสินเทายังปรากฏระเบียบเส้นเป็นแบบแถบหยักฟันปลามีระยะถี่ขึ้น

การแบ่งเนื้อหาในแต่ละเรื่องราวที่ปรากฏในจิตรกรรมวัดปราสาท เช่น บนผนังที่แสดงเรื่องมโหสถชาดก องค์ประกอบภาพแบ่งด้วยเส้นสินเทาอันเป็นการแบ่งเนื้อหาออกจากกัน ยกตัวอย่าง ตอนภาพแสดงกองทัพพระเจ้าจุลนีโจมตีเมืองมิถิลาและภาพปราสาทในเรื่องเดียวกัน (ภาพที่ 16) อาจกล่าวได้ว่าลักษณะการแบ่งภาพเป็นลักษณะเฉพาะกลุ่มสกุลช่างที่ปรากฏในงาน

จิตรกรรมฝาผนังตามหัวเมือง ที่สำคัญจิตรกรรมวัดปราสาทมีลักษณะทางจิตรกรรมที่เน้นเส้นอิสระทางเชิงช่าง จึงเป็นสาเหตุให้มีวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาไม่ปรากฏการบังคับเส้นให้ไปในทางทิศทางเดียวกันมากนัก (ภาพที่ 17)

ภาพที่ 16 ลักษณะการแบ่งภาพเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบหยักฟันปลา
จิตรกรรมฝาผนังวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี

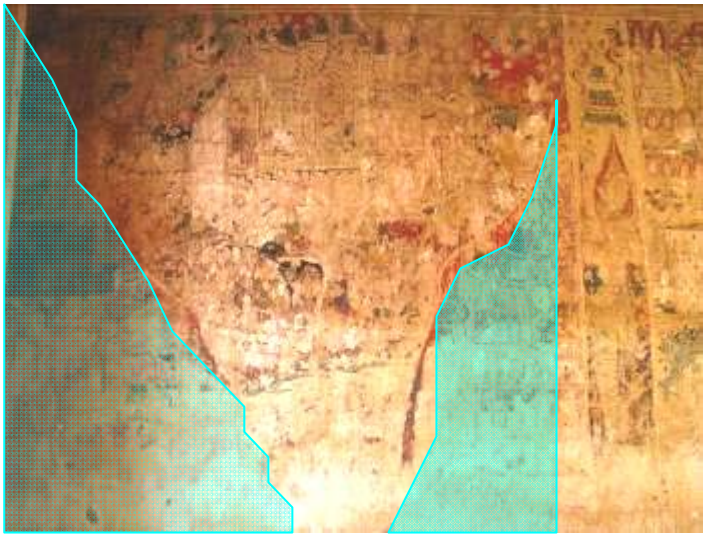

ภาพที่ 17 กรรมวิธีแบ่งภาพเรื่องมโหสถชาดกแสดงวิธีแบ่งภาพตอนของเรื่องด้วยเส้นสินเทา
จิตรกรรมวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี

ดังนั้นเส้นสินเทาแบ่งภาพของเรื่องตามที่ยกตัวอย่างมาแล้วนั้น ลักษณะเส้นสินเทาในการแบ่งเรื่องแสดงแนวความคิดถึงการย่นเวลาดังเช่น ภาพเทพชุมนุมมักนิยมแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาเนื่องจากลักษณะองค์ประกอบปรากฏภาพเหล่าเทวดาและนักสิทธิ์วิทยาธรซึ่งก็สอดคล้องกับการแบ่งชั้นวรรณะเหล่าเทวดาตามคติในเรื่องไตรภูมิ แต่ในขณะวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมบางแห่งกลับแสดงวิธีแบ่งเรื่องออกจากันด้วยเส้นสินเทาที่หยักไปตามองค์ประกอบจิตรกรรมจะไม่ปรากฏเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา สันนิษฐานว่าช่างไม่ยึดกฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนประเพณีในราชสำนัก เช่น จิตรกรรมวัดปราสาทเป็นต้น

3.1.2 **เส้นสินเทาแบ่งตอนของเรื่องในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย**

ลักษณะวิธีแบ่งตอนในงานจิตรกรรมมีความแตกต่างกับวิธีแบ่งภาพของเรื่อง กล่าวคือลักษณะการแบ่งเนื้อหาจะใช้เส้นสินเทาเป็นเส้นแบ่งภาพในเรื่องเดียวกันเพื่อให้ดูง่ายยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร จิตรกรรมฝาผนังตำหนักสมเด็จพุทธโฆษาจารย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จากข้อสันนิษฐานจิตรกรรมทั้ง 2 แห่งนี้ลักษณะพระอุโบสถฐานแอ่นโค้งและเจาะช่องหน้าต่างโค้งแหลม ว่าเป็นรูปแบบอาคารในสมัยพระนารายณ์[36] จึงกำหนดอายุเป็นกลุ่มจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายช่วงระยะหลังก่อนที่เรื่องราวจิตรกรรมจะเปลี่ยนแปลงแนวคิดไปสู่ปรัมปราคติมากขึ้นอันเป็นรูปแบบจิตรกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น[37]

ระเบียบวิธีแบ่งภาพตามผนังสกัดทั้ง 4 ด้านดังนี้ ด้านหน้าพระประธานเขียนภาพมารผจญ ด้านหลังพระประธานเขียนภาพพุทธประวัติ สำหรับผนังทั้ง 2 ข้างเขียนเรื่องทศชาติชาดก แม้ว่าผนังอุโบสถปรากฏช่องหน้าต่าง แต่แนวคิดช่างยังไม่คำนึงถึงการแบ่งเรื่องราวตามผนังระหว่างช่องหน้าต่างดังที่ปรากฏในสมัยลำดับต่อมา

สำหรับกรรมวิธีแบ่งภาพเน้นเส้นสินเทาในการแบ่งเนื้อหาบนผนังเดียวกัน โดยวิธีคั่นด้วยแถบเส้นแนวตั้งเขียนลวดลายรักร้อยเป็นการแบ่งเรื่องให้ชัดเจน (ภาพที่ 18) สังเกตได้จากลักษณะการแบ่งพื้นที่คล้ายกับวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี กล่าวคือพื้นที่ผนังวัดปราสาทไม่

---

[36] “จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาที่วัดช่องนนทรีย์,” วารสารเมืองโบราณ 2,3 (เมษายน – มิถุนายน 2519) : 19.

[37] สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 : ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2548), 18.

ปรากฏช่องหน้าต่าง ลักษณะการแบ่งเนื้อหาทำโดยการเขียนกรอบซุ้มทวารบาลเพื่อกั้นเนื้อหาออกจากกัน (ภาพที่ 19) ลักษณะการแบ่งภาพเช่นนี้ไม่สอดคล้องกับพื้นที่ผนังระหว่างช่องหน้าต่าง โดยเงื่อนไขการแบ่งภาพจะใช้เส้นแนวตั้งดังกล่าวมาข้างต้น

ภาพที่ 18 ลักษณะการแบ่งภาพโดยเขียนเส้นแนวตั้งลายรักร้อย จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 19 ลักษณะการแบ่งภาพด้วยการเขียนภาพทวารบาลเป็นตัวคั่นเนื้อหา จิตรกรรมฝาผนังวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี

ด้วยลักษณะวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมวัดช่องนนทรี คล้ายกับกรณีกลุ่มจิตรกรรมที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น ซึ่งจิตรกรรมวัดช่องนนทรีส่วนมากจะเขียนเรื่องชาดกโดยมีแถบเส้นแนวตั้งคั่นชาดกในแต่ละเรื่อง ที่สำคัญ แต่ละตอนยังแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ซึ่งลักษณะเส้นสินเทาเป็นรูปแบบหยักฟันปลาและไม่ปรากฏเส้นหยักไปตามองค์ประกอบภาพ ตัวอย่างวิธีแบ่งภาพเรื่องนารทชาดก ซึ่งเป็นฉากนารทพราหมณ์หาบบริขารไปโปรดพระเจ้าอังคติ รูปแบบจิตรกรรมปรากฏในรูปพรหมหาบบริขารเหาะสู่ปราสาท ภายในภาพคั่นด้วยเส้นสินเทาระหว่างพรหมและปราสาท (ภาพที่ 20) ภาพปราสาทจะระบายพื้นสีแดงเพื่อให้ปราสาทเด่นชัดขึ้น ซึ่งแตกต่างกับภาพพรหมที่ระบายพื้นหลังสีขาว แต่แทรกลวดลายกรอบประภามณฑลรอบกายด้วยพื้นสีแดง (ภาพที่ 21)

ภาพที่ 20 ลักษณะแบ่งตอนด้วยเส้นสินเทาจิตรกรรมเรื่องนารทชาดก จิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

ถัดขึ้นไประหว่างยอดปราสาทแสดงขบวนทัพพระอังคติแห่งกรุงมิถิลา ภาพที่ปรากฏจะแบ่ง 2 ตอน คือ ขบวนช้างพระอังคติ ถัดขึ้นไปด้านบนริ้วขบวนเช่นเดียวกัน อาจกล่าวได้ว่าภาพแสดงเรื่องราวเดียวกันแต่แบ่งภาพออกเป็น 2 ตอนด้วยการใช้เส้นสินเทาแบ่งภาพ (ภาพที่ 22)

ภาพที่ 21 รูปแบบเส้นสินเทาแบ่งพื้นที่ภาพ สังเกตได้ว่าภายในกรอบจะระบายพื้นขาว จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 22 ลักษณะเส้นสินเทาแบ่งเนื้อหาในเรื่องเดียวกัน จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

กรรมวิธีดังกล่าวเทียบได้กับจิตรกรรมตำหนักสมเด็จพุทธโฆษาจารย์ จิตรกรรมแห่งนี้กำหนดอายุราว พ.ศ. 2231 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเทพราชา[38] แม้ว่าการกำหนดอายุจิตรกรรมวัดช่องนนทรีและตำหนักสมเด็จพุทธโฆษาจารย์มีอายุห่างกัน แต่มีรูปแบบกรรมวิธีแบ่งภาพคล้ายกัน คือ ระเบียบการแบ่งภาพจิตรกรรมตำหนักพุทธโฆษาจารย์จะไม่แบ่งเรื่องตามผนังระหว่างช่องหน้าต่าง

ตามลักษณะองค์ประกอบจิตรกรรมปรากฏภาพภูเขา ต้นไม้ กำแพง ลำน้ำ ซึ่งภาพเหล่านี้ถูกนำมาใช้ในการแบ่งภาพ นอกจากนั้นแล้ว มักปรากฏเส้นสินเทาเฉพาะฉากสำคัญเท่านั้น ส่วนมากเรื่องที่เขียน คือ พุทธประวัติ ชาดกและเรื่องสมเด็จพุทธโฆษาจารย์ไปลังกา เนื้อหาที่ยังปรากฏเค้าโครง คือ ภาพพระธาตุจุฬามณีมีเทวดานมัสการ และถัดขึ้นไปตอนบนมีภาพเทวดาเหาะลงมานมัสการ โดยมีพระมาลัยเสด็จขึ้นไปนมัสการเจดีย์จุฬามณี ที่สำคัญภาพเจดีย์จุฬามณีปรากฏเส้นสินเทาครอบรอบองค์เจดีย์ เพื่อแยกเนื้อหาออกจากกัน (ภาพที่ 23)

ภาพที่ 23 เส้นสินเทาแบ่งตอนในภาพเจดีย์จุฬามณี ตำหนักสมเด็จพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

[38] สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา, 62.

สรุปลักษณะเส้นสินเทาแบ่งตอนของเรื่องจากที่ยกตัวอย่างจิตรกรรมโดยเฉพาะจิตรกรรมวัดช่องนนทรี รูปแบบกรรมวิธีแบ่งภาพแสดงความสำคัญของเส้นสินเทาในการแบ่งตอนของเรื่อง แม้ว่าแนวคิดช่างจะไม่กำหนดลักษณะการแบ่งตามพื้นที่ระหว่างช่องหน้าต่าง แต่ก็มีการแบ่งรายละเอียดเนื้อหาของเรื่องให้ดูง่ายยิ่งขึ้น โดยเฉพาะลักษณะเส้นสินเทายังคงปรากฏเส้นหยักฟันปลาที่เป็นเส้นมุมแหลม เมื่อเทียบกับจิตรกรรมตำหนักสมเด็จพุทธโฆษาจารย์ลักษณะการแบ่งตอนได้ลดความสำคัญลงไป ดังนั้นอาจสันนิษฐานได้ว่าจิตรกรรมตำหนักสมเด็จพุทธโฆษาจารย์มีการบูรณะเพิ่มเติมในภายหลังเนื่องจากรูปแบบจิตรกรรมเริ่มเขียนลักษณะทัศนียวิสัยมากขึ้น

2 รูปแบบเส้นสินเทาในกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย

จากการศึกษา รูปแบบเส้นสินเทาสมัยอยุธยาตอนปลายสามารถแบ่งได้ 2 ประเภท คือ เส้นสินเทาที่ปรากฏขอบเส้นชัดเจนและเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏขอบเส้น รูปแบบเส้นสินเทาทั้ง 2 ประเภทจะแสดงรายละเอียดของแถบเส้นด้วยลวดลายและสันนิษฐานว่าการเขียนเส้นครีบคล้ายน่องสิงห์[39] ซึ่งการวิเคราะห์สามารถกำหนดรูปแบบเส้นสินเทาได้ในสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.1. เส้นสินเทาที่ปรากฏแถบเส้นชัดเจน เส้นดังกล่าวแสดงลักษณะแนวแถบเส้นที่ชัดเจนหรือกลายเป็นแถบเส้นด้วยการระบายน้ำหนักสีเพื่อให้กรอบชัดขึ้น แถวแถบเส้นด้านบนปรากฏเส้นปลายขมวด ถัดมาระหว่างกึ่งกลางแถบเส้นเขียนลวดลายวงกลมต่อเนื่องไปตามแนวเส้นหยักฟันปลา (ภาพที่ 24)

ลักษณะรูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏแถบเส้นชัดเจน พบได้จากจิตรกรรมฝาผนังที่วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศีอยุธยา ตำหนักสมเด็จพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ร่วมถึงวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

กลุ่มจิตรกรรมฝาผนังที่นิยมรูปแบบเส้นสินเทาแสดงแถบเส้นชัดเจนจะระบายน้ำหนักสีเข้มเพื่อให้ภาพมีระยะและเด่นชัดขึ้นดังที่กล่าวมาข้างต้น สอดคล้องกับลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพเพื่อแยกเนื้อหาออกจากกันหรือการแสดงระยะมิติซ้อนกัน ตัวอย่างเช่น จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรีตามที่กล่าวถึงลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพแล้ว (ภาพที่ 25) กล่าวคือ ลักษณะเส้นสินเทา

---

[39] ครีบน่องสิงห์เส้นแผงขาสิงห์ปรากฏในงานศิลปกรรมอื่นๆ อธิบายเพิ่มเติมเส้นสินเทาพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม,ราชบัณฑิตยสถาน,พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ฮ – ส, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน,2550), 678.

แบบหยักฟันปลาที่ปรากฏเส้นครีบแทรกลวดลายขมวดปลายเส้น เมื่อพิจารณารูปแบบเส้นสินเทาวัดช่องนนทรีมีลักษณะที่แตกต่างกัน คือ รูปแบบ 1 เส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏขมวดปลายเส้น

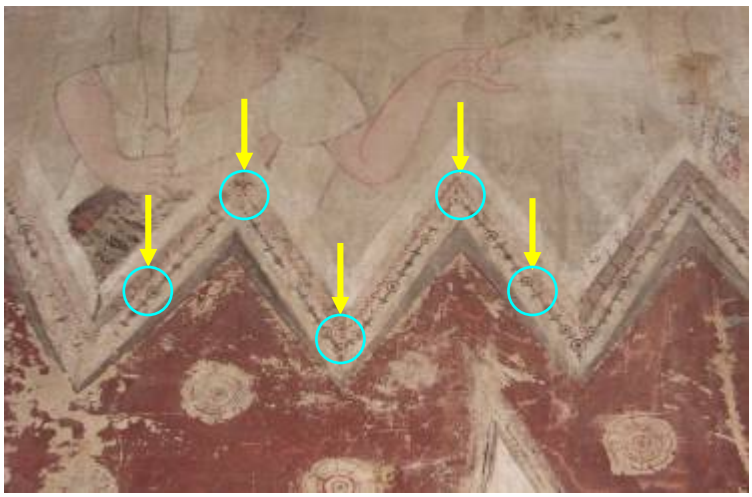

ภาพที่ 24 ลายวงกลมแทรกระหว่างแถบเส้นสินเทา วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 25 รูปแบบเส้นสินเทาแสดงแถบเส้นขอบชัดเจนฉากพระมหาชนก จิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

เมื่อพิจารณารูปแบบเส้นสินเทาวัดช่องนนทรีมีลักษณะที่แตกต่างกัน คือ รูปแบบที่ 1 เส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏปลายขมวดแต่กลับเขียนลักษณะเส้นแผลง (ภาพลายเส้นที่ 7) และรูปแบบที่ 2 เส้นสินเทาที่ปรากฏลายเส้นปลายขมวด (ภาพลายเส้นที่ 8) แม้ว่ารูปแบบที่ 2 มีลักษณะที่แตกต่างแต่รูปแบบเส้นสินเทายังปรากฏขอบเส้นที่ชัดเจน ที่สำคัญคือยังมีการเน้นแถบสีเด่นชัดขึ้น เช่นเดียวกับจิตรกรรมจากวัดใหม่ประชุมพลและตำหนักสมเด็จพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ แสดงขอบเส้นสินเทาชัดเจนและมีปลายขมวดคล้ายน่องสิงห์

ภาพลายเส้นที่ 7 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏปลายขมวดหรือเส้นแผลง จิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

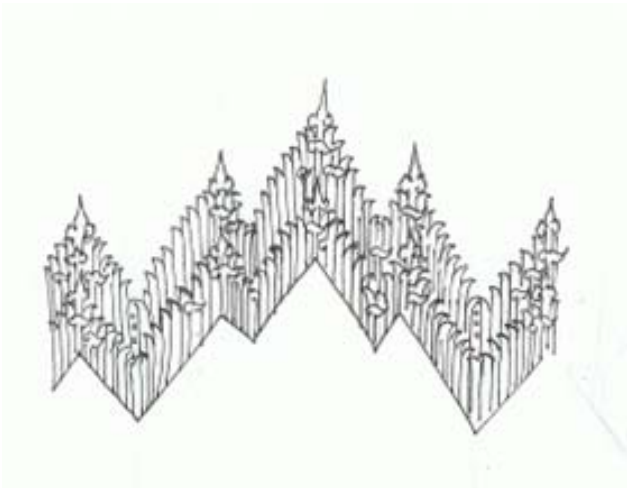

ภาพลายเส้นที่ 8 รูปแบบเส้นสินเทาปรากฏปลายขมวดคล้ายน่องสิงห์ จิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

อนึ่ง เส้นสินเทาที่ตำหนักพุทธโฆษาจารย์กลับไม่ปรากฏลวดลายปลายขมวดคล้ายน่องสิงห์ ซึ่งเขียนลายเส้นแผลงแสดงขอบชัดเจน ลักษณะจิตรกรรมฝาผนังเริ่มเขียนสีที่เข้มขึ้น อายุจิตรกรรมฝาผนังตำหนักพุทธโฆษาจารย์น่าจะสร้างเมื่อคราวที่มีการสร้างตำหนัก ราวสมัยพระเพทราชาสร้างถวายแก่พุทธโฆษาจารย์ซึ่งเป็นพระอาจารย์พระองค์เอง[40] ดังนั้นรูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏสันนิษฐานว่าลักษณะรูปแบบเส้นสินเทาดังกล่าวเป็นที่นิยมต่อเนื่องมาในสมัยรัตนโกสินทร์ต้อนต้น ดังนั้นแนวคิดช่างต้องการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาเพื่อให้ภาพมีมิติระยะใกล้ – ไกล ซึ่งสอดคล้องกับองค์ประกอบภาพที่แสดงลักษณะแบบ 2 มิติบนพื้นระนาบ ด้วยความนิยมเส้นสินเทาปรากฏแถบเส้นขอบที่ชัดเจน

2.2 เส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบเส้นชัดเจน รูปแบบเส้นสินเทาลักษณะนี้เป็นการแสดงลายเส้นอย่างอิสระโดยไม่เน้นขอบเส้นเหมือนประเภทแรก รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏปลายขอบเส้นที่ชัดเจนจากลักษณะเขียนเส้นแผงขมวดปลายเส้นด้านบน (ภาพที่ 26) ข้อสังเกตเส้นสินเทาประเภทนี้จะไม่แสดงระเบียบแนวเส้นเหมือนกับแถบเส้นเส้นสินเทาที่ปรากฏปลายแถบเส้นชัดเจน เช่นในจิตรกรรมวัดใหม่ประชุมพลและจิตรกรรมวัดช่องนนทรี รูปแบบเส้นสินเทาประเภทที่ 2 ที่แสดงลักษณะแถบเส้นอิสระปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังวัดใหญ่สุวรรณาราม วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี และวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ 26 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบเส้น จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี

[40] กรมศิลปากร,<u>จิตรกรรมไทยประเพณี ชุดที่ 101 เล่มที่ 3 จิตรกรรมอยุธยา</u> (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, 2535), 125.

เมื่อพิจารณากลุ่มจิตรกรรมฝาผนังที่กล่าวมาข้างต้น รูปแบบเส้นสินเทามีลักษณะที่คล้ายกันกล่าวคือ เส้นสินเทาประเภทที่ 2 ไม่แสดงแถบเส้นขอบบนที่ชัดเจนโดยแนวคิดช่างใช้วิธีการเขียนเส้นเป็นซี่เล็กๆซ้อนกัน 2 ชั้น (ภาพลายเส้นที่ 9) โดยไม่เน้นน้ำหนักสีแต่กลับเน้นลายเส้นคล้ายน่องสิงห์ ในแต่ละชั้นจะขมวดปลายเส้นเพื่อแยกแถบเส้นออกจากกัน ตัวอย่างเช่น เส้นสินเทาจากจิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม (ภาพที่27) จิตรกรรมวัดปราสาท (ภาพที่28) และจิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม (ภาพที่ 29)

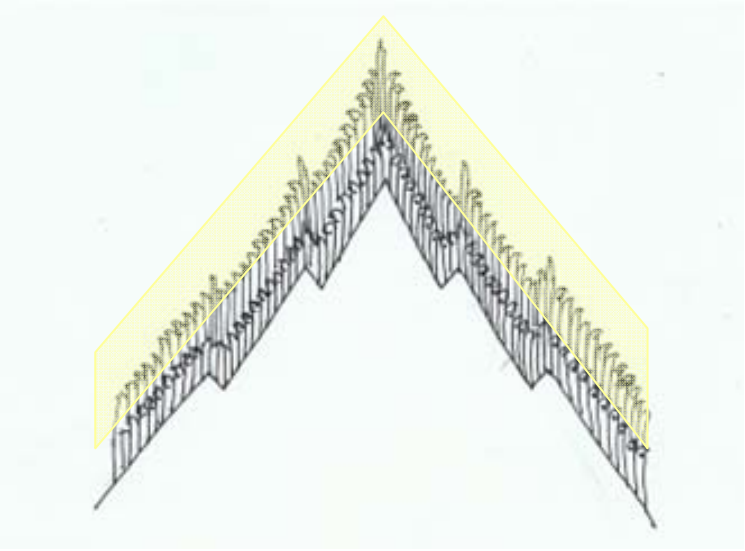

ภาพลายเส้นที่ 9 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏแถบเส้นซ้อนกัน จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม

จากข้อสังเกตกรรมวิธีการเขียนเส้นสินเทาที่ไม่แสดงแนวเส้นขอบของแถบเส้น จะเห็นได้ว่าแถบเส้นสินเทารูปแบบดังกล่าวจะเน้นลายเส้นครีบ โดยซ้อนกันเป็นชั้นเพื่อแสดงระยะมิติซึ่งสอดคล้องกับการเขียนสีพื้นฉากหลังให้มีน้ำหนักมากและเด่นชัดขึ้น อาทิเช่น เส้นสินเทาวัดใหญ่สุวรรณาราม ที่เขียนภาพเทพชุมนุมเป็นพิเศษต่างกับจิตรกรรมกลุ่มสมัยเดียวกัน คือ เขียนภาพเทวดานั่งเรียงแถวไปตามความยาวของผนังนับจากแถวที่ 1 จนถึงเพดานเป็นแถวที่ 5 บนผนังสกัดด้านข้างทั้ง 2 ข้าง[41] หากพิจารณาองค์ประกอบ จะไม่ปรากฏการแบ่งภาพตามแบบจิตรกรรมฝาผนังทั่วไป แต่กลับแสดงแนวเส้นแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาในการคั่นจังหวะภาพ

[41] จำนงค์ ศรีนวล,ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดใหญ่สุวรรณาราม (กรุงเทพฯ : บริษัท วิคตอรี่เพาเวอร์พอยท์ จำกัด, 2527), 15.

ตามลักษณะท่านั่งภาพเทวดาชุมนุม ที่สำคัญ มีการใช้เส้นสินเทาในรูปแบบของการแทนที่ประภามณฑล[42]

ภาพที่ 27 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบเส้น จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 28 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบเส้น จิตรกรรมวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี

[42] มาณพ อิศรเดช, การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา สกุลช่างเพชรบุรี ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม, 152.

ภาพที่ 29 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบเส้น จิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี

ตามที่กล่าวถือเป็นลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพซึ่งใช้เส้นสินเทาเป็นส่วนสำคัญ โดยรูปแบบจะแสดงลักษณะทับซ้อนของแถบเส้น รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏไม่เป็นเพียงลักษณะการแบ่งภาพเท่านั้น หากยังเป็นการแบ่งระยะมิติที่ทำให้เกิดภาพระยะใกล้ – ไกล สังเกตได้จากรูปแบบเส้นสินเทาวัดใหญ่สุวรรณาราม จะไม่ปรากฏสีในการเขียนเส้นครีบในแถบเดียวกัน โดยเส้นครีบชั้นที่ 1 เขียนสีแดงเสมอ สำหรับเส้นครีบที่ 2 มักเน้นหนักด้วยสีเข้มหรือสีดำ (ภาพที่ 30) เทียบได้กับรูปแบบที่ 1 คือเส้นสินเทาที่มีแถบเส้นชัดเจน จากลักษณะการเน้นแถบสีเป็นส่วนสำคัญ ในขณะรูปแบบที่ 2 นิยมแบบเส้นซี่ถี่กันจนกลายเป็นเส้นครีบหรือลักษณะคล้ายน่องสิงห์

หากพิจารณากลุ่มจิตรกรรมสมัยเดียวกันนอกเหนือจากวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี ยังมีเส้นสินเทาที่วัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี ซึ่งเป็นจิตรกรรมกลุ่มสกุลช่างนนทรี[43] และจิตรกรรมวัดชมภูเวกที่จัดในกลุ่มสกุลช่างเดียวกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอกล่าวถึงเฉพาะจิตรกรรมวัดปราสาทเท่านั้น เนื่องจากรูปแบบเส้นสินเทาสอดคล้องกับรูปแบบเส้นสินเทาวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี

---

[43] น.ณ.ปากน้ำ [นามแฝง], <u>จิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลายระยะแรก สกุลช่างนนทบุรี ณ วัดชมภูเวกและวัดปราสาท</u> (กรุงเทพฯ : ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์, 2530), 31.

เมื่อเปรียบเทียบรูปแบบเส้นสินเทาวัดปราสาท จะมีลักษณะคล้ายกัน คือ แสดงลักษณะเส้นซี่ถี่เรียงกันกลายเป็นแถบเส้น (ภาพลายเส้นที่ 10) จากข้อสังเกต รูปแบบเส้นมีข้อแตกต่างกัน คือ เส้นสินเทาวัดปราสาทไม่ปรากฏเส้นซี่ซ้อนกันคล้ายกับเส้นสินเทาวัดใหญ่สุวรรณาราม แต่กลับแสดงลักษณะเส้นสินเทาซ้อนกันเพื่อให้เกิดระยะมิติ ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าแนวคิดช่างผู้สร้างงานจิตรกรรมวัดปราสาท ต้องการเขียนลักษณะเส้นสินเทาให้เป็นส่วนคั่นเรื่องราวออกจากกัน ซึ่งต่างจากวัดใหญ่สุวรรณารามที่เป็นเพียงเฉพาะเส้นคั่นรอบตัวภาพเทพชุมนุมเท่านั้น

ภาพลายเส้นที่ 10 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏเส้นครีบคล้ายกับน่องสิงห์ จิตรกรรมวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ 30 รูปแบบเส้นครีบเน้นสีต่างกัน คือ สีแดงและสีดำ จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี

รูปแบบเส้นสินเทาวัดปราสาท หากกล่าวถึงลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพจากประเด็นแรกที่กล่าวมาแล้วนั้น รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏรายละเอียดคล้ายกับวัดใหญ่สุวรรณาราม จึงกล่าวได้ว่ารูปแบเส้นสินเทาวัดปราสาทสอดคล้องกับแนวเส้นและองค์ประกอบภาพที่แสดงแนวเส้นอิสระ ซึ่งไม่ปรากฏมากนักกับการแสดงเส้นลักษณะดังกล่าว หากพิจารณาในพื้นที่บางส่วนปรากฏว่ามีแนวกรอบเส้นที่เป็นระเบียบ คือ แนวผนังสกัดด้านที่เขียนภาพเทพชุมนุมเช่นเดียวกันกับวัดใหญ่สุวรรณาราม (ภาพที่ 31)

ภาพที่ 31 รูปแบบเส้นสินเทาภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมฝาผนังวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี

แนวเส้นดังกล่าวปรากฏเฉพาะผนังด้านบนเท่านั้น โดยยังคงรูปแบบเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา เมื่อเทียบกับระดับกลางผนังสกัดที่แสดงเนื้อหาของเรื่องกลับไม่ปรากฏเส้นสินเทา แต่จะเป็นเพียงแนวเส้นที่หยักไปตามองค์ประกอบภาพ สังเกตได้ว่าแนวคิดดังกล่าวคล้ายกับจิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี โดยรูปแบบเส้นสินเทามีลักษณะที่คล้ายกันและหยักไปตามองค์ประกอบภาพซึ่งได้กล่าวมาแล้วในลักษณะวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา

เป็นที่ทราบกันว่าจิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธารามมีภาพเจดีย์ซึ่งมีระเบียบการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาหยักไปตามรูปแบบเจดีย์คล้ายกับวัดใหญ่สุวรรณาราม แต่ที่วัดใหญ่สุวรรณารามเส้นสินเทาแบ่งตามภาพเทวดาชุมนุมเท่านั้น เมื่อพิจารณารูปแบบเส้นสินเทาทั้ง 3 กลุ่ม วัด

เกาะแก้วสุทธาราม ปรากฏลักษณะคล้ายกับวัดปราสาท กล่าวคือ ไม่ปรากฏเส้นซี่หรือเส้นครีบซ้อนกัน 2 ชั้น กลับปรากฏลักษณะเส้นครีบขมวดปลายคล้ายน่องสิงห์เท่านั้นดังที่กล่าวมาข้างต้น

ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่าลักษณะการแบ่งภาพคล้ายกับจิตรกรรมวัดปราสาท ที่สำคัญเส้นสินเทาใช้ในการคั่นเรื่องราวเนื้อหาออกจากกัน ซึ่งแตกต่างกับเส้นสินเทาวัดใหญ่สุวรรณาราม ที่แสดงลักษณะคล้ายกับประภามณฑล ดังนั้นหากพิจารณาเส้นสินเทาที่ปรากฏจะเขียนแนวเส้นไปตามลักษณะองค์ประกอบจนกลายเป็นเส้นหยักฟันปลา (ภาพที่ 32) รายละเอียดเน้นเฉพาะสีดำและน้ำหนักบนพื้นสีแดง

ภาพที่ 32 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏไปตามลักษณะตัวภาพ จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี

จากข้อสรุปการวิเคราะห์รูปแบบเส้นสินเทาทั้ง 2 ประเภทตามที่ได้ศึกษามาแล้วนั้น แม้ว่าอายุจิตรกรรมฝาผนังจะอยู่ในกลุ่มเดียวหรือแบ่งเป็นสกุลช่าง รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏจะมีลักษณะที่คล้ายกันบางประการ แต่มีรายละเอียดต่างกัน ซึ่งก็สอดคล้องกับการนำเสนอเรื่องราวที่เขียนบนผนังดังที่ได้ยกตัวอย่างมาข้างต้น จึงกล่าวได้ว่ารูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏแสดงถึงหน้าที่ในการแบ่งภาพเพื่อให้เกิดระยะมิติ เช่น ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม และลักษณะการแบ่งเพื่อคั่นเรื่องราวเนื้อหาออกจากกัน อาทิเช่น วัดใหม่ประชุมพล ตำหนักสมเด็จพุทธโฆษาจารย์ จังหวัด

พระนครศรีอยุธยา, วัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร, วัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี, วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

แม้ว่าการกำหนดอายุจิตรกรรมฝาผนังกลุ่มตัวอย่างจิตรกรรมฝาผนังที่กล่าวมาข้างต้น จะมีระยะที่ห่างกันตามที่นักวิชาการได้สรุปว่ากลุ่มอายุจิตรกรรมเป็นสมัยอยุธยาตอนปลายจากการพิจารณารูปแบบจิตรกรรม องค์ประกอบตลอดจนเนื้อหาที่เขียน[44] การแบ่งกลุ่มสกุลช่างสังเกตได้ว่ารูปแบบเส้นสินเทาทั้ง 2 ประเภทที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์นั้น จะปรากฏเฉพาะกลุ่มสกุลช่างเท่านั้น ตัวอย่างที่ชัดเจนอาทิเช่น รูปแบบเส้นครีบไม่ปรากฏแถบเส้นชัดเจน คือ เส้นสินเทาวัดใหญ่สุวรรณาราม วัดเกาะแก้วสุทธาราม ดังนั้นจิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณารามและวัดเกาะแก้วสุทธาราม แม้ว่าจะมีอายุห่างกันแต่เมื่อเปรียบเทียบรูปแบบศิลปะ ก็จัดได้ว่าอยู่ในกลุ่มสกุลช่างเดียวกันคือสกุลช่างเพชรบุรี[45] เมื่อพิจารณาตำแหน่งที่ตั้งวัดจะเห็นได้ว่าวัดทั้ง 2 อยู่ในเขตพื้นที่เดียวกัน และอาจเป็นไปได้ว่าแนวคิดของสกุลช่างเพชรบุรีมีการถ่ายทอดรูปแบบจากความนิยมต่อๆกันมา

สำหรับรูปแบบเส้นสินเทาวัดปราสาท สกุลช่างนนทบุรี, วัดใหม่ประชุมพล และวัดช่องนนทรีไม่สามารถสรุปได้อย่างชัดเจนว่าจัดในกลุ่มสกุลช่างใด เนื่องจากว่ารูปแบบเส้นสินเทาของกลุ่มดังกล่าวเป็นรูปแบบเฉพาะที่มีลักษณะคล้ายกันเท่านั้น

3 สรุปการวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งภาพในงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย

จากการศึกษากรรมวิธีแบ่งภาพสมัยอยุธยาตอนปลายแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการแบ่งภาพที่ปรากฏชัดเจนขึ้น แม้ว่าการศึกษาประเด็นดังกล่าวยังขาดหลักฐานด้านกายภาพจากแหล่งจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายที่ปรากฏน้อยมาก

การวิเคราะห์โดยยกตัวอย่างกลุ่มงานจิตรกรรมฝาผนังที่กำหนดอายุในสมัยอยุธยาตอนปลาย ในกรรมวิธีแบ่งภาพ ช่างให้ความสำคัญกับเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีสอดคล้องกับแนวคิดแบบอุดมคติ กล่าวคือ จะไม่ปรากฏภาพวิถีชีวิตสามัญชนมากนัก แต่มักเขียนภาพบุคคลชั้นสูง เช่น ภาพเทวดา ภาพนางฟ้า ภาพกษัตริย์ และขุนนางเป็นต้น

---

[44] ศึกษาในการวิเคราะห์สรุปจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา, สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา, 60 – 63.

[45] วรรณ อินทรลิบ, จิตรกรรมฝาผนังไทยสกุลช่างต่างๆ ตัดตอน Thai Paninting โดย Jean Boisselier, 49.

องค์ประกอบของงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายช่วงระยะต้น มักนิยมเขียนแบบ 2 มิติ หรือมองจากด้านข้างเสมอและไม่นิยมการใช้แสงเงา ดังนั้นแนวคิดการแบ่งภาพจึงมีความสำคัญต่องานจิตรกรรมเพื่อให้เกิดความสนใจในเรื่องราวด้วยการใช้เส้นสินเทาเป็นตัวแบ่งภาพ

ในการวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งภาพได้แบ่งประเด็นการวิเคราะห์จากลักษณะวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาและรูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏ ตามที่ได้ยกตัวอย่างกลุ่มจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น จิตรกรรมวัดใหม่ประชุมพล, จิตรกรรมตำหนักสมเด็จพุทธโฆษาจารย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม, จิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทาราม จังหวัดเพชรบุรี และจิตรกรรมวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

ซึ่งลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพช่วงระยะต้นมีลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพที่ปรากฏคล้ายกัน คือ ลักษณะแนวเส้นจะแบ่งไปตามองค์ประกอบภาพจนกลายเป็นเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา ซึ่งมักปรากฏเสมอในระดับผนังเทพชุมนุมโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพเทพชุมนุมวัดใหญ่สุวรรณาราม ลักษณะเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาจะมีระยะถี่หรือชิดกันเป็นมุมแหลม ยกเว้นการแบ่งภาพที่จิตรกรรมวัดปราสาทที่เส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาไม่ปรากฏมากนัก แต่จะปรากฏลักษณะเส้นสินเทาหยักไปตามองค์ประกอบภาพตามที่วิเคราะห์มาแล้วข้างต้น

จึงกล่าวได้ว่าลักษณะเส้นสินเทาสมัยอยุธยาตอนปลายนิยมเขียนแนวเส้นชิดกันกลายเป็นมุมแหลม และลักษณะแนวเส้นหยักไปตามองค์ประกอบภาพ สำหรับหน้าที่เส้นสินเทาคือ การแบ่งตอนของเรื่องและแบ่งเนื้อหา ซึ่งในการแบ่งตอนของเรื่องปรากฏในกลุ่มวัดใหม่ประชุมพล วัดใหญ่สุวรรณารามและวัดเกาะแก้วสุทธารามเป็นต้น และการแบ่งตอนของเรื่องจะปรากฏในกลุ่มวัดช่องนนทรี วัดปราสาทและตำหนักพุทธโฆษาจารย์ เนื่องจากกลุ่มวัดที่กล่าวมานี้จะไม่สามารถกำหนดอายุจิตรกรรมเก่าสุดไปหาใหม่สุดได้ ดังนั้นการวิเคราะห์หากพิจารณารูปแบบอาจเป็นไปได้ว่าแนวความคิดช่างเขียนขึ้นอยู่กับความนิยมตามสกุลช่างตนเอง

โดยสรุปรูปแบบเส้นสินเทาปรากฏลักษณะลวดลายคล้ายน่องสิงห์ แม้ว่าจะมีรายละเอียดแถบเส้นต่างกัน แต่ในบางแห่งจะไม่เน้นการบังคับเส้นมากนัก หรือมีการเขียนเส้นอิสระ เช่น จิตรกรรมวัดใหญ่สุวรรณาราม วัดปราสาทและวัดเกาะแก้วสุทธาราม ในขณะที่อีกกลุ่มปรากฏการเขียนบังคับเป็นระเบียบแบบแผน คือ จิตรกรรมวัดใหม่ประชุมพล วัดช่องนนทรีและตำหนักพุทธโฆษาจารย์เป็นต้น รูปแบบองค์ประกอบจึงสอดคล้องกับการกำหนดให้เส้นสินเทามีลักษณะต่างกันดังกล่าว จากข้อสังเกตกลุ่มวัดดังกล่าวล้วนปรากฏจิตรกรรมนอกราชธานี จึงส่งผลให้รูปแบบจิตรกรรมสะท้อนแนวคิดอิสระตามรสนิยมกลุ่มสกุลช่างสังเกตได้จากแนวเส้นอิสระที่ไม่มีระเบียบมากนัก อย่างไรก็ดีแนวคิดช่างยังอยู่ภายใต้เงื่อนไขแบบประเพณีโบราณ

บทที่ 4
กรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

นับตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ถือได้ว่าเป็นช่วงระยะเริ่มต้นสร้างบ้านแปลงเมืองภายหลังกรุงธนบุรีล่มสลาย ด้วยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่จะทรงฟื้นฟูบ้านเมืองพร้อมทั้งบูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งที่มีอยู่เดิม และสร้างสิ่งต่างๆขึ้นใหม่สอดคล้องกับการทำนุบำรุงพุทธศาสนา โดยเริ่มสร้างพระบรมมหาราชวังและวัดประจำรัชกาล พระราชพงศาวดารกล่าวถึงการที่พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ไพร่หลวงหัวเมืองต่างๆไปรื้ออิฐกรุงเก่าเพื่อมาสร้างที่พระนครแห่งใหม่[46] สถาปัตยกรรมที่ทรงสร้างขึ้นอาทิเช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระที่นั่งภายในพระบรมมหาราชวังเป็นต้น สิ่งก่อสร้างที่พระองค์มีพระราชประสงค์นำแบบสถาปัตยกรรมกรุงเก่าหรือสมัยอยุธยามาสร้าง ได้แก่ พระที่นั่งอมรินทราภิเษกซึ่งถอดแบบจากพระที่นั่งพระศรีสรรเพชญ์ปราสาท[47] นอกจากนี้พระองค์ยังทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานฝั่งธนบุรีอีกด้วย

ภายหลังสิ้นรัชกาลที่ 1 การบูรณะปฏิสังขรณ์ทำมาอย่างต่อเนื่องในสมัยรัชกาลที่ 2 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 นับได้ว่างานศิลปกรรมได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงโปรดเกล้าให้งานศิลปกรรมเป็นแบบเฉพาะที่เรียกว่าแบบพระราชนิยม[48] ดังนั้นงานศิลปกรรมจึงมีเอกลักษณะประจำรัชกาล

เป็นที่ทราบกันดีว่าจิตรกรรมฝาผนังสมัยโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ยังคงสืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายตามที่ปรากฏในวัดที่มีประวัติว่ามีมาแล้ว และได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่รูปแบบจิตรกรรมสะท้อนถึงวิถีชีวิตมากกว่าจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังนั้นกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์จึงเป็นที่นิยมต่อเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

---

[46] เจ้าพระยาทิพยากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2544),44.

[47] เรื่องเดียวกัน,48.

[48] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้าฯ (กรุงเทพฯ : มติชน,2551), 5.

ระเบียบการวางภาพภายในอุโบสถยังคงเขียนตามแบบไทยประเพณี กล่าวคือ ผนังด้านหน้าพระประธานนิยมเขียนเรื่องมารผจญ ผนังด้านหลังพระประธานเขียนเรื่องไตรภูมิ และผนังด้านข้างระหว่างช่องหน้าต่างทั้ง 2 ด้านเขียนเรื่องพุทธประวัติและชาดก ผนังด้านข้างเหนือช่องหน้าต่างขึ้นไปเขียนภาพเทพชุมนุม ระเบียบแบบแผนดังกล่าวยังคงความนิยมจนถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเนื้อหาทั้งหมดจะแบ่งออกตามผนังทั้ง 4 ด้าน ตัวอย่างที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร (แผนผังที่ 5)

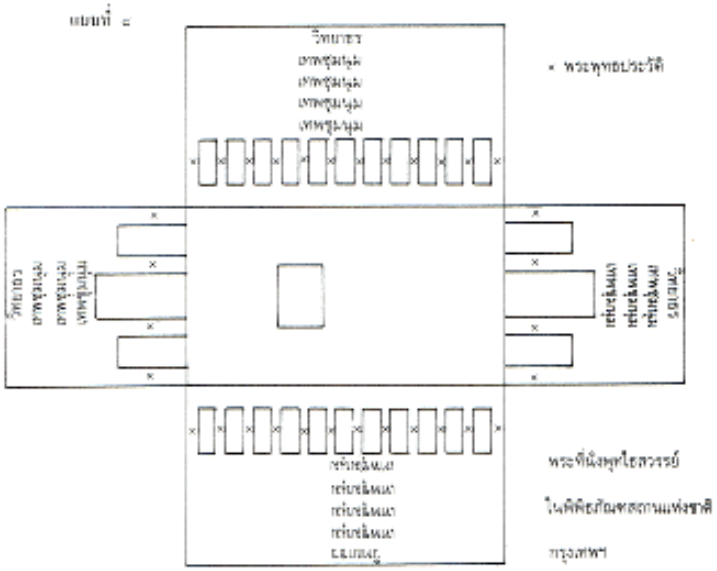

แผนผังที่ 5 พื้นที่การแบ่งภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ที่มา : กรมศิลปากร, <u>จิตรกรรมไทยประเพณี</u>(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2533), 48.

นับแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา รูปแบบงานจิตรกรรมได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง ที่สำคัญไปกว่านั้น คือจิตรกรรมสะท้อนถึงแนวคิดปรัมปราคติที่มีความสมจริงยิ่งขึ้น และภายหลังส่งผลให้กรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาลดความนิยมช่วงระยะหลัง รูปแบบจิตรกรรมได้เปลี่ยนไปตามอิทธิพลจากตะวันตก คือ วิธีเขียนแบบทัศนียวิทยา ภายหลังรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ลักษณะเส้นสินเทาไม่ปรากฏเฉพาะลักษณะแบบหยักฟันปลาเท่านั้น ยังพบการเขียนลักษณะเส้นริ้วคดโค้ง

แบบศิลปะจีน หรือเรียกว่า “เส้นลายฮ่อ”[49] ซึ่งมักปรากฏในงานจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 เพิ่มขึ้นมา จึงเป็นประเด็นในบทวิเคราะห์ที่จะกล่าวถึงลำดับต่อไป คือ การเปรียบเทียบเส้นสินเทาสมัยรัตนโกสินทร์จากการกำหนดรูปแบบจิตรกรรมตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 โดยเลือกแหล่งจิตรกรรมสำคัญเป็นกรณีศึกษา คือ กลุ่มจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้แก่ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ วัดราชสิทธาราม และหอไตรวัดระฆัง สำหรับกลุ่มจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่ วัดสุวรรณาราม วัดบางยี่ขัน และวัดทองธรรมชาติ เป็นต้น

กลุ่มวัดที่ได้กล่าวมาข้างต้น เป็นวัดที่มีประวัติว่ามีมาก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนและที่สำคัญพบจิตรกรรมฝาผนังบางแห่งมีการบูรณะเพิ่มเติม ผู้วิจัยจึงแบ่งประเด็นวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งด้วยเส้นสินเทาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังนี้

1 ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3

2 รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3

อนึ่ง ในรัชกาลที่ 2 รูปแบบจิตรกรรมฝาผนังไม่ปรากฏมากนัก หรืออาจเป็นไปได้ว่าจิตรกรรมเขียนเพิ่มเติมในรัชกาลที่ 3[50] ซึ่งหลักฐานดังกล่าวปรากฏตัวอย่างงานจากจิตรกรรมฝาผนังวัดบางแคใหญ่ จังหวัดสมุทรสงคราม แต่เมื่อพิจารณารูปแบบจิตรกรรมที่วัดนี้กลับไม่ปรากฏกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอยกเว้นไม่ศึกษาวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังรัชกาลที่ 2 ผู้วิจัยเลือกวิเคราะห์เฉพาะจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 และจิตรกรรมรัชกาลที่ 3 ดังต่อไปนี้

1 ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 1

ในสมัยรัชกาลที่ 1 ลักษณะจิตรกรรมฝาผนังคล้ายกับจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายดังที่กล่าวมา คือ ไม่นิยมเขียนพื้นหลังมีระยะใกล้ – ไกล และนิยมใช้วิธีตัดเส้นตัวภาพ ได้แก่ ต้นไม้ใบไม้ คลื่นน้ำ โขดหิน ภาพตัวพระ - นางแสดงท่าทางนาฏลักษณ์ที่ยังไม่สื่ออารมณ์มากนัก ที่สำคัญยังคงมีกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาตามแนวคิดจากสมัยอยุธยาตอนปลาย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารูปแบบของจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 จะมีลักษณะคล้ายกับจิตรกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่ระเบียบการวางภาพของจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 มีลักษณะแตกต่างกับสมัยอยุธยาตอนปลาย กล่าวคือ ระเบียบการวางภาพจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 จะแบ่ง

---

[49] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แพร่พิทยา, 2493), 1051.

[50] น.ณ.ปากน้ำ [นามแฝง], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดบางแคใหญ่ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2534), 9.

เรื่องไปตามผนังระหว่างช่องหน้าต่างโดยไม่แบ่งเรื่องด้วยเส้นสินเทา ขณะที่จิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายจะกำหนดการแบ่งภาพด้วยแถบเส้นแนวตั้งและเส้นสินเทา เนื่องจากอุโบสถอยุธยาตอนปลายไม่นิยมเจาะช่องหน้าต่าง แนวคิดช่างจึงแบ่งตามพื้นที่ระหว่างเส้นแนวตั้ง ซึ่งต่างกับอุโบสถสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ส่วนมากเจาะช่องหน้าต่าง การกำหนดเรื่องจึงแบ่งไปตามผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่าง การแบ่งเรื่องในสมัยรัตนโกสินทร์จึงดูง่ายกว่าสมัยอยุธยาตอนปลาย

รูปแบบจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 1 นิยมแบ่งเรื่องตามผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่าง อาทิเช่น เขียนเรื่องพุทธประวัติและชาดก ถัดขึ้นไปเหนือขอบหน้าต่างด้านบนเขียนภาพเทพชุมนุม ผู้วิจัยจะศึกษาประเด็นดังกล่าวโดยวิเคราะห์ตามลำดับผนังที่ปรากฏวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 ดังนี้

1. ลักษณะการแบ่งภาพเทพชุมนุม

ภาพเทพชุมนุมจะเขียนบนผนังด้านข้างทั้ง 2 ด้านเสมอและนิยมใช้เส้นสินเทาแบ่งภาพคล้ายกับภาพเทพชุมนุมสมัยอยุธยาตอนปลาย ตัวอย่างจิตรกรรมในลักษณะนี้ เช่น จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทธไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร จิตรกรรมฝาผนังวัดราชสิทธาราม เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร

สำหรับการกำหนดอายุจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 2 แห่งนี้ถือได้ว่าเป็นกลุ่มงานช่างสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 1 ตามประวัติพระที่นั่งพุทไธสวรรย์กล่าวถึงสมเด็จพระบวรราชเจ้าสุรสิงหนาทโปรดให้สร้างราวพ.ศ. 2338 – 2340[51] วัดราชสิทธารามนั้น เดิมเป็นวัดที่มีมาก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงโปรดเกล้าบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่[52] สันนิษฐานว่าจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 2 แห่งคงมีอายุใกล้เคียงกัน

เมื่อพิจารณารูปแบบการวางภาพเทพชุมนุมจะเห็นว่ามีระเบียบแบบแผนคล้ายกัน กล่าวคือ ระเบียบภาพเทพชุมนุมทั้ง 2 แห่งจะเขียนภาพเทวดานั่งเรียงแถวซ้อนกันเป็นชั้นๆ นับจากผนังขอบบนหน้าต่างจนถึงผนังติดกับเพดาน แต่ละชั้นคั่นด้วยลายหน้ากระดาน ซึ่งผนังติดเพดานจะเขียนภาพนักสิทธิ์วิทยาธรคั่นด้วยเส้นสินเทาต่อเนื่องกลายเป็นเส้นหยักฟันปลา (ภาพที่ 33) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าระเบียบภาพเทพชุมนุมจะคล้ายกันแต่การแบ่งชั้นเทวดากลับมีลักษณะต่างกัน

---

[51] สุดารา สุจฉายา, <u>ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : พระที่นั่งพุทไธสวรรย์</u> (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2526), 10.

[52] เจ้าพระยาทิพยากรวงศามหาโกษาธิบดี, <u>พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1</u> (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2526), 206.

ภาพที่ 33 รูปแบบการแบ่งภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ 1 พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 34 ลักษณะภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในสมัยรัชกาลที่ 1 เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ระเบียบการวางภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์จะแบ่งภาพเทวดาทั้งหมด 5 ชั้น (ภาพที่ 34) ขณะที่วัดราชสิทธารามมีการแบ่งเทพชุมนุมทั้งหมด 4 ชั้น (ภาพที่ 35) อาจเป็นไปได้ว่าระเบียบการแบ่งภาพเทพชุมนุมขึ้นอยู่ความสูงผนังอุโบสถ และพื้นที่จากผนังเหนือหน้าต่างจนถึงเพดานอุโบสถ ซึ่งช่างอาจดูความเหมาะสมของพื้นที่ผนังในแต่ละแห่งโดยไม่ยึดกฎเกณฑ์ตายตัวเสมอไปในการแบ่งชั้นเทวดา หากพิจารณาคติและแนวคิดการเขียนเทพชุมนุมแบ่งเป็นชั้นก็อาจสอดคล้องกับการแบ่งชั้นวรรณะเทวดาประจำภพภูมิแต่ละชั้นได้เช่นกัน

ภาพที่ 35 ลักษณะการแบ่งภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมวัดราชสิทธาราม ในสมัยรัชกาลที่ 1 เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร

2. ลักษณะการแบ่งภาพบนผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่าง

กรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาบนผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่าง วิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ในจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 แบ่งเรื่องตามผนังสกัดที่นิยมเขียนเรื่องทศชาติชาดกซึ่งแต่ละเรื่องจะแบ่งไปตามผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่าง ขณะเส้นสินเทากลับใช้ในลักษณะแบ่งตอนในเรื่องเดียวกันหรือเฉพาะฉากสำคัญเท่านั้น เช่น จิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ตอนราชาภิเษกสมรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา (ภาพที่ 36) เหตุการณ์ตอนนี้แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 พระนางสิริมหามายาประทับนั่งภายในปราสาท ตอนที่ 2 ขบวนพระนางสิริมหามายาและตอนที่ 3 พระราชพิธีอภิเษกสมรสระหว่างพระนางสิริมหามายาและพระเจ้าสุทโธทนะ ซึ่งฉากดังกล่าวจะถูกแบ่งด้วยเส้นสินเทาเป็นเส้นแบ่งภาพ กล่าวคือ ตอนพระนางสิริมหามายา

ประทับภายในปราสาท ปราสาทดังกล่าวถูกครอบด้วยเส้นสินเทา (ภาพที่ 37) เช่นเดียวกับฉากอภิเษกสมรส เส้นสินเทาครอบแบ่งฉากปราสาทเริ่มปรากฏฉากธรรมชาติเข้ามาเป็นแนวคั่นภาพ (ภาพที่ 38) ซึ่งวิธีดังกล่าวจะเริ่มปรากฏในจิตรกรรมรัชกาลที่ 3 และอาจเป็นจุดเริ่มเกิดการแบ่งภาพโดยใช้ภูเขาโขดหินมาแทนการใช้เส้นสินเทา

ภาพที่ 36 ลักษณะการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาตอนราชาภิเษก จิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 37 ลักษณะกรรมวิธีแบ่งตอนด้วยเส้นสินเทา จิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

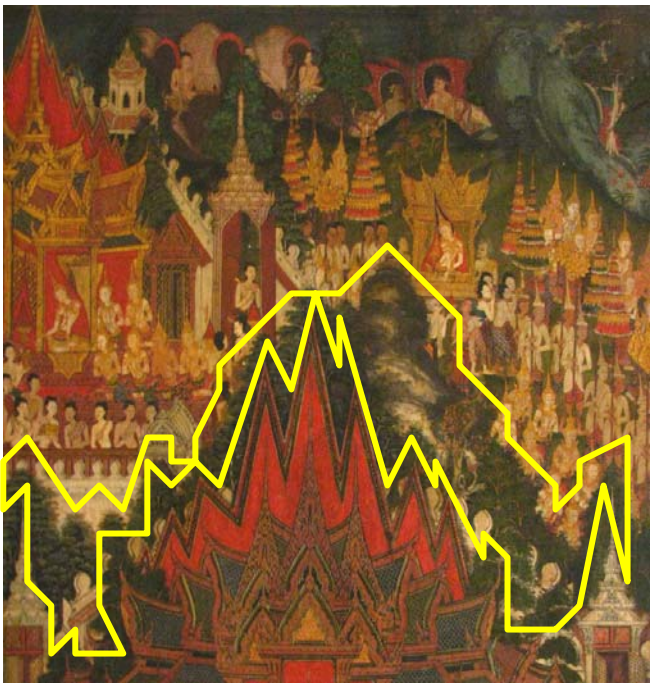

ภาพที่ 38 ลักษณะวิธีแบ่งภาพด้วยฉากธรรมชาติ จิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

เมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาวัดราชสิทธาราม แม้ว่าจิตรกรรรมฝาผนังที่วัดแห่งนี้ได้บูรณะขึ้นใหม่ให้คงสภาพคงเดิมโดยช่างปัจจุบัน[53] แต่จากสภาพจิตรกรรมฝาผนังบางผนังยังปรากฏเค้าโครงฝีมือช่างในรัชกาลที่ 1 ซึ่งบางผนังสันนิษฐานว่าได้บูรณะเพิ่มเติมในสมัยรัชกาลที่ 3 จากพระราชพงศาวดารที่กล่าวถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์[54] วีธีแบ่งภาพวัดราชสิทธารามเป็นเช่นเดียวกับจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์คือ แบ่งเรื่องราวออกเป็น 3 ตอนในผนังเดียวกัน เช่น จิตรกรรมตอนเทศนาโปรดพุทธมารดา ตอนพระพุทธเจ้าปรินิพานและถวายพระเพลิง รูปแบบวิธีแบ่งภาพ คือ แบ่งตอนพระพุทธเจ้าปรินิพานและถวายพระเพลิงอยู่ร่วมในกรอบเดียวกันโดยใช้วิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา (ภาพที่ 39) ซึ่งจะแยกออกจากตอนเทศนาโปรดพุทธมารดา สังเกตได้ว่าลักษณะรูปแบบเส้นสินเทาของการแบ่งภาพจะคลี่คลายไปตามแนวกรอบภายนอกพื้นที่ปราสาทแต่ยังปรากฏเค้าโครงเส้นแบบหยักฟันปลา

ภาพที่ 39 ลักษณะการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาตอนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน จิตรกรรมวัดราชสิทธาราม เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร

---

[53] จากการออกภาคสนามที่วัดราชสิทธาราม ในรายวิชาการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม วันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2553.

[54] เจ้าพระยาทิพยากรวงศามหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2526), 46.

ลักษณะวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 2 แห่งตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น มีแนวคิดวิธีแบ่งภาพที่มีลักษณะคล้ายกัน คือ การลดความสำคัญของเส้นสินเทาจากการแบ่งเรื่องกลับกลายเป็นการแบ่งเฉพาะตอนสำคัญเท่านั้น หากกล่าวถึงรูปแบบทางศิลปะเส้นสินเทาแบ่งตอน สังเกตได้ว่ากรอบเส้นสินเทาที่ปรากฏบนฉากหลังปราสาทและตอนสำคัญของเรื่องมักระบายพื้นหลังด้วยสีแดง (ภาพที่ 40) สันนิษฐานว่าแนวคิดช่าง นอกจากจะใช้เส้นสินเทาแบ่งภาพแล้วยังใช้เส้นสินเทาเป็นกรอบครอบตอนสำคัญของเรื่อง เพื่อให้มีระยะมิติเกิดขึ้นด้วยการระบายสีมีน้ำหนักเข้ม อันเป็นรูปแบบที่ปรากฏในงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งสอดคล้องกับข้อสันนิษฐานว่าแนวคิดและวิธีการของงานจิตรกรรมฝาผนังรัชกาลที่ 1 สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ 40 ลักษณะเส้นสินเทาครอบปราสาทให้ดูเด่นชัดยิ่งขึ้น
จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นวิธีแบ่งภาพผนังภายในอุโบสถแต่ยังปรากฏวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมฝาผนังบนหอไตรร เช่นที่หอไตรวัดระฆัง ซึ่งถือได้ว่าเป็นลักษณะที่แตกต่างกับจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถ

จิตรกรรมหอไตรวัดระฆังมีลักษณะพิเศษ คือ เรื่องราวที่ปรากฏจะแบ่งไปตามห้องที่เป็นลักษณะเรือนไทยเดิม ซึ่งเรือนไทยดังกล่าวได้บรูณะปฏิสังขรณ์เรื่อยมาในสมัยรัชกาลที่ 4[55] แต่จิตรกรรมยังปรากฏฝีมือช่างรัชกาลที่ 1 ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นฝีมือพระอาจารย์นาค[56] ลักษณะการเขียนนิยมเขียนจิตรกรรมเน้นสีแดงเป็นหลัก และตัวภาพบุคคลใหญ่เท่ากับสถาปัตยกรรมเป็นต้น ระเบียบการวางภาพจิตรกรรมแบ่งออกตามฝาปะกนของหอไตร ผนังด้านทิศใต้เขียนเรื่องไตรภูมิและเรื่องมฆมานพ ถัดขึ้นด้านบนเขียนภาพนักสิทธิ์วิทยาธร (ภาพที่ 41) ภาพดังกล่าวแบ่งเรื่องด้วยเส้นสินเทา มีรายละเอียดแสดงลักษณะภาพวิถีชีวิตชาวบ้าน เป็นตอนพระอินทร์ตามหานางสุชาดา โดยผนังดังกล่าวจะแบ่งออก 3 ตอน คือ ตอนพระอินทร์ตามหาชายาและพระอินทร์สร้างศาลาที่พักริมทาง ภาพทั้งหมดถูกแบ่งด้วยเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา (ภาพที่ 42)

ภาพที่ 41 ภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมฝาผนังหอไตร วัดระฆังโฆษิตาราม
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

---

[55] เจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร, ตำนานพระอารามหลวง (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก.อรุณการพิมพ์, 2515), 26.

[56] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จ, เล่ม 1. (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา , 2505), 31.

ภาพที่ 42 ลักษณะเส้นสินเทาแบ่งตอนของภาพเรื่องมาฆมานพ จิตรกรรมฝาผนังหอไตร วัดระฆังโฆษิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

อนึ่ง บนสุดผนังเขียนภาพนักสิทธิ์วิทยาธรคั่นด้วยเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 43) ภาพนักสิทธิ์วิทยาธรมีรูปแบบที่คล้ายกับคติการเขียนภาพเทพชุมนุมภายในอุโบสถ แม้ว่าการวางภาพจิตรกรรมฝาผนังหอไตรวัดระฆังจะมีลักษณะแตกต่างกับการวางภาพภายในอุโบสถ แต่หากพิจารณาระเบียบการวางเรื่องก็พบว่ามีลักษณะที่คล้ายกัน คือ แนวภาพเทพชุมนุมยังคงแบบแผนที่ปรากฏผนังเหนือขอบบนหน้าต่าง ลำดับเรื่องจะอยู่กึ่งกลางผนังและที่สำคัญแนวความคิดช่างยังคงนิยมการแบ่งภาพโดยใช้เส้นสินเทาแบ่งตอนในผนังเดียวกัน

สรุปได้ว่าลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 สะท้อนถึงแนวความคิดช่างที่ต้องการสื่อถึงเหตุการณ์สำคัญของเรื่องโดยระเบียบการวางภาพ หน้าที่เส้นสินเทาแบ่งเรื่องกลับปรับเปลี่ยนเป็นเส้นแบ่งตอนของเรื่อง ด้วยเส้นสินเทาที่มีลักษณะแบบหยักฟันปลาตามที่ยกตัวอย่างจากแหล่งจิตรกรรมสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 1 ข้อสังเกตบางประการ เส้นสินเทาที่ปรากฏในลักษณะการแบ่งตอนของเรื่องจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 ในบางผนังกลับปรากฏเฉพาะฉาก

สำคัญเท่านั้น บางภาพเส้นสินเทาถูกลดบทบาทจากเส้นแบ่งภาพเหลือเฉพาะเส้นกรอบครอบปราสาทเพื่อให้ภาพเป็นที่น่าสนใจยิ่งขึ้นเท่านั้น ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าลักษณะกรรมวิธีแบ่งด้วยเส้นสินเทาเริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบและหน้าที่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ก่อนที่จะลดความสำคัญลงในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งสอดคล้องกับความนิยมเขียนภาพทัศนียวิทยา ที่เริ่มมีบทบาทในงานจิตรกรรมฝาผนังในสมัยต่อมา

ภาพที่ 43 ระเบียบการวางภาพนักสิทธิ์วิทยาธรปรากฏเส้นสินเทาตามระบบเทพชุมนุม
จิตรกรรมหอไตรวัดระฆังโฆษิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

2 ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3

เป็นที่ทราบกันว่ารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯที่จะบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามทั้งในราชธานีและหัวเมืองต่างๆ ตามพระราชพงศาวดารกล่าวถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามทั้งหมด 33 วัด ส่วนมากกลุ่มวัดดังกล่าวได้รับการบูรณะเรื่อยมาและใช้ในพิธีสังฆกรรมกิจวัตรปฏิบัติพระภิกษุอย่างต่อเนื่อง[57]

สำหรับจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ 3 สันนิษฐานว่าจิตรกรรมฝาผนังบางแห่งได้บูรณะเพิ่มเติมและบางแห่งเขียนขึ้นใหม่ทั้งหมด งานส่วนใหญ่เป็นจิตรกรรมแบบพระราชนิยม แต่ในขณะจิตรกรรมส่วนหนึ่งยังเป็นแบบประเพณีนิยมสืบต่อมาจากสมัยรัชกาลที่ 1 จิตรกรรมแบบ

---

[57] มหามงกุฎราชวิทยาลัย, พุทธศาสนาประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวังศ์จักร 200 ปี (กรุงเทพฯ : กรุงสยามการพิมพ์, 2525), 138.

ประเพณีในสมัยรัชกาลที่ 3 สะท้อนถึงแนวคิดช่างอันเป็นเอกลักษณ์ประจำรัชกาล สะท้อนถึงชีวิตที่มีอยู่จริงตามบริบทของสังคมจากเรื่องราวปรัมปราคติหรือภาพแนวสมจริง[58]

ที่สำคัญกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 ตามที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่าจิตรกรรมสะท้อนถึงธรรมชาติมากขึ้น กล่าวคือ ภูเขา ต้นไม้ใบไม้ โขดหิน แม่น้ำลำคลองมีความสมจริงมากขึ้น จึงไม่นิยมตัดเส้นด้วยพู่กัน จากลักษณะองค์ประกอบดังกล่าวจึงสอดคล้องกับกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ที่ลดความสำคัญในการใช้เป็นตัวแบ่งภาพ แต่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นเน้นเฉพาะส่วนสำคัญของภาพเท่านั้น

รูปแบบจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เปลี่ยนแนวคิดที่มีอยู่เดิมที่สะท้อนถึงความหลากหลายทางด้านรูปแบบศิลปกรรมหรือกล่าวได้ว่าเป็นการปฏิรูปงานศิลปกรรมครั้งสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตรกรรมฝาผนัง[59] ข้อสังเกตจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรมที่สำคัญคือจิตรกรรมฝาผนังจึงมีการปรับเปลี่ยนไปตามแนวคิดช่าง ดังนั้นกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏเฉพาะเส้นสินเทาเท่านั้น กลับปรากฏลักษณะเส้นคล้ายกับศิลปะจีนคือ “เส้นฮ่อ” ที่ได้กล่าวผ่านมาก่อนหน้านี้

ลักษณะวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 ปรากฏคล้ายกับจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 โดยจะกล่าวถึงลักษณะการแบ่งภาพในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังต่อไปนี้

1. ลักษณะการแบ่งภาพเทพชุมนุม

ระเบียบแบบแผนเทพชุมนุมจิตรกรรมรัชกาลที่ 3 คล้ายกับจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 คือเขียนภาพเทวดานั่งเรียงแถวตามแนวผนังด้านข้างทั้ง 2 ด้านด้วยระเบียบแนวเส้นลายหน้ากระดาน ประเด็นนี้ได้วิเคราะห์ไว้แล้วจากภาพเทพชุมนุมในสมัยรัชกาลที่ 1 ข้อสังเกตจากลักษณะการแบ่งชั้นของภาพเทพชุมนุม ช่างออกแบบให้สอดคล้องกับพื้นที่ผนังซึ่งการแสดงพื้นที่แต่ละแห่งจะมีลักษณะแตกต่างกัน (ภาพที่ 44)

ระเบียบแบบแผนภาพเทพชุมนุมที่ปรากฏในจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 แบ่งเทวดาแต่ละชั้นไม่เกิน 3 – 4 ชั้น ตัวอย่างภาพเทพชุมนุมในจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 เช่น จิตรกรรมวัดสุวรรณาราม เขตธนบุรี จิตรกรรมวัดบางยี่ขัน เขตบุรี และจิตรกรรมวัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน เป็นที่ทราบกันว่าจิตรกรรมทั้ง 3 แห่งนี้มีความสำคัญเนื่องจากเป็นรูปแบบจิตรกรรมฝีมือช่างในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตรกรรมวัดสุวรรณารามกล่าวถึงฝีมือครูช่างครูทองอยู่และ

---

[58] สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 : ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม, 78.

[59] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้าฯ, 9.

ครูคงแป๊ะ[60] มีข้อสันนิษฐานว่ากลุ่มจิตรกรรมที่กล่าวมานี้เป็นกลุ่มสกุลช่างเดียวกัน คือ จิตรกรรมวัดสุวรรณารามและวัดบางยี่ขัน

ภาพที่ 44 ลักษณะภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ 3 วัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

จิตรกรรมวัดสุวรรณารามเป็นฝีมือชั้นครูในสมัยรัชกาลที่ 3 และเป็นวัดที่พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯบูรณะปฏิสังขรณ์เพิ่มเติม[61] สันนิษฐานว่าจิตรกรรมเขียนขึ้นใหม่ทั้งหมด[62] ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

ภาพเทพชุมนุมบนผนังด้านข้างทั้ง 2 ด้าน แบ่งชั้นเทวดาออกเป็น 4 ชั้นต่อจากเทพชุมนุมเขียนภาพนักสิทธิ์วิทยาธรโดยมีเส้นสินเทาคั่นด้วยลักษณะแบบหยักฟันปลา แต่ลักษณะเทพชุมนุมวัดบางยี่ขันกลีบใช้เส้นสินเทาแบบคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อคั่นภาพนักสิทธิ์วิทยาธร (ภาพที่ 45) เปรียบเทียบภาพเทพชุมนุมที่วัดสุวรรณาราม แนวความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับวัด

---

[60] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จ, เล่ม 21, 206.

[61] เจ้าพระยาทิพยากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, 47.

[62] น.ณ.ปากน้ำ [นามแฝง], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดสุวรรณาราม พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2540), 8.

ทองธรรมชาติพบว่ามีลักษณะแตกต่างกัน คือ ภาพเทพชุมนุมวัดบางยี่ขันแบ่งชั้นเทวดาทั้งหมด 3 ชั้นต่อจากเทพชุมนุมเป็นภาพนักสิทธิ์วิทยาธรเช่นเดียวกับวัดทองธรรมชาติ (ภาพที่ 46) เมื่อพิจารณาพื้นที่ภาพเทพชุมนุมทั้ง 2 แห่งนี้มีความแตกต่างกับวัดสุวรรณาราม คือ ลักษณะอาคารมีขนาดใหญ่กว่าวัดบางยี่ขันและวัดทองธรรมชาติ ดังนั้นการแบ่งชั้นภาพเทพชุมนุมจึงน่าจะเป็นไปตามลักษณะพื้นผนังอุโบสถ

ภาพที่ 45 ภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมฝาผนังวัดบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 46 ภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

อย่างไรก็ดีภาพเทพชุมนุมที่ปรากฏกลุ่มจิตรกรรมที่กล่าวมาแล้วนั้น แสดงให้เห็นถึงแนวคิดวิธีช่างที่ยังคงระเบียบแบบแผนภาพเทพชุมนุมด้วยการแบ่งชั้นวรรณะเทวดาและภาพนักสิทธิ์วิทยาธรจะปรากฏเส้นสินเทาคั่นเสมอ[63] แม้ว่าจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 แนวคิดช่างประสงค์ที่จะให้งานจิตรกรรมแตกต่างกับสมัยที่ผ่านมา ซึ่งสอดคล้องกับพระราชประสงค์ของพระองค์ที่ทรงมีแนวคิดใหม่อันเป็นเอกลักษณ์ประจำรัชกาล แต่ยังคงคติวรรณกรรมทางพุทธศาสนาสะท้อนเป็นรูปแบบจิตรกรรมแบบประเพณี

2. ลักษณะการแบ่งเรื่องบนผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่าง

วิธีแบ่งภาพจิตรกรรมบนผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่างในสมัยรัชกาลที่ 3 มีลักษณะคล้ายกับจิตรกรรมรัชกาลที่ 1 คือ ในหนึ่งเรื่องแบ่งไปตามผนังสกัด จะแบ่งเป็น 2 เรื่องผนังเดียวกัน ซึ่งจะปรากฏเส้นสินเทาคั่นเนื้อหา ดังนั้นวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาในจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏเฉพาะเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาเท่านั้น แต่ปรากฏเส้นคดโค้งหรือเส้นลายฮ่ออีกด้วย โดยเส้นลายฮ่อใช้ในลักษณะแบ่งตอนของเรื่อง

เมื่อพิจารณาวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาที่ปรากฏในผนังเดียวกันเทียบได้กับจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 กล่าวคือ ในเรื่องเดียวจะแบ่งเป็นตอนในผนังเดียว เช่น จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม จิตรกรรมวัดนี้ถือได้ว่าวิธีแบ่งภาพแตกต่างกับจิตรกรรมสมัยเดียวกัน คือ ลักษณะการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาและเส้นสินเทาริ้วคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อ จากข้อสังเกต เส้นสินเทาจิตรกรรมวัดสุวรรณารามในหนึ่งผนังจะแบ่งเป็น 2 เรื่อง ขณะที่ผนังหนึ่งแสดงเส้นลายฮ่อแบ่งตอนของเรื่องในผนังเดียวซึ่งจะกล่าวต่อไป

ตัวอย่างลักษณะการแบ่งตอนด้วยเส้นสินเทาจิตรกรรมวัดสุวรรณาราม เช่นผนังเขียนเรื่องจันทกุมารและพรมนารทชาดกที่แสดงเรื่องบนพื้นที่เดียวกันคั่นด้วยเส้นสินเทา (ภาพที่ 47) ขณะที่ผนังอื่นกลับไม่ปรากฏเส้นสินเทาแต่จะใช้ภาพธรรมชาติแทนเส้นสินเทา เช่น เรื่องพุทธประวัติที่ปราฏผนังสกัดด้านหน้าพระประธาน (ภาพที่ 48)

---

[63] คติภาพเทพชุมนุมที่ปรากฏนักสิทธิ์วิทยาธรเสมอ ด้วยรูปแบบจิตรกรรมสะท้อนถึงการแบ่งชั้นวรรณะหากเทียบเทวดาชั้นดัง คือ ชั้นนักสิทธิ์วิทยาธร คือ กลุ่มเทวดาที่มีฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศแต่ยังอยู่ในโลกีย์วิสัย ดังนั้นภาพนักสิทธิ์วิทยาธรจึงมักปรากฏเป็นภาพบุคคลเสมอ เช่น คนจีน แขก ฝรั่งเป็นต้น. เด่นดาว ศิลปานนท์, “พระที่นั่งพุทไธสวรรย์,” ศิลปากร 47, 6,6 (พฤศจิกายน – ธันวาคม 2547) : 38.

ภาพที่ 47 ลักษณะวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 48 ลักษณะวิธีแบ่งภาพที่ไม่ปรากฏเส้นสินเทาจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ผนังพื้นที่ด้านขวาเขียนเรื่องจันทกุมารและด้านซ้ายเขียนเรื่องพรหมนารทชาดก (ภาพที่ 49) ลักษณะการแบ่งเรื่องปรากฏเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลามีระยะห่างของการหยักมุม ดูจากลักษณะองค์ประกอบ สังเกตว่าเรื่องพรหมนารทชาดกแสดงพื้นที่มากกว่าเรื่องจันทกุมาร โดยพื้นหลังเนื้อหาพรหมนารทชาดกจะระบายสีที่เข้มเพื่อให้ภาพแสดงระยะมิติ ขณะที่เรื่องจันทกุมารกลับระบายพื้นหลังด้วยสีบางเบาให้ดูคล้ายว่าภาพมีระยะไกลกว่า สันนิษฐานว่าแนวคิดช่างต้องการแบ่งภาพให้แยกจากกัน เมื่อดูแล้วเข้าใจว่าเป็น 2 เรื่องในผนังเดียวกัน

หากเทียบกับกลุ่มจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 ตามที่ผู้ศึกษากล่าวไว้แล้วข้างต้น แหล่งจิตรกรรมที่ปรากฏตามวัดต่างๆ มีการบูรณะที่ปรากฏฝีมือช่างรัชกาลที่ 3 ได้แก่ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์และวัดราชสิทธารามเป็นต้น

ภาพที่ 49 ลักษณะการแบ่งภาพฉากจันทรกุมารด้านซ้ายและด้านขวาพรหมนาทชาดก
จิตรกรรมวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 50 ลักษณะวิธีแบ่งแบบทัศนียวิทยาใช้ธรรมชาติเป็นเส้นคั่นภาพ จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ข้อสังเกตบางประการ ประการที่หนึ่ง จิตรกรรมวัดพระที่นั่งพุทไธสวรรย์จะปรากฏฉากที่เขียนภาพแบบทัศนียวิทยา โดยการเขียนฉากหลังเป็นภาพธรรมชาติภาพที่ปรากฏได้แก่ ก้อนเมฆ ต้นไม้บางชนิดที่มีจริงในธรรมชาติ (ภาพที่ 50) เมื่อเปรียบเทียบจิตรกรรมวัดสุวรรณารามเช่น ผนังเขียนเรื่องชูชก ฉากที่ปรากฏเรื่องจะเขียนธรรมชาติในลักษณะสมจริง ซึ่งพิจารณาองค์ประกอบโดยรวมฉากดังกล่าวมีระยะมิติ สังเกตได้จากภาพเรือบนท้องน้ำ จะดูเหมือนว่าเรืออยู่ไกลจากสายตา (ภาพที่ 51) ประการที่สอง ภาพสถาปัตยกรรมอาคารบ้านเรือนสามัญชนมีลักษณะสามมิติมองลึกด้านในอาคาร เช่นจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 มองเห็นด้านเท่าแบบสองมิติ สันนิษฐานว่าเป็นรูปแบบฝีมือช่างในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะอาคารแบบศิลปะจีน เช่น จิตรกรรมวัดราชสิทธาราม (ภาพที่ 52)

ภาพที่ 51 ลักษณะวิธีแบ่งภาพโดยใช้ธรรมชาติ จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 52 สถาปัตยกรรมแบบศิลปะจีนจิตรกรรมฝาผนังวัดราชสิทธาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

ดังนั้นแนวคิดจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 วิธีแบ่งภาพจึงใช้ลักษณะเส้นสินเทาแบบศิลปะจีน ตัวอย่างฉากพระเนมีราชวัดสุวรรณารามที่สันนิษฐานว่าเป็นแรงบันดาลใจในสมัยเดียวกันจากข้อสังเกตบางประการ คือ ยังปรากฏรูปแบบลักษณะคล้ายกัน เช่น จิตรกรรมวัดบางยี่ขัน จากข้อสันนิษฐานผนังดังกล่าวเป็นฝีมือช่างครูทองอยู่[64] ลักษณะการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาแบบเส้นลายฮ่อในจิตรกรรมวัดสุวรรณารามฉากดังกล่าวจะแบ่งเป็น 3 ตอนดังนี้ ฉากพระเนมีราชนั่งธรรมสภาเหนือยอดปราสาทเป็นภาพเทวดาเหาะ จากภาพปราสาทด้านล่างเขียนภาพนรกตอนพระเนมีราชลงไปสู่นรกภูมิ ฉากทั้งหมดจะแบ่งตอนด้วยเส้นคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อ (ภาพที่ 53) หากพิจารณาเส้นลายฮ่อจะแสดงลักษณะคล้ายกันเส้นสินเทาคือ แบ่งภาพเพื่อให้เกิดมิติ เส้นลายฮ่อที่ปรากฏจะเป็นที่นิยมในการแบ่งภาพเทพชุมนุมโดยจะคั่นภาพเทวดาและนักสิทธิ์วิทยาธร เช่น ภาพเทพชุมนุมจิตรกรรมวัดบางยี่ขัน (ภาพที่ 54) และนอกเหนือจากนั้นจะพบประปรายช่วงหลังสมัยรัชกาลที่ 3

ภาพที่ 53 เส้นสินเทาลักษณะเส้นริ้วคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อ จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

[64] อ้างแล้ว, สาส์นสมเด็จ, เล่ม 21, 189.

ภาพที่ 54 ลักษณะวิธีแบ่งภาพเส้นลายฮ่อเทพชุมนุม จิตรกรรมฝาผนังวัดบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

จากลักษณะการแบ่งเรื่องในผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่างตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น อาจกล่าวได้ว่าลักษณะการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาจะปรากฏเฉพาะบางผนังเท่านั้น ดังที่ได้ยกตัวอย่างจิตรกรรมวัดสุวรรณาราม และที่สำคัญจิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้ได้ให้ความสำคัญกับเส้นสินเทาให้ทำหน้าที่แบ่งตอนของเรื่อง เส้นสินเทาที่เขียนเป็นลักษณะเส้นริ้วคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อ

เมื่อเทียบกับจิตรกรรมสมัยเดียวกัน คือ จิตรกรรมวัดบางยี่ขันและวัดทองธรรมชาติ ลักษณะการแบ่งภาพกลับปรากฏเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาโดยจะปรากฏเฉพาะฉากสำคัญเท่านั้น เช่น ในจิตรกรรมวัดบางยี่ขันฉากที่เขียนเรื่องพระเนมีราช (ภาพที่ 55) แนวคิดวิธีแบ่งภาพคล้ายกับฉากพระเนมีราชวัดสุวรรณาราม (ภาพที่ 56) คือ แบ่งเรื่องออกเป็น 3 ตอน ฉากพระเนมีราชวัดบางยี่ขันแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา ในขณะที่ฉากพระเนมีราชที่วัดสุวรรณารามกลับแบ่งด้วยเส้นริ้วคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อ

ลักษณะวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาอีกลักษณะหนึ่งสำหรับผนังเดียว คือ การแสดงการย่นเวลา ตัวอย่างเช่นภาพพระพุทธเจ้าเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งฉากนี้จะแบ่งเป็นสองตอนด้วยแถบเส้นสินเทา กล่าวคือ ตอนล่างเทวดาตามเสด็จพุทธองค์และตอนกลางเขียนภาพพุทธองค์เทศนาพระอภิธรรม ถัดจากตอนกลางขึ้นไปเป็นเส้นสินเทาแสดงเส้นแบ่งระหว่างสวรรค์กับโลกมนุษย์ (ภาพที่ 57) ลักษณะฉากดังกล่าวเป็นการแบ่งภาพเป็นตอนด้วยเส้นสินเทาแบบหยัก

ฟันปลา อาจกล่าวได้ว่าลักษณะการแบ่งเรื่องเป็นการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทา และแม้ว่าภาพจะถูกแบ่งด้วยเส้นสินเทา แต่โครงสร้างของภาพยังเกี่ยวเนื่องกันโดยเขียนพุทธองค์เสด็จลงบันไดมายังโลกมนุษย์ ลักษณะการแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาบนผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่างเป็นการแบ่งเรื่องเดียวกันในผนังเดียวกัน แต่ปรากฏลักษณะพิเศษคือ มีการใช้เส้นสินเทาแบ่งภาพเพื่อย่นระยะเวลา

ภาพที่ 55 ฉากพระเนมีราชจิตรกรรมฝาผนังวัดบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 56 ฉากพระเนมีราชจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 57 ลักษณะเส้นสินเทาในการแบ่งภาพตอนพระพุทธเจ้าเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จิตรกรรมวัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

สรุปลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 มีลักษณะวีธีแบ่งภาพดังนี้

1. รูปแบบวิธีแบ่งภาพเทพชุมนุมยังปรากฏแบบประเพณีนิยม โดยลักษณะเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาและแนวคิดวิธีการดังกล่าวสืบทอดมาจากจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 1

2. สำหรับวิธีแบ่งภาพผนังสกัดระหว่างช่องหน้าต่างจะมี 3 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกจะแบ่งภาพ 2 เรื่องในผนังเดียวกัน ลักษณะที่สองแบ่งภาพหนึ่งเรื่องในผนังเดียวกันโดยแบ่งเนื้อหาเป็นตอนๆ ลักษณะที่สามการแบ่งภาพเพื่อย่นระยะเวลาตามที่ยกตัวอย่างฉากพระพุทธเจ้าเสด็จสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในจิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ ดังนั้นจากการวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงสอดคล้องกับแนวคิดช่างที่แตกต่างกับจิตรกรรมก่อนนี้ คือ รูปแบบจิตรกรรมแนวคิดปรัมปราคติสะท้อนรูปแบบจิตรกรรมสมจริงส่งผลให้กับกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาไม่จำกัดเฉพาะเป็นเส้นหยักฟันปลาเท่านั้น แต่กลับเขียนเส้นคดโค้งตามแบบศิลปะจีนหรือเส้นลายฮ่อ ดังนั้นการวิเคราะห์ในข้อต่อไปจะกล่าวถึงรูปแบบเส้นสินเทาว่ามีลักษณะเหมือนและแตกต่างกันอย่างไร เพื่อเป็นการกำหนดรูปแบบเส้นสินเทาในสมัยรัชกาลที่ 3

2 รูปแบบเส้นสินเทาในกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3

จากการศึกษารูปแบบเส้นสินเทาในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 พบว่ามีลักษณะคล้ายกันแต่รายละเอียดบนแถบเส้นสินเทานั้นแตกต่างกัน คือ ลักษณะเส้นสินเทาแสดงแถบเส้นชัดเจนและนอกจากนั้นแล้วยังเขียนลวดลายบนแถบเส้นสินเทาในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งลักษณะคล้ายกับรูปแบบเส้นสินเทาในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ ลักษณะคล้ายน่องสิงห์

สำหรับรูปแบบเส้นสินเทาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 นั้นพบว่ารูปแบบจากเส้นครีบคล้ายน่องสิงห์จะกลายเป็นเส้นบากที่ไม่ปรากฏลวดลายบนแถบเส้นสินเทา ในการวิเคราะห์จึงแยกประเด็นรูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่ามีลักษณะอย่างไรและสอดคล้องลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพที่ได้กล่าวมาแล้ว สันนิษฐานว่ารูปแบบเส้นสินเทาได้เปลี่ยนแปลงพร้อมกับองค์ประกอบภาพนับตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 3 และอาจเป็นไปได้ว่ารูปแบบเส้นสินเทามีลักษณะเฉพาะในแต่ละรัชกาลดังจะได้วิเคราะห์ต่อไปนี้

2.1 รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1

ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 ตามที่ปรากฏลักษณะจิตรกรรมสำคัญตามวัดต่างๆ ดังที่กำหนดแหล่งจิตรกรรมกรณีศึกษา รูปแบบเส้นสินเทามีลักษณะดังนี้ รูปแบบที่ 1 เส้นสินเทาลวดลายคล้ายน่องสิงห์,รูปแบบที่ 2 เส้นสินเทาแบบลวดลายไทย, รูปแบบที่ 3 เส้นสินเทาแบบเส้นครีบหรือเส้นแผลง

อนึ่งรูปแบบที่ 3 เส้นสินเทาแบบเส้นครีบหรือเส้นแผลงสันนิษฐานว่าเป็นลักษณะรูปแบบนิยมในจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 เนื่องจากจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ปรากฏกลุ่มที่ได้ศึกษามาแล้วนั้น อาจกล่าวได้ว่าช่างนำเส้นสินเทารูปแบบเส้นครีบมาใช้ในจิตรกรรมคราวบูรณะ

2.1.1 เส้นสินเทารูปแบบที่ 1 เส้นสินเทาลวดลายคล้ายน่องสิงห์

เส้นสินเทาที่ปรากฏลวดลายคล้ายน่องสิงห์คล้ายกับรูปแบบเส้นสินเทาสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งจัดเป็นกลุ่มเส้นสินเทาปรากฏแถบเส้นชัดเจนและเขียนลวดลายเส้นซี่เรียงกันและขมวดปลายเส้นตามที่ยกตัวอย่างมาในงานจิตรกรรมวัดช่องนนทรี (ภาพที่ 58) ขณะที่เส้นสินเทาสมัยรัชกาลที่ 1 จะเขียนเส้นซี่คล้ายกันแต่ขมวดปลายเล็กน้อยโดยลักษณะการเขียนเส้นสินเทาทั้ง 2 แบบจะระบายสีให้มีน้ำหนักต่างกันเป็นแถบเส้นซ้อนกันในเส้นสินเทา เช่น รูปแบบเส้นสินเทาหอไตรวัดระฆังที่ปรากฏเส้นสินเทาขมวดปลายเส้น (ภาพที่ 59)

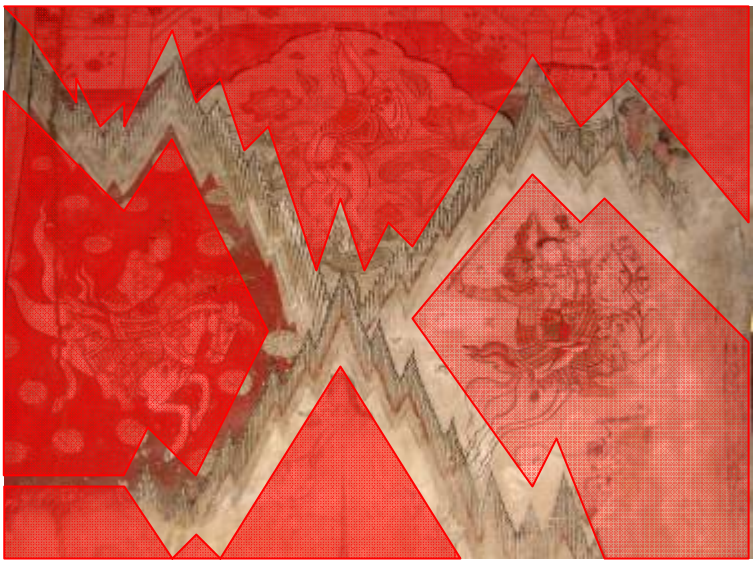

ภาพที่ 58 รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย วัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

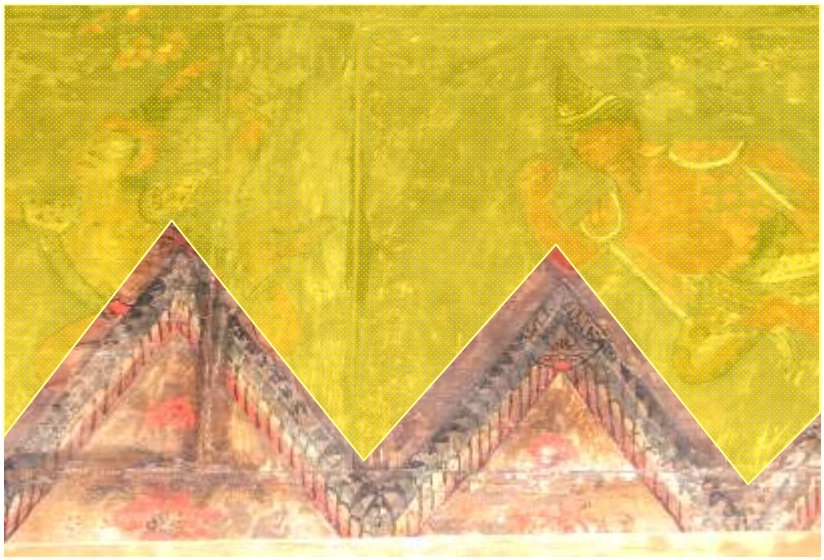

ภาพที่ 59 รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมหอไตรวัดระฆังโฆษิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

รูปแบบเส้นสินเทาดังกล่าวนี้ ยังปรากฏในงานจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์และวัดราชสิทธาราม โดยแสดงกรรมวิธีแบ่งภาพที่คล้ายกันและมีรูปแบบเส้นสินเทาเช่นเดียวกัน คือ เขียนลักษณะเส้นเป็นปลายขมวดคล้ายน่องสิงห์ แต่การขมวดปลายเส้นจะแตกต่างกับเส้นสินเทาในหอไตรวัดระฆัง โดยเส้นสินเทาพระที่นั่งพุทไธสวรรย์และวัดราชสิทธารามจะขมวดปลายคล้ายเลขหนึ่งไทย (ภาพลายเส้น 11) ขณะที่เส้นสินเทาหอไตรวัดระฆังขมวดปลายคล้ายกับตัวเหงาลายกนกในศิลปะลายไทย (ภาพที่ 60) รูปแบบเส้นสินเทาที่กล่าวมาแล้วปรากฏที่จิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์และวัดราชสิทธาราม ยกตัวอย่างเช่น พุทธประวัติตอนพระราหุลนิพพานในงานจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ซึ่งจะปรากฏเส้นสินเทาปลายขมวดหยักไปตามองค์ประกอบจิตรกรรมแต่ยังคงปรากฏเค้าโครงเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา

สำหรับรูปแบบเส้นสินเทาวัดราชสิทธารามฉากที่ปรากฏคล้ายกัน คือ พุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าปรินิพพานซึ่งจะแบ่งตอนด้วยเส้นสินเทาในเรื่องเดียวกัน ดังนั้นจากการกำหนดอายุจิตรกรรมฝาผนังทั้งสองแห่งนี้ว่าเป็นช่วงระยะต้นสมัยรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 และด้วยลักษณะองค์ประกอบจิตรกรรมและกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยสินเทาที่กล่าวมาแล้วนั้น สันนิษฐานได้ว่าจิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์และวัดราชสิทธารามเป็นกลุ่มสกุลช่างเดียวกัน

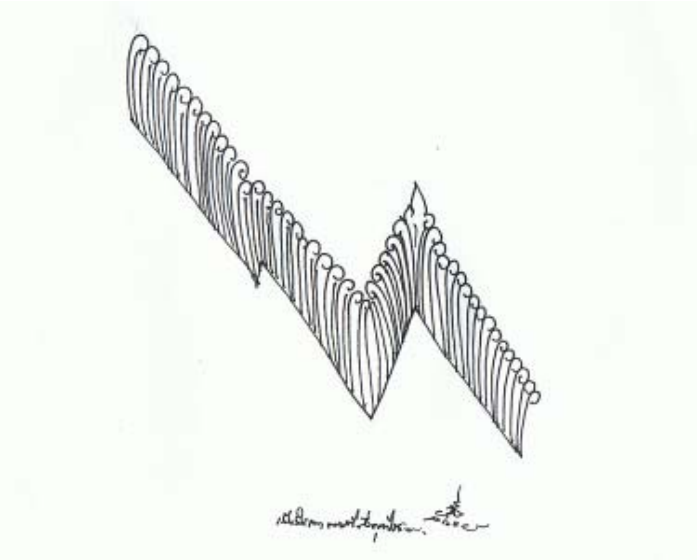

ภาพลายเส้น 11 รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

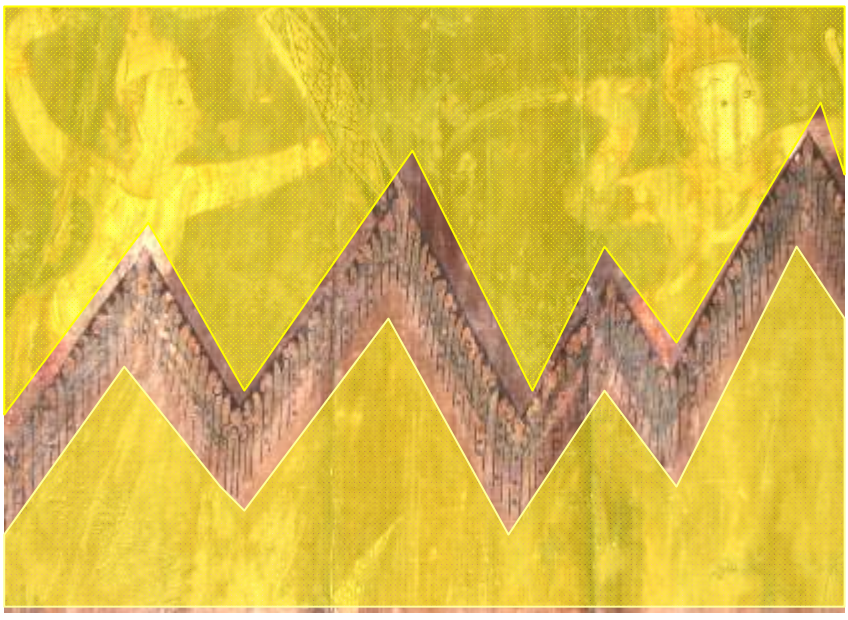

ภาพที่ 60 รูปแบบเส้นสินเทาแสดงลักษณะขมวดปลายคล้าย จิตรกรรมหอไตรวัดระฆังโฆษิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

2.1.2เส้นสินเทารูปแบบที่ 2 เส้นสินเทาแบบลวดลายไทย

เส้นสินเทาแบบลวดลายไทย มีลักษณะแตกต่างกับรูปแบบเส้นสินเทาแบบคล้ายน่องสิงห์ โดยจะปรากฏลวดลายบนแถบเส้นอาทิเช่น ลายหน้าขบและลายกระจังรวนเป็นต้น

สำหรับลายหน้าขบคล้ายกับลายหน้าบรรตซึ่งเป็นแนวความคิดที่นอกเหนือจากรูปแบบเส้นสินเทาก่อนหน้านี้[65] ดังนั้นแนวคิดช่างจึงนำแบบอย่างลายกนกมาใช้กับเส้นสินเทา อย่างเช่น ลายหน้าขบ โดยลายลักษณะดังกล่าวนิยมใช้เป็นที่ออกลายในศิลปะลายไทย (ภาพลายเส้นที่ 12) ตัวอย่างที่ปรากฏ คือ จิตรกรรมหอไตรวัดระฆัง หากพิจารณาเส้นสินเทาที่ปราฏลายหน้าขบ นอกจากนั้นแล้วยังปรากฏเส้นสินเทาเขียนลักษณะลวดลายไทย ได้แก่ เส้นสินเทาในงานจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ที่มีลวดลายคล้ายกับกระจังรวนตามแบบศิลปะลายไทย (ภาพลายเส้น 13) และการบากลายเส้นสินเทาคล้ายกับการบากตัวกนกในลวดลายไทย สันนิษฐานว่ารูปแบบเส้นสินเทาที่ใส่ลวดลายไทย ได้พัฒนารูปแบบจากเส้นสินเทาแสดงเส้นปลายขมวดที่มีมาแล้วในสมัยอยุธยาตอนปลาย

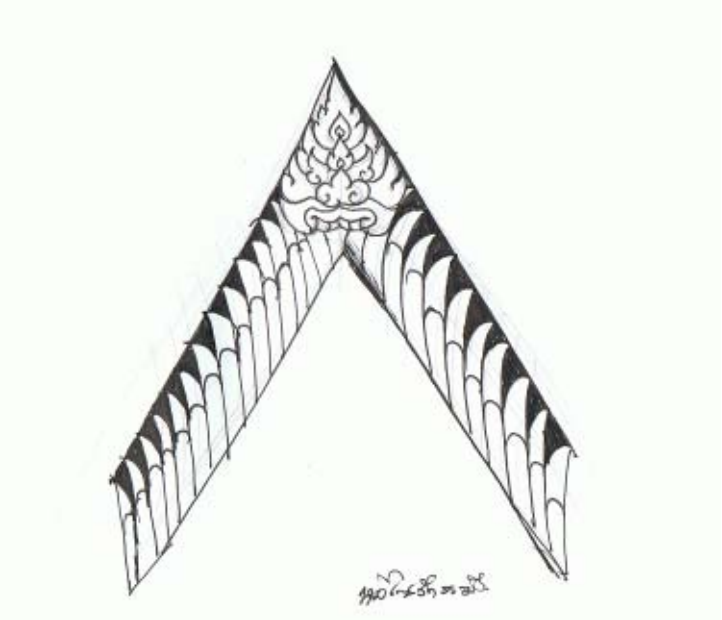

ภาพลายเส้นที่ 12 รูปแบบเส้นสินเทาลักษณะลวดลายไทย จิตรกรรมหอไตรวัดระฆังโฆษิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

---

[65] สันติ เล็กสุขุม, <u>พัฒนาการของลายไทย ; กระหนกเอกลักษณ์ไทย</u> (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2553), 401.

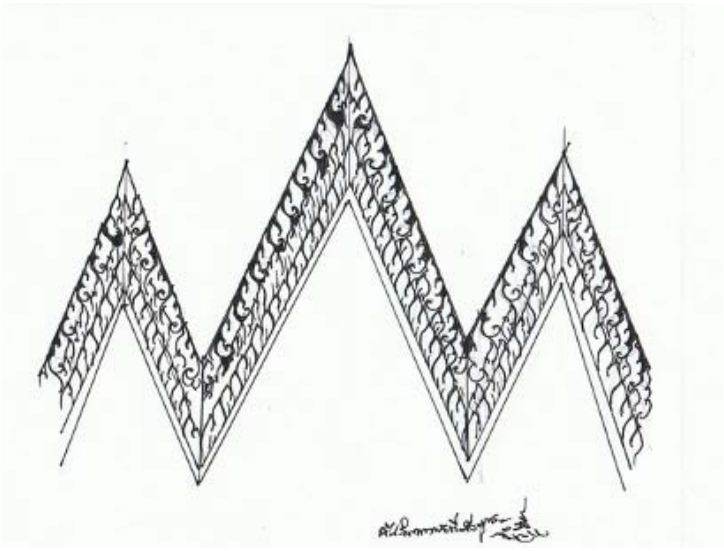

ภาพลายเส้นที่ 13 รูปแบบเส้นสินเทาลักษณะลวดลายไทย จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

2.1.3 เส้นสินเทารูปแบบที่ 3 เส้นสินเทาแบบเส้นครีบหรือเส้นแผลง

เส้นสินเทาแบบเส้นครีบหรือเส้นแผลง ลักษณะรูปแบบเส้นประเภทนี้ จะคล้ายกับเส้นสินเทาแบบน่องสิงห์ รูปแบบเส้นสินเทาลักษณะเส้นครีบจะไม่ปรากฏปลายขมวดหรือขมวดปลายเล็กน้อยหรือที่เรียกว่าเส้นแผลง หากพิจารณาเส้นสินเทาลักษณะนี้ จะพบปรากฏในจิตรกรรมบางแห่ง เช่น จิตรกรรมหอไตรวัดระฆัง จิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์และวัดราชสิทธารามเป็นต้น เส้นสินเทาประเภทนี้จะปรากฏลักษณะเส้นซี่เรียงกันเป็นแถวตามแนวเส้นหยักฟันปลา ตัวอย่างการแบ่งตอนเรื่องมาฆมานพจากจิตรกรรมหอไตรวัดระฆังรูปแบบเส้นสินเทาจะไม่ปรากฏลวดลาย (ภาพที่ 61)

สำหรับจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์เส้นสินเทาแสดงลักษณะเส้นซี่คล้ายกับเส้นสินเทาหอไตรวัดระฆัง แต่ขณะที่รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์กลับมีขนาดเล็กกว่าเส้นสินเทาจิตรกรรมหอไตรวัดระฆัง (ภาพที่ 62) จากเส้นสินเทาลักษณะเส้นแผลงสันนิษฐานว่ารูปแบบได้พัฒนาต่อเนื่องมาในงานจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 จนกลายเป็นเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏลวดลายในกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมไทยประเพณี

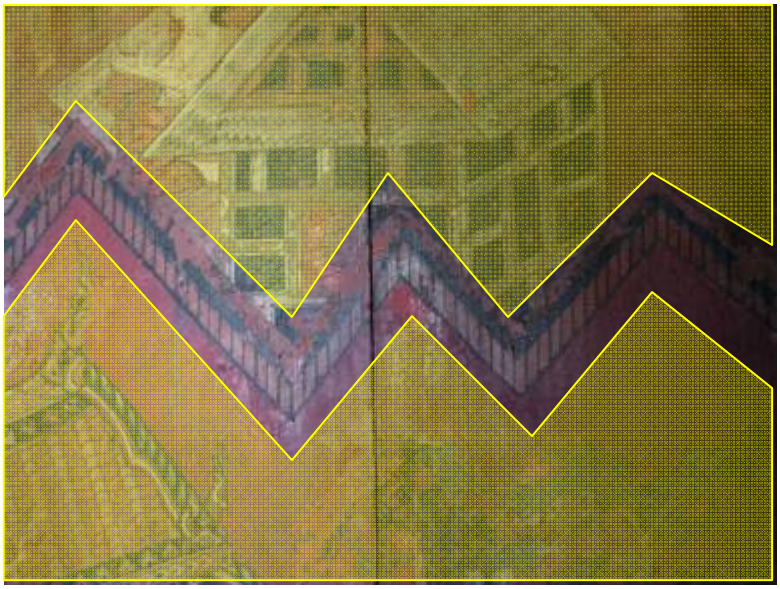

ภาพที่ 61 รูปแบบเส้นสินเทาไม่ปรากฏลวดลายหรือเรียกว่าเส้นแผลง จิตรกรรมฝาผนังหอไตร วัดระฆัง เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

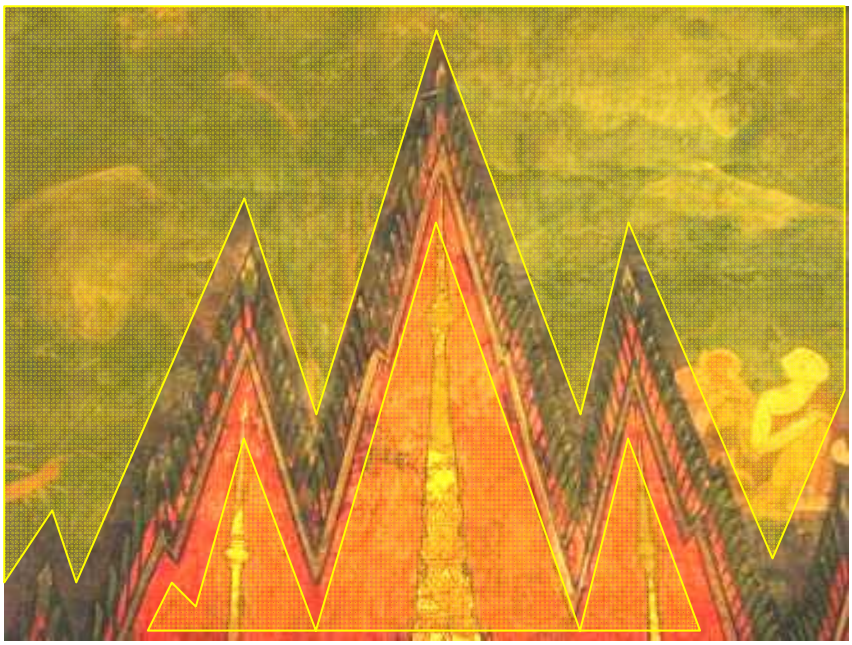

ภาพที่ 62 รูปแบบเส้นเทาจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ที่ไม่ปรากฏลวดลาย เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

1 รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3

จากการศึกษารูปแบบเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 ปรากฏว่ามี 2 ลักษณะ คือ รูปแบบเส้นสินเทาแบบเส้นครีบหรือเส้นแผลงและเส้นสินเทาแบบริ้วคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อ โดยที่รูปแบบเส้นสินเทาจะไม่ปรากฏเส้นครีบบนแถบเส้นสินเทาแต่กลับเขียนในลักษณะเน้นน้ำหนักสีบนแถบเส้นสินเทา ซึ่งรูปแบบดังกล่าวจะปรากฏในงานจิตรกรรมช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 3 และลดความนิยมในการ้เส้นสินเทาในการแบ่งภาพจิตรกรรมไทยประเพณีลงภายหลังรสนิยมจิตรกรรมแบบตะวันตกเข้ามาแทนที่

ดังนั้นการวิเคราะห์รูปแบบเส้นสินเทาจึงสอดลคล้องกับกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมตามที่ได้ยกตัวอย่างงานช่างสมัยรัชกาลที่ 3 มาแล้ว เช่น จิตรกรรมวัดสุวรรณาราม จิตรกรรมวัดบางยี่ขันและวัดทองธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตรกรรมวัดสุวรรณารามถือได้ว่าเป็นตัวอย่างช่างในสมัยรัชกาลที่ 3 และจิตรกรรมที่ปรากฏยังเป็นแบบอย่างให้กับจิตรกรรมตามวัดต่างในสมัยเดียวกันดังได้กล่าวมาแล้ว

รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมวัดสุวรรณารามจะปรากฏแค่ฉากเดียวที่ได้กล่าวในประเด็นลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพ คือ ฉากแบ่งเรื่องจันทรกุมารและพรหมนาทชาดกตามที่ได้วิเคราะห์ที่ผ่านมา รูปแบบเส้นสินเทาจะเขียนลายเส้นครีบหรือเขียนเส้นซี่คล้ายกับเส้นแลในการเขียนลวดลายไทย (ภาพที่ 63) ดังนั้นแถบเส้นสินเทาจะเสมอกันตามลักษณะหยักฟันปลา โดยรายละเอียดภายในแถบเน้นน้ำหนักสีโดยที่จะระบายสีต่างกัน เพื่อให้ดูแล้วมีระยะแถบเส้นซ้อนกัน แนวคิดวิธีดังกล่าวคล้ายกับรูปแบบเส้นสินเทาในจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 จากรูปแบบดังกล่าวจึงสอดคล้องกับแนวคิดที่ต้องการให้ฉากที่ปรากฏเส้นสินเทามีระยะมิติหรือเด่นชัดขึ้นและเปรียบเทียบได้กับรูปแบบเส้นสินเทาในจิตรกรรมวัดทองธรรมชาติ แม้การกำหนดอายุวัดทองธรรมชาติจะมีอายุห่างกัน แต่รูปแบบจิตรกรรมถือได้ว่าเป็นช่วงสมัยเดียวกันในรัชกาลที่ 3

รูปแบบเส้นสินเทาวัดทองธรรมชาติจะปรากฏเฉพาะฉากสำคัญเท่านั้น ยกเว้นฉากที่ปรากฏวิธีแบ่งภาพในพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จจากดาวดึงส์ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในประเด็นลักษณะวีธีแบ่งภาพ เมื่อพิจารณารูปแบบเส้นสินเทาจะคล้ายกับเส้นสินเทาจิตรกรรมวัดสุวรรณาราม กล่าวคือ รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมวัดทองธรรมชาติแสดงลักษณะเส้นครีบโดยกำหนดสีบนแถบเส้นสินเทา เช่น เส้นสินเทาเขียนเป็นกรอบครอบภาพปราสาทด้วยการลงพื้นสีแดงเพื่อเป็นการเน้นการทับซ้อนกับพุ่มไม้[66] (ภาพที่ 64) และสันนิษฐานว่าแนวคิดวิธีดังกล่าวจะถูกใช้เฉพาะพุ่ม

---

[66] สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 : ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม, 130.

ของต้นไม้เท่านั้น จากประเด็นที่กล่าวถึงความนิยมของช่างที่นำรูปแบบจิตรกรรมวัดสุวรรณาราม มาเป็นต้นแบบในการเขียนจิตรกรรม ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่า จิตรกรรมวัดทองธรรมชาติได้รับรูปแบบมาจากจิตรกรรมวัดสุวรรณาราม หรือการนำรูปแบบเดิมกลับมาใช้ใหม่ จากหลักฐานที่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯปฏิสังขรณ์และสร้างพระอารามหลวงและการบูรณะครั้งวัดทองธรรมชาติ ซึ่งก็คงเป็นช่างในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นเดียวกัน[67]

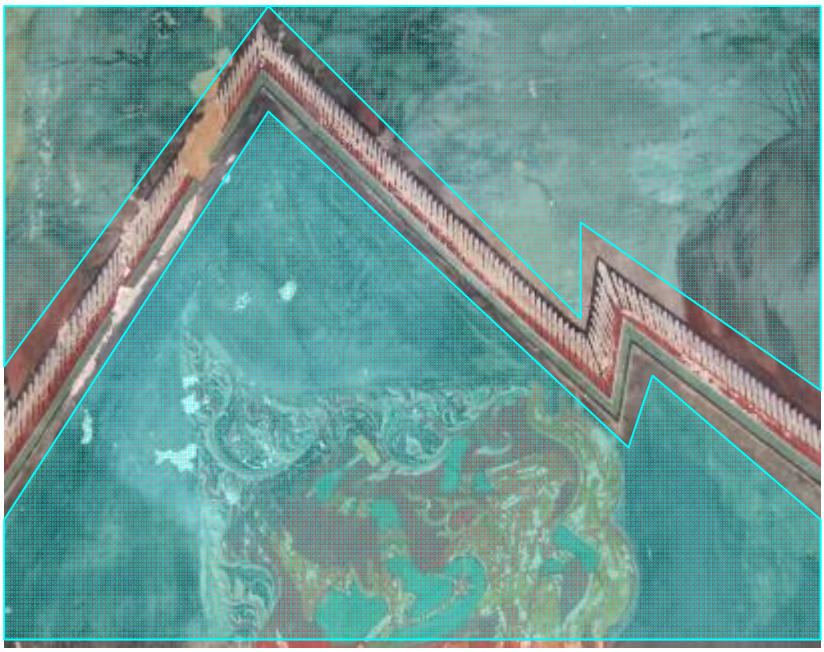

ภาพที่ 63 รูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏลวดลาย จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อยกรุงเทพมหานคร

[67] เจ้าพระยาทิพยากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, 144.

ภาพที่ 64 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏเฉพาะฉากสำคัญ จิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

นอกจากนั้นรูปแบบเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏเส้นครีบหรือเส้นแผลงปรากฏในงานจิตรกรรมวัดบางยี่ขัน จากข้อสันนิษฐานว่าวัดนี้เป็นฝีมือช่างกลุ่มเดียวกับวัดสุวรรณาราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งฉากเนมีราชชาดกจิตรกรรมวัดบางยี่ขัน[68] ด้วยรูปแบบเส้นสินเทามีลักษณะการเขียนแบบเส้นลายไทยที่ไม่ปรากฏเส้นครีบ กรณีรูปแบบเส้นสินเทาวัดบางยี่ขันที่ปรากฏเส้นสินเทาเขียนแบบลายไทยสันนิษฐานว่าช่างสะท้อนถึงแนวคิดเพื่อให้สอดคล้องกับองค์ประกอบในฉากพระเนมีราชนั่งธรรมสภา (ภาพที่ 65) ดังนั้นจึงมีการเขียนเส้นสินเทาให้มีเป็นแบบลายไทยเพื่อให้สวยงามยิ่งขึ้น ที่สำคัญเส้นสินเทาจิตรกรรมวัดบางยี่ขันจะเน้นแถบสีเป็นส่วนสำคัญ เช่น ฉากปราสาทในเรื่องพระมหาชนกเป็นต้น (ภาพที่ 66)

[68] น.ณ.ปากน้ำ [นามแฝง], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : จิตรกรรมฝาผนังหนึ่งในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2544), 18.

ภาพที่ 65 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏลวดลายแถบเส้นจิตรกรรมวัดบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 66 รูปแบบเส้นสินเทาเน้นเฉพาะฉากสำคัญ จิตรกรรมวัดบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

สำหรับรูปแบบเส้นสินเทาแบบคดโค้งหรือที่เรียกว่าลายฮ่อปรากฏตัวอย่างในจิตรกรรมวัดสุวรรณารามซึ่งได้กล่าวประเด็นมาข้างต้น รูปแบบเส้นลายฮ่อที่ปรากฏภายในฉากผนังเรื่องพระเนมิราชจิตรกรรมวัดสุวรรณารามแสดงลักษณะเส้นริ้วคล้ายกับริบบิ้น หากย้อนกลับพิจารณาลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย ปรากฏเส้นลายฮ่อแบ่งภาพที่วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งปรากฏในฉากแสดงภาพพระพุทธเจ้านั่งโพธิ์บัลลังก์ (ภาพที่ 67) ฉากดังกล่าวด้านบนเขียนเป็นฉัตร ใต้ฉัตรลงมาเป็นเส้นลายฮ่อ ด้านล่างแสดงภาพเทวดานมัสการพระพุทธเจ้า คั่นด้วยเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา (ภาพที่ 68)

สรุปได้ว่าเส้นลายฮ่อมีมาแล้วในสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่ยังไม่ปรากฏชัดเจนในงานจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 1เส้นลายฮ่อมักปรากฏเฉพาะฉากเทพชุมนุม ตัวอย่างเช่น จิตรกรรมวัดบางยี่ขันที่ปรากฏภาพเทพชุมนุมและมีเส้นริ้วคดโค้งคั่นไปตามความยาวผนัง (ภาพที่ 69) มักปรากฏเส้นริ้วคดโค้งแบบนี้ในภายหลังแต่ไม่ได้รับความนิยมเท่ากับเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา

ภาพที่ 67 รูปแบบเส้นสินเทาลักษณะเส้นริ้วคดโค้งหรือเส้นฮ่อสมัยอยุธยาตอนปลาย
จิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 68 รูปแบบเส้นสินเทาที่ปรากฏวิธีแบ่งภาพพุทธประวัติ จิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 69 รูปแบบเส้นลายฮ่อจิตรกรรมวัดบางยี่ขัน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรัชกาลที่ 3

3 สรุปประเด็นวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในสมยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3

จากการวิเคราะห์กรรมวิธีแบ่งภาพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามลักษณะที่ปรากฏในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 อาจกล่าวได้ว่าลักษณะจิตรกรรมได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 รูปแบบจิตรกรรมได้เปลี่ยนแนวคิดที่มีอยู่ให้เป็นแบบพระราชนิยม นับได้ว่าเป็นช่วงเจริญสุดของงานจิตรกรรมไทย สำหรับประเด็นวิเคราะห์ตามที่ได้ยกตัวอย่างงานจิตรกรรมแหล่งต่างๆเป็นกรณีศึกษานั้น พบว่าแนวคิดช่างให้ความสำคัญกับกรรรมวิธีแบ่งภาพ นับตั้งแต่จิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยรูปแบบพัฒนาต่อเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายที่ยังปรากฏลักษณะเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา

สำหรับกรรมวิธีแบ่งภาพจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 กลับนิยมแบ่งภาพเฉพาะฉากสำคัญเท่านั้น โดยปรากฏตัวอย่างจิตรกรรมวัดสุวรรณารามถือได้ว่าจิตรกรรมแห่งนี้มีความสำคัญด้านงานช่างสมัยรัชกาลที่ 3 ที่สำคัญลักษณะเส้นสินเทาได้ปรับเปลี่ยนหน้าที่เป็นส่วนประกอบฉากปราสาทที่สำคัญเท่านั้น อย่างไรก็ดีลักษณะเส้นสินเทายังปรากฏเป็นเส้นแบบหยักฟันปลาและยังปรากฏเส้นสินเทาอีกรูปแบบหนึ่ง คือแบบคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อโดยรูปแบบดังกล่าวไม่เป็นที่นิยมในการแบ่งภาพจิตรกรรมมากนัก

แนวคิดวีธีแบ่งภาพนับตั้งแต่จิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 1 เส้นสินเทาแสดงระยะห่างของแถบเส้นและหยักไปตามองค์ประกอบภาพ ขณะที่เส้นสินเทาในสมัยรัชกาลที่ 3 ระยะห่างมากกว่า อย่างไรก็ตามลักษณะเส้นสินเทายังปรากฏเค้าโครงแบบหยักฟันปลา

สำหรับรูปแบบเส้นสินเทาจากการแบ่งประเภทเส้นสินเทา เส้นสินเทาแสดงปลายขมวดคล้ายกับรูปแบบสินเทาสมัยอุธยาตอนปลาย จะปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 1 ช่วงระยะแรกและภายหลังพัฒนากลายเป็นเส้นสินเทาแบบลวดลายไทย สันนิษฐานว่าปรากฏตั้งแต่ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 1 และต่อเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 3 อาจเป็นไปได้ว่าแนวคิดช่างได้นำรูปแบบดังกล่าวย้อนกลับเขียนตามแบบประเพณีนิยม ซึ่งภายหลังกลับไม่ปรากฏลวดลายนี้บนแถบสินเทาในสมัยรัชกาลที่ 3

บทที่ 5
สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษากรรมวิธีแบ่งตอนของภาพในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้เห็นว่ากรรมวิธีแบ่งภาพมีความสำคัญยิ่งกับจิตรกรรมไทยแบบประเพณี และเส้นสินเทามีหน้าที่สำหรับแบ่งภาพเพื่อแยกเนื้อหาออกจากกันให้ดูง่ายยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีหลักฐานหรือข้อสรุปที่แน่ชัดถึงที่มาและความหมายของคำว่า “เส้นสินเทา” มีข้อสันนิษฐานว่า เส้นสินเทา อาจเป็นคำเรียกที่มีมาแต่โบราณ เนื่องจากพบคำนี้ในจารึกที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังวัดชุมพลนิกายาราม อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กล่าวถึงคำอธิบายเกี่ยวกับเนื้อหาจิตรกรรมภายในอุโบสถโดยกำหนดขอบเขตด้วยเส้นสินเทา[69] คำว่าเส้นสินเทาจึงเป็นคำเรียกที่คุ้นเคยจากช่างจากอดีตจนถึงปัจจุบัน แต่เส้นสินเทามีลักษณะหน้าที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละยุคสมัยของงานจิตรกรรมไทย

สรุปประเด็นวิเคราะห์ลักษณะกรรมวิธีการแบ่งตอนของภาพนับตั้งแต่จิตรกรรมฝาผนังก่อนสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นต้นมาดังนี้

ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพยังไม่ปรากฏเส้นสินเทาชัดเจน นับตั้งแต่สมัยทวารวดี, สุโขทัย และสมัยอยุธยาตอนต้น ด้วยเงื่อนไขที่ยังไม่ปรากฏเส้นสินเทาและรายละเอียดมากนักจึงเป็นเพียงเส้นแบ่งภาพ รูปแบบและลักษณะที่ปรากฏ คือ เป็นเส้นโค้งคล้ายก้อนเฆมและคล้ายคลื่นน้ำเพียงเส้นเดียว ลักษณะเส้นดังกล่าวจะปรากฏอยู่ตามงานศิลปะต่างๆ อาทิเช่น เส้นแบ่งภาพบนใบเสมาในสมัยทวารวดี ภาพจารบนแผ่นชนวนวัดศรีชุมในสมัยสุโขทัย และในสมัยต่อมาเมื่อจิตรกรรมฝาผนังปรากฏชัดเจนในสมัยอยุธยาตอนต้นอย่างเช่น จิตรกรรมฝาผนังกรุปรางค์วัดราชบูรณะ

จิตรกรรมฝาผนังเริ่มปรากฏเค้าโครงและศึกษารายละเอียดอย่างชัดเจนไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวและองค์ประกอบภาพ นับตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงรัตนโกสินทร์ จากการวิเคราะห์

---

[69] จารึกหลักที่ 206, 207, 210, 211 กล่าวถึงการกำหนดเรื่องด้วยสินเทา (อ่านเพิ่มเติม), สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 2 ประมวลจารึกสมัยรัตนโกสินทร์ที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลาง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521), 43 – 53.

และสันนิษฐาน พบว่ารูปแบบกรรมวิธีการแบ่งภาพได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษากรณีกลุ่มตัวอย่างจิตรกรรมฝาผนังจากแหล่งต่างๆในสมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม้ว่าหลักฐานไม่สามารถระบุได้แน่ชัดถึงปีที่สร้างงานจิตรกรรมฝาผนัง แต่โดยส่วนมากแล้วมักกำหนดตามรูปแบบสกุลช่างแต่ละสมัยตามที่นักวิชากำหนดมาแล้ว[70] ซึ่งรูปแบบกรรมวิธีแบ่งภาพยังมีความสำคัญกับการแบ่งภาพในงานจิตรกรรมไทย สังเกตได้จากรูปแบบเส้นสินเทาเริ่มมีลวดลายบนแถบเส้น

จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้แก่ จิตรกรรมวัดใหม่ประชุมพล, ตำหนักพุทธโฆษาจารย์, วัดพุทไธสวรรย์ พระนครศรีอยุธยา, วัดใหญ่สุวรรณาราม, วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี, วัดปราสาท, จังหวัดนนทบุรี, และวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร[71] อาจกล่าวได้ว่าลักษณะวิธีแบ่งภาพมีรูปแบบคล้ายกัน คือ กรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาไม่ว่าจะปรากฏในตำแหน่งใดของภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตรกรรมฝาผนังวัดใหญ่สุวรรณารามแสดงเส้นสินเทาแบ่งภาพเทพชุมนุมบนพื้นที่เต็มผนัง ขณะที่กลุ่มจิตรกรรมฝาผนังวัดปราสาท วัดช่องนนทรีและตำหนักพุทธโฆษาจารย์ ลักษณะวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทากลับเป็นลักษณะแบ่งเรื่องและเนื้อหาออกจากกัน อย่างไรก็ตามยังปรากฏเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาที่มีแนวเส้นระยะชิดกันและแนวเส้นทแยงเป็นมุมแหลม

นอกจากนั้นรูปแบบเส้นสินเทาปรากฏลวดลายปลายขมวด ที่ปรากฏแถบเส้นชัดเจนและไม่ปรากฏแถบเส้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นสินเทาที่ไม่ปรากฏแถบชัดเจนจัดได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะสกุลช่างเพชรบุรี เช่นที่ วัดใหญ่สุวรรณาราม วัดเกาะแก้วสุทธาราม

สำหรับกรรมวิธีแบ่งภาพในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยกำหนดตามรัชกาล จากการศึกษาผู้วิจัยได้ศึกษาเฉพาะกรรมวิธีแบ่งภาพสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 ที่สำคัญจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นช่วงเปลี่ยนแปลงจิตรกรรมเป็นแนวสมจริง ดังนั้นจึงส่งผลต่อกรรมวิธีแบ่งด้วยเส้นสินเทาให้กลายเป็นลักษณะการแบ่งภาพด้วยฉากธรรมชาติ อย่างไรก็ตามสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรูปแบบและลักษณะเส้นสินเทาแสดงถึงการพัฒนาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ลักษณะเส้นสินเทาและรูปแบบเส้นสินเทาในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3

---

[70] สน สีมาตรัง, <u>จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างรัตนโกสินทร์</u>, 19.

[71] จากการกำหนดกลุ่มจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย, สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ, <u>จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา</u>,60 - 62.

กรรมวิธีแบ่งภาพได้สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยปรากฏลักษณะเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลาเสมอ คือ การแบ่งตอนในเรื่องเดียวกันปรากฏลักษณะแนวเส้นชิดกันที่มีระยะห่างไม่มากนัก กรรมวิธีดังกล่าวปรากฏต่อเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ลักษณะกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาจะมีลักษณะแนวเส้นระยะห่างมากขึ้นแต่ยังคงเส้นสินเทาแบบหยักฟันปลา ในขณะเดียวกันปรากฏเส้นสินเทาแบบคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อที่เป็นลักษณะการแบ่งตอน ตามที่ยกตัวอย่างฉากพระเนมีราชชาดก จิตรกรรมวัดสุวรรณาราม ดังนั้นกล่าวได้ว่าวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นลายฮ่อจะปรากฏในงานจิตรกรรมช่วงระยะหลังแต่ไม่เป็นที่นิยมมากนัก

2. รูปแบบเส้นสินเทาจิตรกรรมรัชกาลที่ 1และรัชกาลที่ 3 จากการสันนิษฐานรูปแบบเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังกำหนดรูปแบบเส้นแถบได้ดังนี้

2.1 รูปแบบที่ 1 คือ เส้นสินเทาขมวดปลายคล้ายน่องสิงห์และเส้นสินเทาแบบลวดลายไทยมักปรากฏในจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 1

2.2 รูปแบบที่ 2 เส้นสินเทาลักษณะเส้นแผลงหรือเส้นซี่ เส้นสินเทาเป็นลายคล้ายกับลวดลายไทยและไม่ปรากฏลวดลายบนแถบเส้น และเส้นสินเทาแบบเส้นริ้วคดโค้งหรือเส้นลายฮ่อ มักนิยมในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 3

2.3 รูปแบบที่ 3 เส้นสินเทาเขียนแถบเส้นลวดลายไทย สันนิษฐานว่าลักษณะดังกล่าวแนวความคิดช่างย้อนกลับมาเขียนแบบเดิมตามแบบประเพณีนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3

จากข้อสังเกตยังปรากฏในกลุ่มตัวอย่างงานจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ 1 เช่น จิตรกรรมฝาผนังวัดราชสิทธาราม และจิตรกรรมฝาผนังวัดพุทไธสวรรย์ อย่างไรก็ดีลวดลายบนแถบเส้นสินเทาในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสอดคล้องกับรายละเอียดองค์ประกอบจิตรกรรมรวมทั้งเนื้อหา ซึ่งแนวคิดช่างโบราณให้ความสำคัญกับเส้นสินเทา แม้ว่าช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบจิตรกรรมให้สมจริงมากขึ้น แต่รูปแบบยังปรากฏเส้นสินเทาอยู่ประปรายและได้ลดความสำคัญเหลือเฉพาะฉากสำคัญเท่านั้น

จากกรณีศึกษากลุ่มตัวอย่างจิตรกรรมฝาผนังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จึงกล่าวได้ว่ารูปแบบเส้นสินเทาได้พัฒนาไปพร้อมกับองค์ประกอบจิตรกรรม ซึ่งประเด็นดังกล่าวแม้ว่าการศึกษาครั้งนี้ยังขาดข้อมูลอยู่มาก โดยส่วนใหญ่แล้วจิตรกรรมฝาผนังจะลบเลือนไปมาก ไม่มีตัวอย่างศึกษาที่ชัดเจน ซึ่งต่างกับงานศิลปกรรมอื่นๆ จึงเป็นสาเหตุให้ไม่สามารถวิเคราะห์เชิงลึกได้ในบางประเด็น อย่างไรก็ดี การศึกษาครั้งนี้แสดงเห็นได้ว่ารูปแบบกรรมวิธีแบ่งภาพด้วยเส้นสินเทาได้พัฒนาไปพร้อมกับงานจิตรกรรมไทยด้วยรสนิยมงานช่างโบราณที่แม้ยุคสมัยหนึ่งความนิยมแบบตะวันตกจะเข้ามามีอิทธิพลต่อจิตรกรรมไทย แต่แนวคิดช่างยังคงให้ความสำคัญกับเส้นสินเทาในกรรมวิธีแบ่งภาพอยู่เช่นเดิม

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. จิตรกรรมไทยประเพณี, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด , 2533.

_____. จิตรกรรมไทยประเพณี ชุดที่ 101 เล่มที่ 3 จิตรกรรมอยุธยา. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, 2535.

จำนงค์ สรีนวล.ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดใหญ่สุวรรณาราม. กรุงเทพฯ : บริษัท วิคตอรี่ เพาเวอร์พอยท์ จำกัด, 2527.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา และนริศรานุวัดติวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา.สาส์นสมเด็จ, เล่ม 1, กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2505.

_____. สาส์นสมเด็จ, เล่มที่ 21. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2515.

ทิพยากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2544.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2526.

น.ณ.ปากน้ำ [นามแฝง].สยามศิลปะ จิตรกรรมและสถูปเจดีย์. กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, 2538.

_____ . ศิลปแห่งอาณาจักรไทยโบราณ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2520.

_____. จิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลายระยะแรก สกุลช่างนนทบุรี ณ วัดชมภูเวกและวัดปราสาท, กรุงเทพฯ : ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์, 2530.

_____. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดบางแคใหญ่, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2534.

_____. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดสุวรรณาราม, พิมครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2540.

_____. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : จิตรกรรมฝาผนังหนึ่งในประเทศไทย,

นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว. ศิลปกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับชาดกในพุทธศาสนา, กรุงเทพฯ : โรงพิมพสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2552.

มหามงกุฎราชวิทยาลัย. พุทธศาสนาประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวังศ์จักร 200 ปี. กรุงเทพฯ : กรุงสยามการพิมพ์, 2525.

ราชบัณฑิตสถาน. พจนานุกรมศัพศิลปกรรม อักษร ซ-ส. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน,2550.

_____. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แพร่พิทยา, 2493,

"พระราชพงศวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิต์," ใน คำให้การชาวกรุงเก่า ขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิต์.พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.

สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมจารึก ภาคที่ 5, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. 2515.

วรรณิภา ณ สงขลา. จิตรกรรมฝาผนังไทยประเพณี ชุดที่ 11 เล่มที่ 3 : จิตรกรรมสมัยอยุธยา, กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2535.

วิชิตวงศ์วุฒิไกร, เจ้าพระยา. ตำนานพระอารามหลวง, กรุงเทพฯ : ห.จ.ก.อรุณการพิมพ์, 2515.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้าฯ, กรุงทพฯ : โรงพิม์มิติชน, 2551.

_____. ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2545.

ศิลป์ พีระศรี. วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย สถานจิตรกรรมฝาผนังของไทย, กรุงเทพ : กรมศิลปากร, 2502.

ศรีศักร วัลลิโภดม. แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย แอ่งอารยธรรมอีสาน, กรุงเทพฯ : มติชน,2546.

สน สีมาตรัง.ความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรีในประวัติศาสตร์จิตรกรรมไทย. กรุงเทพฯ : ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, 2529.

สนธิวรรณ อินทรลิบ. จิตรกรรมไทยสกุลช่างต่างๆ ตัดตอน Thai Painting โดย Jean Boisselier, นครปฐม : แผนกบริหารกลางสำนักงานอธิการบดี พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

สุภัทรดิส ดิสกุล,หม่อมเจ้า. ศิลปะในประเทศไทย,พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มติชนปากเกร็ด,2550.

สุดารา สุจฉายา. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : พระที่นั่งพุทไธสวรรย์, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2526.

สันติ เล็กสุขุม. จิตรกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม, กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์,2548

_____. พัฒนาการของลายไทย : กระหนกเอกลักษณ์ไทย, กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2553.

_____. ลีลาไทย เพื่อความเข้าใจความคิดเห็นของช่างไทย, กรุงเทพฯ : บริษัทพิเณศ พริ้นติ้ง, 2546.

_____. ศิลปะสุโขทัย, กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2540.

_____. ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน,กรุงเทพฯ : ฟิสิกเซนเตอร์, 2550.

สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ. จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา, กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2524.

สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 2 ประมวลจารึกสมัยรัตนโกสินทร์ที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลาง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521.

สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ. ศิลปะทวารวดี : ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย, กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2552.

บทความ

" จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาที่วัดช่องนนทรีย์, " วารสารเมืองโบราณ, 2 ,3 (เมษายน – มิถุนายน, 2519). 19.

เด่นดาว ศิลปานนท์, "พระที่นั่งพุทไธสวรรย์," ศิลปากร 47, 6 (พฤศจิกายน – ธันวาคม,2547) : 38.

วิทยานิพนธ์

มาณพ อิศรเดช. "การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา สกุลช่างเพชรบุรี ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม." วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

ที่อยู่ 141 ม. 5 ต.พันดอน อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี 41770

ประวัติการศึกษา

2546 - ศิลปบัณฑิต สาขาศิลปะไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเพาะช่าง

2551 - ศึกษาต่อระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน

2549 - หมวดวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี